

Fig. 1. Ringkøbing set fra søsiden o. 1810. Gouache og akvarel af Jesper Kierkegaard i Ringkøbing Museum. - *Blick vom Meer auf Ringkøbing um 1810.*

RINGKØBING KIRKE

NOTER s. 150 • DEUTSCHES RESÜMEE S. 157

Historisk indledning. Ringkøbing er opstået øst for Vonåens udløb, hvor randen af Skovbjerg bakkeø når ned til fjorden. Bynavnet »Rennumkøping« optræder tidligst o. 1350 og henviser til den ældre landsby Rindum, på hvis jorder købstaden voksede frem.¹ Svarende hertil er der arkæologisk konstateret pløjjord midt i byen under de ældste bebyggelsesspor, der kan henføres til midten af 1200'erne.² Stedets ældste bevarede købstadsprivilegier er fra 1443. Men da de udgør stadfæstelse af ældre rettigheder, tildelt af en »kong Valdemar«, kan Ringkøbings købstadsstatus gå tilbage til Valdemar II's (†1241) eller snarere Valdemar III's tid (1326-30).³

Bydannelsen skyldes besejlingsforhold, der for den ugæstmilde vestkyst har været nogenlunde tålelige. Det adgangsgivende »gab« mellem fjord og hav var dog farligt og ustabilt, gennemgående lokaliseret i syd ved fjordens fjerneste ende.⁴ Middelalderbyens beskedenhed fremgå af, at den kun havde én kirke og aldrig fik klostre eller ydeligere kapeller.⁵ Kirken må være grundlagt inden for Rindum sogn, hvis ældre kirke således har været dens moderkirke. »Rennum-

køpingh« kirke nævnes tidligst o. 1350 i håndskriftet Ribe Oldemoders kirkeliste, hvor den er anført med en afgift af 10 skilling sterling, dobbelt så meget som nogen anden af kirkerne under Hind herred. Da den ufuldstændige herredsliste afsluttes med »etcetera« og ikke omfatter moderkirken i Rindum, må det dog antages, at beløbet gælder begge kirker.⁶ Endnu 1513-14 var kirken *anneks* til Rindum, men at byens kirke var ved at være nok så betydningsfuld, antydes af, at Oluf Christensen 1465-76 vekselvis omtales som præst i Ringkøbing og Rindum.⁷ Kirkens indvielse til *S. Jørgen* er usikker, da den ikke findes nævnt før 1700'erne (*DaAtlas* 807), og kirken 1744 udtrykkeligt siges ikke at have noget andet navn end Ringkøbings kirke.⁸ For en indvielse til *S. Jørgen* taler dog nok helgenens fremstilling på en *lysearm fra o. 1600 og i lyset deraf også bibeholdelsen af en †*S. Jørgens*-gruppe frem i 1800'erne.⁹ Den stammede formentlig fra et af kirkens †*sidealtre*, det samme gælder en troende *bispehelgen (måske *S. Nikolaj*) fra o. 1520, mens et *S. Anna alter* er nævnt 1522, da det fik tilskødet en gård.¹⁰

Som i næsten alle middelalderkøbstæder har kirken formentlig været kongelig, og i dette forhold bragte reformationen således ingen ændring. Efter kirkeforandringen fik byen en latinskole, grundlagt på katolsk alter- og gildegods.¹¹ Og bykirken blev nu pastoratets *hovedsogn* og betjentes foruden afsognepræsten også af en kapellan.¹² 1593 fik kirken bevilget hjælp af herredets omliggende kirker,¹³ idet den dette og de følgende år gennemgik en udvidelse og nyindretning til protestantisk prædikerum. Dens egen økonomi var ellers sund og tillod åbenbart løbende vedligeholdelse ud af de faste indtægter fra tiende og jordskyld, der 1636 udgjorde 116 sletdaler.¹⁴ Hertil kom lejlighedsvis gaver fra byens fremmeste familier, der i den gode renæssancetid var med til at muliggøre behørig markering af stedets købstadsstatus. Således melder kirkeregnskaberne fra 1592-96 om et tårnurn, og 1633-36 opsattes et fargel med prægtig facade.

Svenskekrigene ramte næppe byen fuldt så hårdt som Ribe og Varde. Men efter den sidste, 1657-60, kom skatteborgernes antal under de hundrede.¹⁵ Og selv om en hovedreparation 1661-62 nød godt af gaver i form af bly, tømmer, mursten m.m., satte den alligevel kirken i en gæld, som det tog mange år at afdrage. Straks 1660 havde man til hjælp for kirkekassen vedtaget betaling ved begravelser og ringning, 1672 hankedes op i indkrævningen af stolestadepenge (gradueret mellem 1 rd. og 8 sk.), og senere indførtes også ydelse af særlige bryllupspenge.¹⁶ I kirkeindretningen kom nyt nu hovedsageligt til ved mindre gaver fra medlemmer af menigheden, således skænktes 1646 og 1692 lysekroner, og 1694 en tålampe, der ifølge fundats skulle holdes med olie og brænde ved froprædiken.¹⁷

Kirkens økonomi var næppe på fode igen 1698, før den ødelagdes af en reparation 1702 og medfølgende strid med kirkeværgen, hvoraf bl.a. fulgte, at kirken 1706 måtte frasælge de fleste afsinejorder. Yderligere en eng, »Vineng« i Rindum, som sognepræsten fra gammel tid have nydt for at holde vin og brød til nadveren, blev fravendt kirke og præst efter 1720, da annekskirken i Rindum blev solgt til oberst Johan Georg von Lottig på Rindum Nygaard.¹⁸

Alt i alt nød kirken nok godt af ikke at være for stor og bekostelig at vedligeholde. 1759 beklagedes den vanskelige sejlads til byen, og kirken omtales som »smuk men liden, bygget som en korskirke«.¹⁸ Bedre tider fra årtierne o. 1800 gav sig bl.a. udslag i, at det nu blev lettere at få udlejet selv ret dårligt placerede stole i det tætpakkede kirkerum. Og med den vestjyske jernbane 1875 og anlæggelsen af en egentlig havn 1904-05 kom en ny udvikling til byen. Med loven 1903 er kirken overgået til selveje (jfr. s. 15), og det gamle Rindum sogn, efterhånden en forstad til byen, er 1928 udskilt som et eget pastorat.

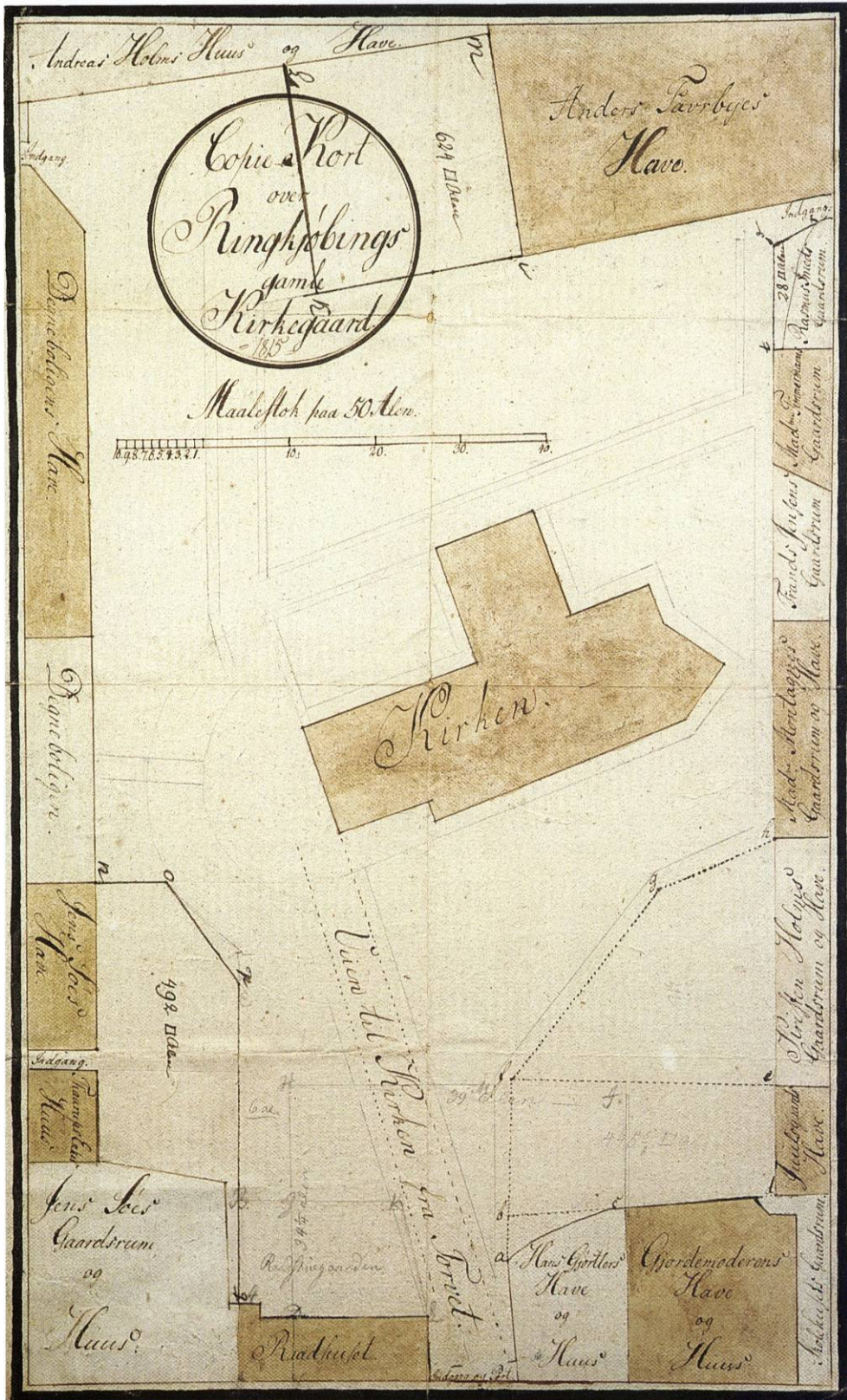
BELIGGENHED OG KIRKEGÅRDE

Kirken ligger midt på den snævre kirkeplads, der til alle sider omkranses af bygninger, dog med et hul i husrækken mod nordvest samt mod Torvet i vest. Karréen, der rummer kirken og den omgivende plads, afgrænses af gaderne Nygade i sydøst og Vestergade i nordvest; i større afstand fra kirken ligger Nørregade i nordøst og Torvet i sydvest. Kirken er orienteret omtrent ret øst-vest, mens gaderne, som antydnet, forløber nordøst-sydvest, henholdsvis nordvest-sydøst; heraf følger, at kirkebygningen ligger drejet omtrent 45° i forhold til de omgivende bygninger. Hovedparten af den nævnte bebyggelse er opført på jord tilhørende den 1807 nedlagte kirkegård; dog synes denne ikke at have forløbet helt ud til Nørregade.¹⁹ Randbebyggelsen til de øvrige sider er i en vis udstrækning anlagt endnu i kirkegårdens funktionstid, om end de nuværende bygninger alle er af nyere dato. Mellem kirkepladsen og Torvet ligger det 1849 opførte Rådhus, mens karréen i søndre hjørne lukkes af Ringkjøbing Landbobanks bygning og i nordre af Borgerskolen, senere anvendt som Teknisk skole og Handelsskole.

Kirkepladsen er udlagt som græsareal - med enkelte spredte træer - med brolagte områder langs randbebyggelsens bagside; størst i syd, hvor det tjener til parkering ligesom arealet vest for kirken. Kirkens hovedindgang i tårnet ligger i direkte tilknytning til det brolagte køreareal, mens en brolagt sti fra nord leder frem til indgangen i nordre korsarms gavl.

Hovedparten af karréen tjente, som nævnt, som *†kirkegård* frem til 1807, da den nedlagdes og funktionen udflyttedes til byens nye begravelsesplads i dens nordre udkant ved enden af Vestergade. Allerede tidligt synes dele af kirkegården at være afhændet eller udlejet til andet formål. Et lejemål omtales 1613-14, da kirken indkasserede betaling for et svinehus på kirkegården.²⁰ Christian Frederik Hoy ansøgte 1688

Fig. 2. Kort over den gamle kirkegård omkring kirken 1815. I Ringkøbing Museum. - *Lageplan des alten Friedhofs um die Kirche 1815.*

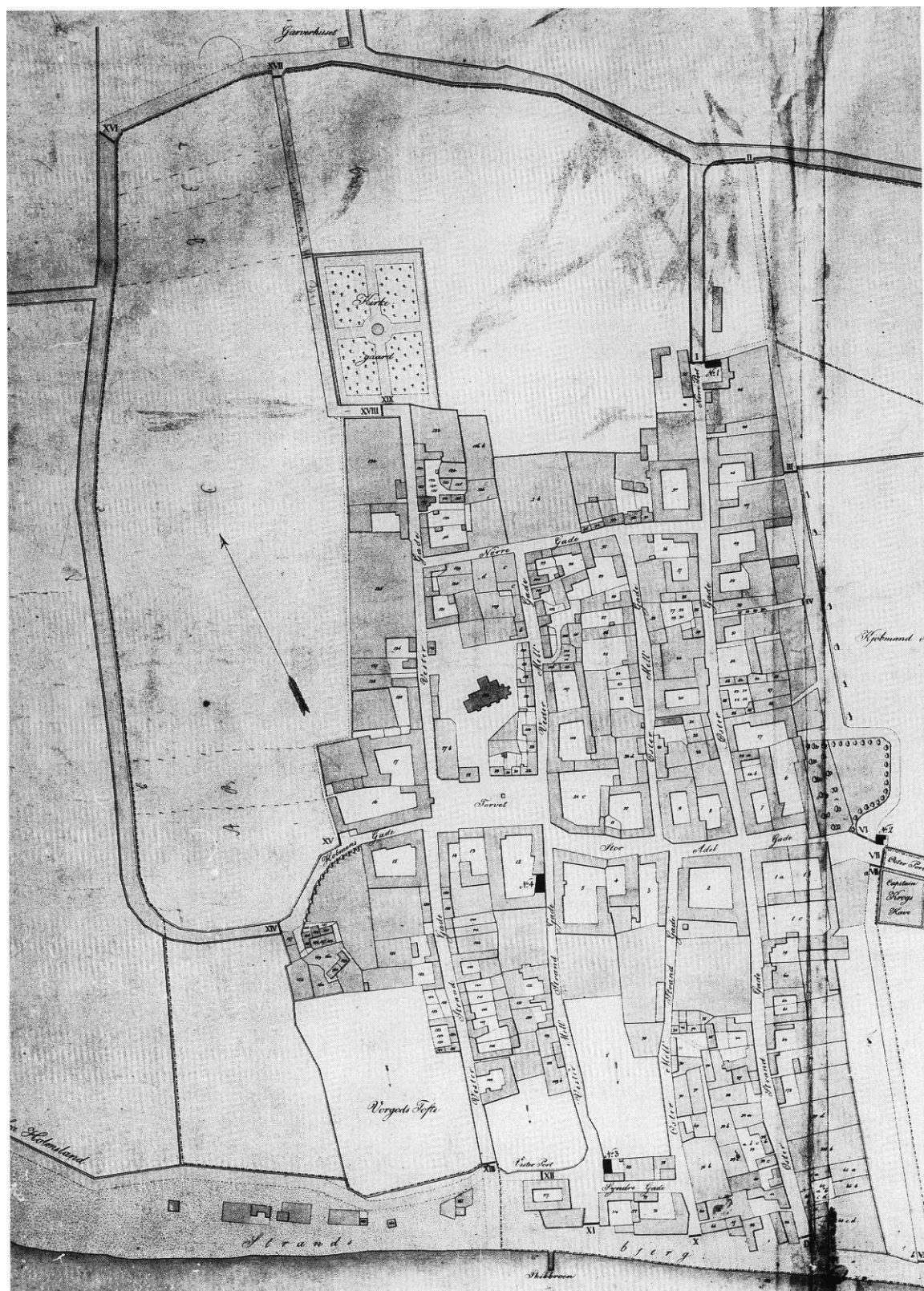
om »... et lidet Plads Jordsmon norden og vesten mit Huus her paa Kierkegaarden som kand være fra min nør Dør og i Lengden i nør ungefehr - 5½ Skaft, og fra dend væstre Dør baade synden og norden saavit samme mit Huus sig strecker, der fra udi vesten - 2½ Skaft, hvilket ikke kand være Kierkegaarden til nogen Schade i nogen maader, eftersom dendJord ikke bruges til Begravelse ...«. Lejeren afjorden, der skulle anvendes til svin, høns og gæs, forpligtedes til at omgive den med et plankeværk.²¹ Af det fremførte synes at fremgå, at huset har været beliggende ved kirkegårdens østside. Ordningen opførte 1712, efter at der var fremsat begæring af Jens Knudsen på kirkens vegne om, at Christian Hoys og hustrus indhegning af et stykke jord nu igen måtte fjernes, da de ikke længere beboede huset, og plankeværket i øvrigt var kirkegården og de dodes grave til skade.²² Poul Andersen skrædder bevilligedes 1721 ret til at måtte opkaste en brønd på en for mange år siden indelukket plads på kirkegården, men 1733 afsagdes dom om, at jordstykket var hjemfaldet til kirken, og at plankeværk og brønd burde nedbrydes inden 15 dage. Skoleholder Jeppe Thygesen Gandrup indsendte 1755 ansøgning om et stykke jord afkirkegården til en have ved sit hus i Vestergade: »Samme stykke Jord, der dog er Kirken til ingen Nytte, saa som ingen Liig saa nær ved Huusene blive nedsatte, maatte i Længden gaae fra hr. Borgmester Biergh's Plankeværk til den nordre Ende afbemeldte mit Huus, og i Bredden fra Øster til Væster i den nordre Ende ohngefær være 7½ Alen ... hvorfor ieg udbeder mig Frihed at lade giøre ud til Kirkegaarden en Laage, som ieg maatte have frie Ud- og Indgang af... og ... at lade samme stykke Jord med et skikkeligt Plankeværk, der med en slags Farve skal blive anstrøgen at indlukke«. To år senere fremsendte Poul Pedersen Stauning en tilsvarende ansøgning om et stykke jord af kirkegården til en lille have ved sit hus. Jorden var beliggende på det for kirkegården unyttige område »fra øst til vest 17 alen 5", fra stolpen at regne, som står imellem hans plads og borgmester Bierghs have, og fra nord til syd 12 alen fra Davids hus's hjørnestolpe at regne.« Han pålag-

des at indhegne det med et plankeværk anstrøget med en farve.²² David Colding, der for nylig havde ladet opføre et hus ved kirkegården, ansøgte 1761 kirkeinspektørerne om et stykke jord »ligesom de andre mine Naboer paa dend Østre siide har tilkiøbt sig«. Han fik dette stykke jord uden betaling, på betingelse af at han skulle opføre et plankeværk og lade dette »med farve anstryge«. Endvidere fik Colding lov til at opføre en låge ind til kirkegården i sit plankeværk, da han manglede en brønd ved huset.²³ Samme år blev et stykke jord fra skolehusets hjørne til hjørnet af Samuel Knudsens hus atter indtaget i kirkegården. 1769 blev der afgivet jord til anlæggelse af en offentlig brønd på området nord for degneboligen mellem denne og den nordre stette.²² Jordmoderen betalte 1795 leje for et stykke jord af kirkegården, der var indtaget til have,²⁴ og 1801 fik snedker Hans Holm tilladelse til at inddrage et stykke jord, som lå i tilknytning til hans hus i Vestergade.²⁵

Efter at kirkegården gik af brug 1807 afhændedes yderligere arealer langs dens yderkanter. Til brug ved regulering af det tiloversblevne areal oprettedes 1815 et kort over den gamle kirkegård (fig. 2), og tre år senere fandt den afsluttende planering sted.²⁶ Endnu 1813 udlejedes et stykke jord til Anders Faurbye,²⁷ men herefter bortsolgtes jorden i stedet; således afhændedes i årene 1816-17 (jfr. fig. 2) jord til gørtler Hans Christensen, skræddermester Christen Holm, Rasmus Smed og købmand J. C. Juulsgaaard.²⁸

Kirkegårdens *†hegn* og *†indgange* optræder fra slutningen af 1500'erne hyppigt i de skriftlige kilder. Begravelsespladsens *†hegn* udgjordes af plankeværker, der ofte var rejst af de private jordbesiddere omkring kirkegården (jfr. ovf.), men som bekostedes af kirken på de resterende strækninger.²⁹ Plankeværket nord for kirken repareredes 1585-86, og 1602-03 måtte Jens snedker rejse et stykke, der var væltet omkuld af blæsten. 1615 indkøbtes 23 egetræer til et hegn

Fig. 3. Plan af Ringkøbing 1825 med den 1807 anlagte, nye kirkegård (s. 69) i byens nordlige udkant. I RA. - *Stadtplan von Ringkøbing 1825 mit dem 1807 neu angelegten Friedhof am nördlichen Stadtrand.*

mod Anders Clausens gård.²⁰ Kirkeværge Reinholdt Fischer foranledigede 1702, at kirkegården blev indhegnet med port, riste og forsvarligt plankeværk, »kirken ikke til ringe bekostninger og udgifter«, grundet svin, geder, får, høns og kreaturer, der færdedes på kirkegården »denne til skade«. Kreaturer og »bester«, der fremover blev indfanget på kirkegården, skulle konfiskeres og gives til de fattige.²² Kirken betalte 1750-51 for at lade plankerne og skolen »tiære med bruunrødt og tiære«, og 1796 leveredes materialer til kirkens planker fra degneboligen langs med Vestergade til snedker Andreas Holms hus (sml. fig. 2) samt fra degneboligen mod syd.²⁰

Kirkegården havde ved nedlæggelsen fire *†indgange*. Hovedadgangen var fra syd - fra Torvet (fig. 2), hvor en port og en stette var placeret øst for byens rådhus indtil 1849, da dette nyopførtes og rykkedes lidt mod øst, mens adgangen flyttedes til rådhusets vestside. Desuden fandtes to stetter (fodgængerlåger); heraf var den ene placeret længst mod nord i østsiden, ud mod Nygade og den anden nær nordhjørnet mod vest, ud mod Vestergade; sidstnævnte betegnedes tilsyneladende både som den vestre og den nordre stette. Derudover var der hen mod slutningen af kirkegårdens funktionstid yderligere en vestindgang syd for degneboligen (sml. fig. 2 og ndf.). En lås til porten anskaffedes 1587, og 1592-96 indkøbtes træ til såvel porten som de tre stetter; til førstnævnte anskaffedes desuden stål, og et par år senere anbragtes her en gitterport. Atter 1607 var arbejde ved den vestre stette forløbet. Af et reparationsarbejde 1608-09 ved porten og stetten i syd fremgår, at disse var murede, idet Gregers murermester brugte teglsten og kalk til en forhøjelse af dem. Til brug i den vestre stette indkøbtes samme år et spær til tremmer i lågen, og 1619-21 købtes stolper at hænge porten i. Portfløjen ud mod Torvet fornyedes 1702, og hertil benyttedes bl.a. hængsler, kroge og søm gjort afjernet fra de gamle kirkeriste.²⁰ 1760 betales Henning Broholm for at male såvel kirkeporten som stetten.³⁰ Smeden gjorde 1790 en ny stabel til den østre stette, og et par år senere afbrækkede og indmurede Hans

murermester et par kroge sammesteds.³¹ 1803 betales snedker Andreas Holm for stolper mv. til en ny kirkestette, der kan være identisk med den, der 1815 fandtes mod vest syd for degneboligen (jfr. fig. 2).²⁰ Efter at kirkegården 1807 var gået af brug som begravelsesområde, afgik 1811 brev fra kirkeinspektionen til stiftsøvrigheden om kirkelågernes tilstand.

Af de fire låger til den gamle kirkegård var de tre 1811 meget brøstfældige, og den fjerde manglede aldeles. Jernristene var også løse, og disse ansås af inspektionen for ganske overflødige. Det indstilledes derfor, at jernristene måtte tages op og sælges på offentlig auktion, og at der dernæst måtte holdes licitation over lågernes reparation. Ifølge planerne for denne skulle i stedet opsættes »stierne« (drejekors) til regulering affærdslsen. Arbejdet tilfaldt Anders Faurby, der tillige skulle reparere køreporten.³²

I alle fodgængerlågerne lå *†kirkeriste*, der krævede hyppige reparationer og udskiftninger. Oluf smed og Jens snedker fremstillede 1597-99 en rist af stangjern med tilhørende ramme, og 1605-07 forbrugtes træ til risten i søndre, østre og vestre stette. Blot fem år senere måtte rammen ved den nordvestre (vestre) kirkerist atter repareres.²⁰ Omfattende udgifter 1702 til kirkegårdens hegn og indgange indbefattede betaling til David smed og hans hjælpere for bl.a. to riste.²⁸ Kirkeristene afskaffedes 1811 samtidig med de ovennævnte arbejder på lågerne.

Et *†halsjern*, der formentlig var opsat på kirkegården, omtales 1619-21, da der indkøbtes jern til dets forbedring.²⁰

En *†brolagt vej* fra kirkeporten i syd til kirke-døren (vel vestindgangen i tårnet) bekostedes 1602-03 og vedligeholdtes gennem de følgende to hundrede år (sml. fig. 2).²⁰ Peder Julsgaard og Anders Ibsen lagde 1803 en stenbro »ud for Kirke Porten og Stætten fra Raadstuehjørnet og ud paa Torvet da Torvet blev ompykket«.²⁴ Efter kirkegårdens nedlæggelse bredte brolægningen sig; således blev hullerne efter de sløjfede stetter og kirkeriste 1812 fyldt og jævnet som forbedelse til en stenpikning.²⁴ I forbindelse med begravelsesområdets planering 1818 øgedes brolægningens omfang foran vestindgangen, og

Fig. 4. Parti af kirkegårdens sydlige del set mod kapellet, i forgrunden til venstre stele over Hansine Gerhardine Frederikke Heiberg, o. 1862 (s. 149). HW fot. 1997 - *Partie vom südlichen Teil des Friedhofs in Richtung Kapelle, im Vordergrund links die Grabstele für Hansine Gerhardine Frederikke Heiberg, nm 1862.*

omkring kirken blev lagt et stenpikket *†fortov*.²⁸ Blot tre år senere blev en omlægning af det nævnte område samt en forlængelse af vejen mod nord i retning af »bommen ved skolehuset« (degneboligen) udbudt i licitation, og yderligere blev udbudt 1823; arbejderne tilfaldt henholdsvis Christen Smedegaard og Peder Jensen.³³ Fortovet langs kirkens nord- og sydside omlagdes 1850 af N. Gjærning, og yderligere arbejder hermed fandt sted 1869, 1879 og 1898.³⁴ Ved et brolægningsarbejde 1925 indkøbtes to sække myremalm til ukendt formål.³⁵

Den nuværende *kirkegård* blev taget i brug 1807. Den er, som ovenfor nævnt, anlagt i byens daværende udkant (jfr. fig. 3) for den nordre ende af Vestergade; på et senere tidspunkt er Holstebrovej ført frem langs kirkegårdens østside.

Kirkegårdens *hegn* udgøres for hovedpartens vedkommende af græsklædte jorddiger, der tillige adskiller den ældre østre del af begravelsespladsen fra den yngre vestre - dog afgrænses vestsiden og vestligste del af nordsiden af lave hække.

Til kirkegårdens østre del er to *indgange*. Hovedadgangen er fra syd, hvor en køreport er placeret i direkte forlængelse af Vestergade; porten flankeres af piller, opmuret af små røde tegl kronet med et kantet »løgkuppelspir« af cement, og lukkes med sortmalede smedejerns gitterfløje (fig. 5). Umiddelbart vest herfor er en kort murstrækning, der i vest afsluttes af en pille af samme udformning som portens, og som i et let forhøjet parti nær midten brydes af en kurvehanksbuet fodgængerlåge med sortmalet smedejernsfløj. Såvel port som låge er formentlig

Fig. 5. Kirkegårdsparti med sydindgangen set fra nordvest. HW fot. 1997. - *Partie vom Friedhof mit Südertor, Nordwestansicht.*

opført 1851, idet der nævnte år betaltes for tre buefjæle til »hvelvingen« over døren samt en ny dørfløj. Selve gitterporten er dog muligvis først opstillet seks år senere, da der anskaffedes port med fire stabler og to nøgler.²⁸ Endnu en indgang til kirkegården indrettedes 1925 ved midten af østsiden med adgang fra Holstebrovej. En køreport og to flankerende fodgængerlåger er begrænset af murede piller af røde tegl og lukket med sortmalede jerngitterfløje.³⁵ Midt i vestsiden findes yderligere en fodgængerlåge med murede piller og jerngitterfløj.

Kirkegården kranses langs hegningens inder-side af træer, og hovedstierne er anlagt som alléer. Østafsnittets nordligste del er fraskilt til urnegravplads ved et stendige med jorddækket nordside.

Allerede 1791 resolverede Danske Kancelli, at det var ønskværdigt, om kirkegårdene i stiftets købstæder flyttedes uden for byerne.²² Jord her- til anskaffedes 1806, og året efter indviedes den nye kirkegård, svarende til den søndre halvdel af den nuværendes østre afsnit. Borgerne klagede over placeringen, som man åbenbart fandt for fjern i forhold til byen, men fik dog ikke medhold. Begravelsespladsen anlagdes med træstakit mod syd - adgangssiden - og jordvolde med foranliggende grøfter til de tre øvrige sider.³⁶ Året efter indvielsen indkøbtes i Lybæk et stort antal træer - havtorn, kastanie og lind - til kirkegårdens tilplantning som skærmning mod blæsten. Anskaffelsen formidledes af gartner T. Petersen i Kolding, der tillige forestod træernes rette beskæring; året efter købtes yderligere hav-

Fig. 6. Kirken set fra nordøst. HW fot. 1997. - *Nordostansicht der Kirche.*

torn samt nogle få syrener.²⁴ Kirkegården indrettedes med fire kvartéer adskilt af to krydsende stier (fig. 3).

Det var forudset, at den nye begravelsesplads ville være tilstrækkelig rummelig i ca. 30 år, men en udvidelse mod nord gennemførtes dog først 1856, da M. Rosengaard solgte det fornødne areal til kirken, der kort efter blev omgivet af jorddiger. Det var tilsyneladende ikke hele det nykøbte område, der blev udlagt til begravelser, idet der samme år blev udlejet nogle agre tilhørende kirken nord for den nye kirkegård.³⁴ I forbindelse med udvidelsen plantede Niels Kjærgaard 1859 og 1869 adskillige nye træer - kastanje, lind, elm, ask, ahorn og poppel.²⁸

Endnu en udvidelse af kirkegården fandtes nødvendig 1903-05, og hertil indkøbtes en halv

tønde land vest for den ældre. Arealet indheggedes straks med jorddiger, og 1907 blev jorden kulegravet og klargjort til fremtidige begravelser.³⁸

Bygninger på kirkegården. Et *ligkapel* opførtes 1904 (arkitekt Kr. Jensen) på den samtidigt anlagte kirkegårdsudvidelses nordre del umiddelbart uden for diget mod det ældre begravelsesområde. Den øst-vest vendte bygning har tegltag og er opført af små røde teglsten i middelalderlige stilformer. Hver langsides har fire rundbuede, falsede vinduer og gavltrekanterne er udformede som blændingsgavle med rundbuede højblændinger. Kapellet udvidedes 1968 mod nordvest med en tilbygning indeholdende dels *toilet*, dels endnu et kapelrum. Også denne bygningsdel er opført i røde tegl og har fladt tag;

samtidig tilføjedes et vindfang af tegl og sort-malet træ foran det ældre kapels oprindelige hovedindgang i øst. En *velfærdsbygning* af grønmalet træ, tækket med eternit og indeholdende materialrum, graverrum m.m., er 1976 opført i kirkegårdens nordvestre hjørne. Et *†materialhus* af træ og tækket med tagpap rejstes 1868 af S. Faurbye;²⁸ denne bygning afløstes 1932 af en ny, og samtidig rejstes et *†nødtørftshus*.³⁵

BYGNING

Kirken, der må være rejst som afløser for en ældre bygning på samme sted, er et langhus af tegl med tresidet østafslutning og formentlig opført i første halvdel af 1400'erne. Et tårn i vest påbegyndtes sandsynligvis samtidig hermed, men fuldførtes først i tiden omkring reformationen. En stor korsarm i nord tilbyggedes 1592-93, mens en pendant i syd er opført ved kirkens restaurering 1934-35. Kirken er omtrent solret orienteret.

En *ældre †kirke* giver sig blot til kende ved rigtig tilstedeværelse af granitkvadre, der især ses i kirkens østende, til dels i form af sokkelkvadre med skråkant.³⁹ Desuden er der spredt i byen fundet enkelte granitdele, bl.a. en profileret sokkelkvader og en vinduesoverligger. På den nuværende kirkegård - nær søndre hovedindgang - tjener seks korte stykker af søjletromler, formentlig fra en portal, som opklodsning under et kirkegårdsmonument (nr. 3, s. 148), og i diget, der mod syd begrænser urnegravpladsen, ses indlejret en blok, som kan være en kragsten. Endelig kan et antal granitsten i sokler og trapper tilhørende bygningerne rundt om kirken identificeres som tidligere kirkekvadre.

Den *nuværende kirke* er, som nævnt, formet som et langhus med tresidet østafslutning. Af den tre hvælvfag lange, let undersætsige bygning udgøres koret af polygonen og et kort fag, der i det indre overhæves af ét enkelt seksdelt hvælv, og hertil slutter sig mod vest skibets to omtrent kvadratiske fag. Langsider og hjørner prydes af oprindelige støttestøtter, der efter adskillige ommuringer har noget varierende størrelse. De to piller ved polygonens nordre hjørner samt ved langhusets vestende i begge sider

har sandsynligvis bevaret oprindelig bredde og fremspring. Det er iøjnefaldende, at begge langsiders to midterste piller⁴⁰ var forskudt mod vest i forhold til hvælvpillerne i kirkens indre; dette er formentlig sket for at mindske den tydelige størrelsesforskel mellem korfaget og de to fag i skibet. Frem til en omfattende restaurering 1934-35 (jfr. ndf.) brød pillerne langhusets gesims (sml. fig. 6-7 og 8). Langhuset er opmuret uden selvstændig vestgavl, hvilket forudsætter, at tårnet var planlagt - og formentlig tillige påbegyndt - samtidig med bygningen i øvrigt.

Materiale og teknik. Kirkens hovedmateriale er tegl. Dog er dette i betydeligt omfang - som ovenfor nævnt - suppleret med granitkvadre, der må være tilført fra en ældre kirkebygning på stedet. Kvadrene rejser sig på korfagets sydside og polygonens tre sider i fire skifters højde; i syd og øst udgøres nederste skifte af en skråkantet sokkel, der tillige genfindes under polygonens sydøstre støttestøtte, mens den søndre har en let fremspringende retkant. Sydsiden af skibets vestfag rejser sig over et enkelt bindigt skifte af kvadre på en synlig syld af rå kamp; hovedparten af kvadrene er også her af granit, men tillige har i alt otte kvadre af en gullig kalk- eller sandsten af varierende størrelse fundet anvendelse i soklen. Vestfagets nordside bæres af en syld af rejste, rå kampesten.⁴¹ Alt synligt murværk, der er opmuret af munkesten i munkeskifte, fornyedes ved skalmuring 1934-35. Murværket afsluttes overalt foroven af en dobbelt falsgesims, der i sin nuværende form er moderne.

Vinduer og døre. Som følge af de omfattende ændringer af murværket er stort set ingen oprindelige detaljer bevarede. Korpolygonens østvindue fremtræder både ud- og indvendigt som en spidsbuet, halvtens dyb blanding, der i det ydre er helt ommuret sammen med det omgivende murværk. Ved restaureringen registreredes ikke, hvorvidt åbningen havde mere end den ene fals, der antydes af tilmuringens placering. Kirkens nordside synes fra opførelsen at have været vinduesløs, således som det endnu er tilfældet. Ingen oprindelige døre er bevarede, men en enkelt vandretliggende 140 cm lang granitsten østligt i nordsidens vestfag kan måske

Fig. 7. Kirken set fra syd. HW fot. 1996. - *Südansicht der Kirche,*

angive tilstedeværelsen af et tidligere - eventuelt oprindeligt - dørsted. En vandret overdækket dør under vinduet i korfagets sydside er indsat 1934-35 som afløser for en ældre, lidt østligere anbragt døråbning (sml. fig. 8b og 14a). Denne, der næppe heller var oprindelig i den overleverede form, forløb skråt gennem muren for at gå fri af korfagets østlige støttestøtte (fig. 8a); sporene af åbningen er nu udslettet i det ydre ved facadens skalmuring, mens dens indre tjener som skab.

Kirkens *indre* fremviser, som det ydre, kun få oprindelige enkeltheder. I polygonens nordøstre væg ses en *niche*, der er forskudt lidt mod øst i forhold til midteraksen. Den 87 cm høje niche afdækkes foroven af et aftrappet stik. Yderligere

er to ens formede, fladbuede nicher anbragt i vest på hver side af tårnbuen.

Rummet blev fra opførelsen disponeret for tre fag *hvælv*, et seksdelt hvælv fælles for korfaget og polygonen, samt to kvadratiske krydshvælv i skibet. Hvælvene bæres af forlæg i væggene. I polygonens hjørner er indføjjet — noget skævt placerede - helstens, ribbebærende led. De brede gjordbuer bæres af falsede vægpiller, der til hver side har et halvstensled til bæring af hvælvribberne, mens det midterste led, som bærer de glatte, runde gjordbuer, mod sædvane har et fremspring på en hel sten.⁴² Hvælvenes profilribber er uden tvivl oprindelige, omend med nogen udskiftning i vestfaget, mens samtlige hvælvkapper er fornyede med anvendelse af

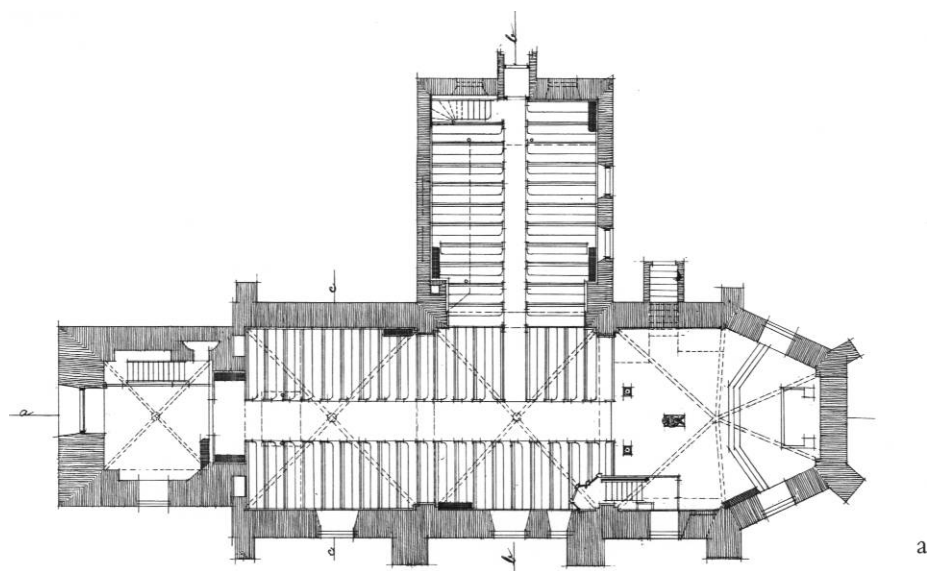
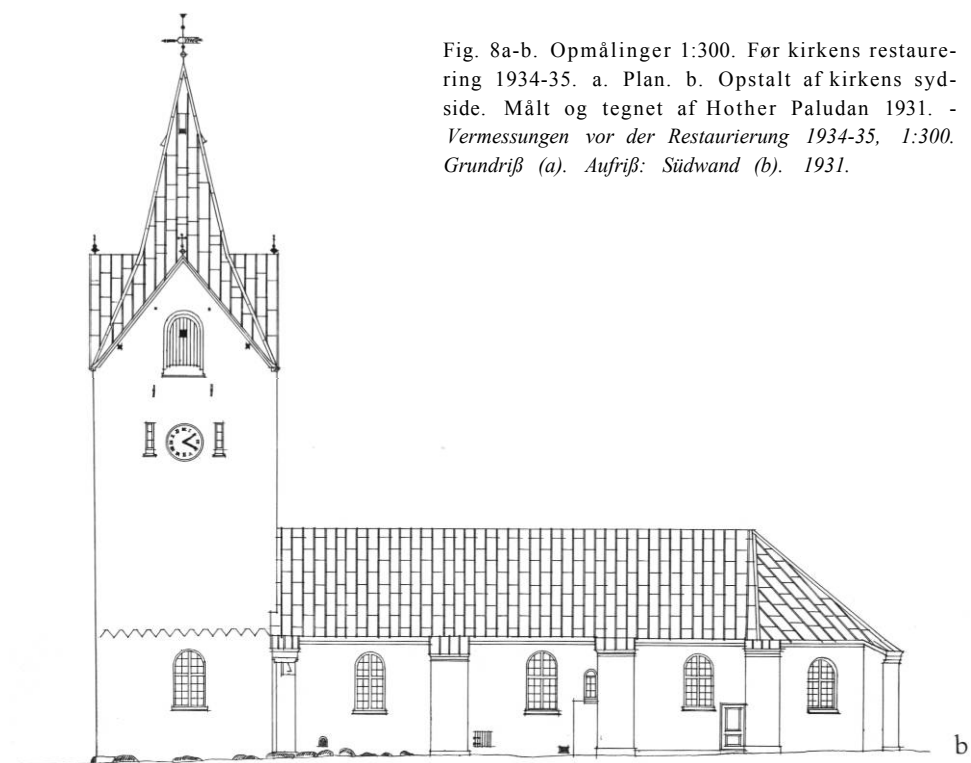

Fig. 8c-e. Opmålinger 1:300. Før kirkens restaure-
ring 1934-35. c. Opstalt af kirkens nordside. d.
Opstalt af kirkens østside. e. Opstalt af kirkens
vestside. Målt og tegnet af Hother Paludan 1931. -
Vermessungen vor der Restaurierung 1934-35, 1:300.
Aufrisse: Nordwand (c), Ostwand (d), Westwand (e).
1931.

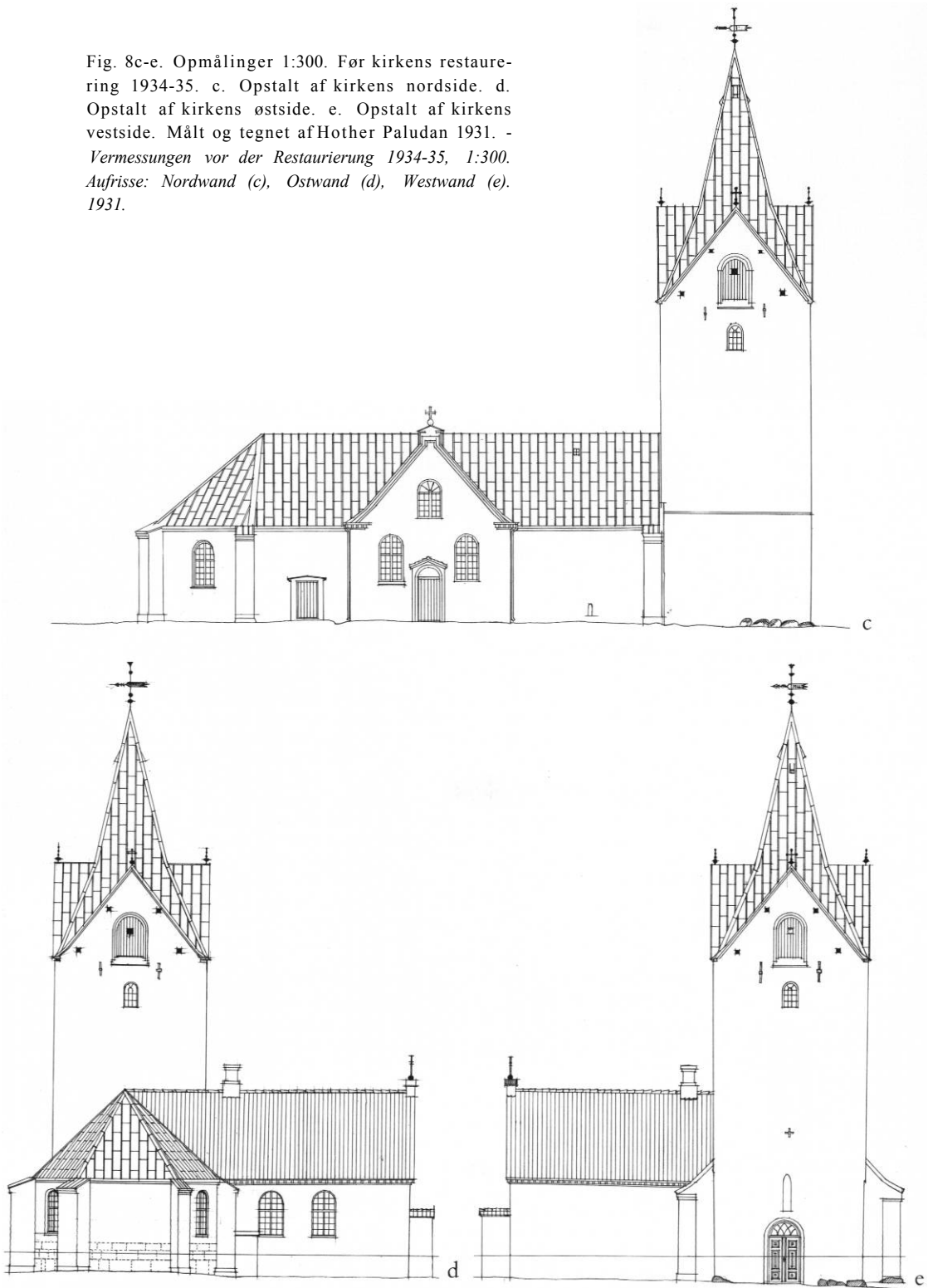
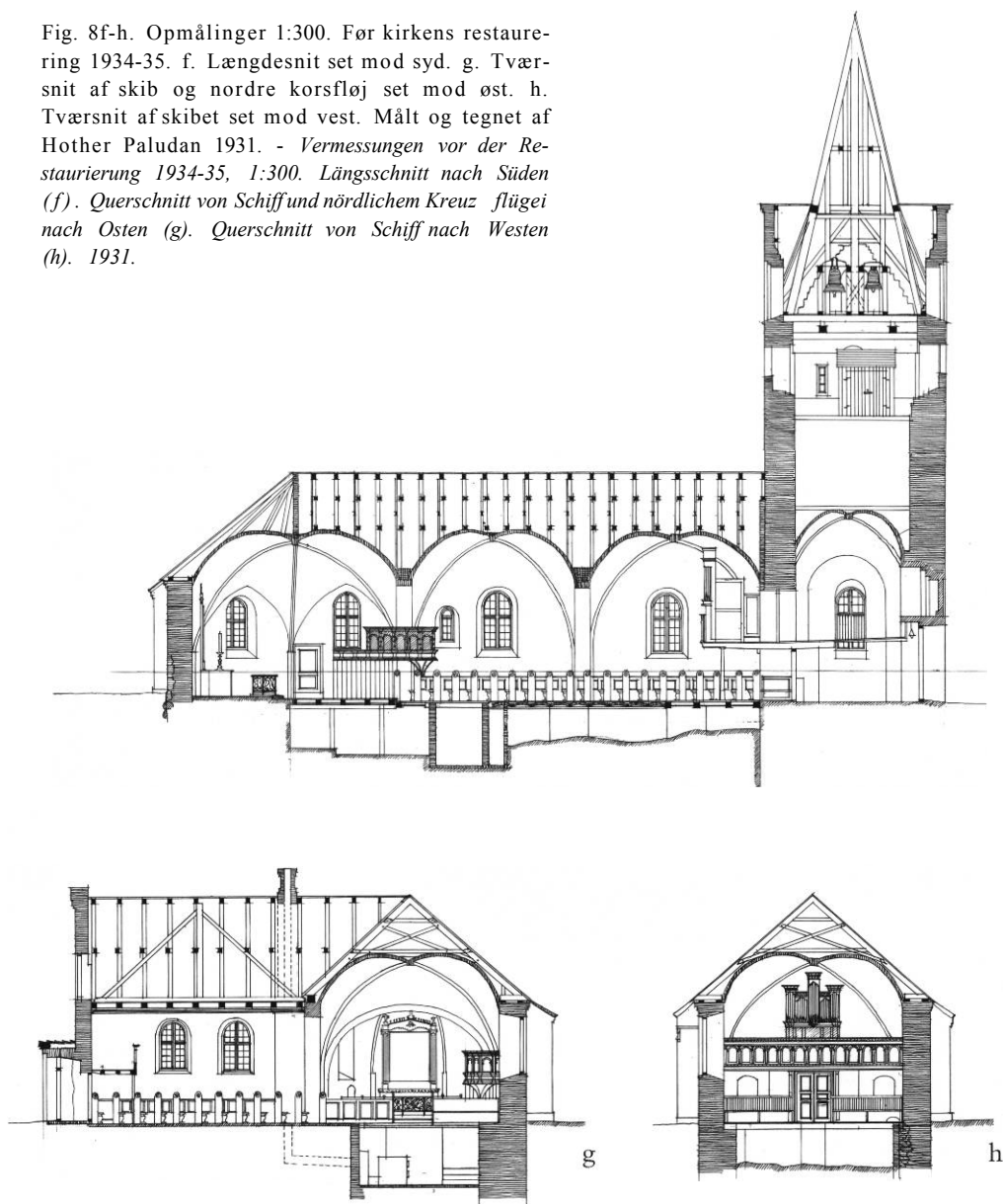

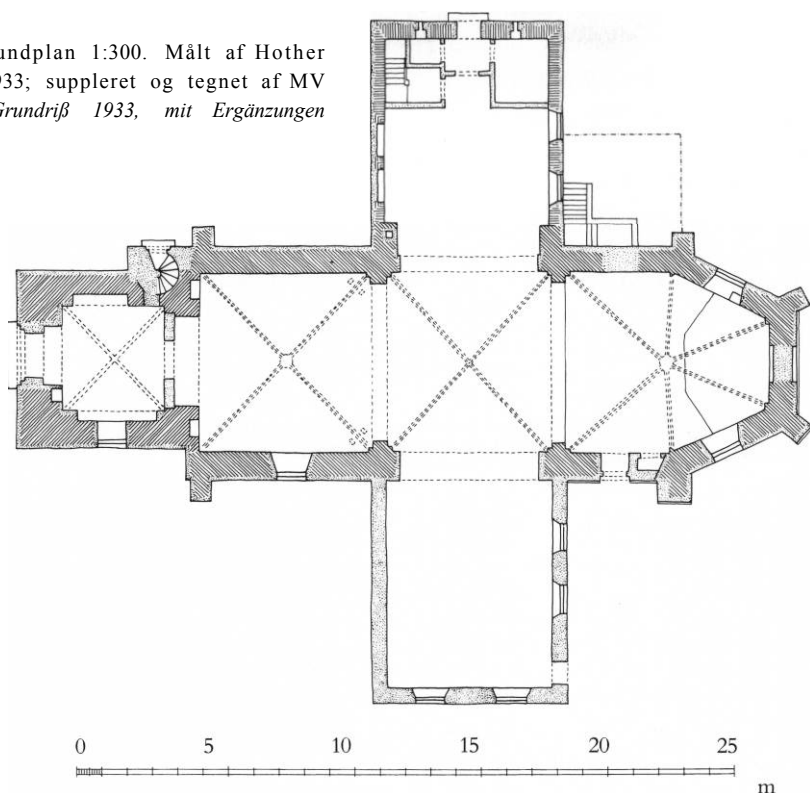
Fig. 8f-h. Opmålinger 1:300. Før kirkens restaure-
ring 1934-35. f. Længdesnit set mod syd. g. Tvær-
snit af skib og nordre korsfløj set mod øst. h. Tvær-
snit af skibet set mod vest. Målt og tegnet af
Hother Paludan 1931. - *Vermessungen vor der Re-
staurierung 1934-35, 1:300. Längsschnitt nach Süden*
(f). *Querschnitt von Schiff und nördlichem Kreuz flügel*
nach Osten (g). *Querschnitt von Schiff nach Westen*
(h). 1931.

teglsten af moderne format, dog synes det nederste af kappefligene at være bevarede. I vestfagets østre svikler ses to par rektangulære spygathuller, et på hver side af ribberne. Hvælvrubberne i østre og vestre fag mødes foroven i en cirkulær topskive.

Tårnet må, som ovenfor omtalt, være såvel planlagt som påbegyndt samtidig med skibets tilstødende langmure, idet kirken er opført uden selvstændig vestgavl.⁴³ Dog tilhører kun nederste stokværk denne fase, mens tårnets fuldførelse først fandt sted efter en længere pause.

Fig. 9. Grundplan 1:300. Målt af Hother Paludan 1933; suppleret og tegnet af MV 1997. - Grundriß 1933, mit Ergänzungen 1997.

Murværket, der er opført helt af tegl i munke-sifte, rejser sig over en syld af rå, delvis rejste, kampesten. Bygningen opførtes som nævnt i første omgang til samme højde som skibets langmure, hvilket er angivet på tårnets nord- og sydside ved et gesimsled. I nord ses en dobbelt falsgesims, mens udformninger i syd med en frise af kantede stik er unik. Hvert stik har karakter af spærstik af sten på fladen, men med afskåret spids. Hovedparten af det nu synlige murværk hidrører fra skalmuringer 1934-35, men sydsidens frise havde tilsyneladende samme udformning forud, omend overpudset. Formen skyldes rimeligvis en ændring ved en tidligere skalmuring (1866?, jfr. ndf.), idet Jacob Kornerup på en tegning fra 1865 (fig. 10) angiver frisen som sammensat af trappestik. De to gesimser er anbragt en smule højere end murkronen af skibets langmure, således at bygningsdelen - midlertidigt - kunne dækkes af et sadeltag med tagflader i forlængelse af langhuses overdækning.

Tårnrummet har i omtrent sin fulde bredde været forbundet med skibet ved en rundbuet, ret gennemløbende tårnbue, der nu delvis lukkes af en indskudsmur (jfr. ndf.). Mod nord og syd er (ligeledes rundbuede) sparenicher, hvoraf den nordre, af hensyn til trappehuset, er smaltest og forskudt mod vest, mens der ikke synes at have været nogen niche i den tykke vestmur.⁴⁴ Til gengæld ses her et oprindeligt vindue bevaret, men tilmuret i lysningen (fig. 8f). Den usædvanlige åbning viser sig udvendig som en slank rundbuet blanding, der må have rejst sig som et spejl over den formentlig fladbuede lysning,⁴⁵ mens udformningen indadtil er mere kompliceret, idet den ca. 47 cm brede, fladbuede åbning, der har halvtstensfals i såvel sider som stik, er anbragt i bunden af en 138 cm bred og 77 cm dyb, fladbuet niche. Forneden på vestvæggen tæt på sydvesthjørnet ses en lille, muligvis oprindeligt, fladbuet niche. Rummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv, der til alle fire sider hviler på forlæg i væggene. På oversiden

ses helstens brede, lette overribber med trinkamme. I hvælvet registreres partielle ommuringer af hvælvkapperne,⁴⁶ og i det hele præges rummet stærkt af senere ændringer; således er væggene i vid udstrækning skalmurede med tegl i moderne format.⁴⁷ Det rundbuede sydvindue er senere indsat og samtidigt med kirkens øvrige lysåbninger (jfr. ndf.). Indgangen i vest, der i dag tjener som kirkens hovedindgang, er i sin nuværende rundbuede og falsede form indsat 1934-35 som afløser for en ældre, sekundært gennembrudt døråbning. Nævnte år opmuredes tillige i tårnbuens vestlige del den halvanden sten tykke lukkemur med en vandret overdækket døråbning.

Nordsiden har i øst, op mod skibets nordvesthjørne, et *trappehus*, der ved restaureringen 1934-35 rekonstrueredes på grundlag af rester af en oprindelig, men tidligere nedrevet, *†*trappebygning. Den nuværende trappe har udvendig adgang gennem en falset, rundbuet dør, der leder ind til en højresnoet vindeltrappe af beton. Trapperummet oplyses ved to lyssprækker på nordsiden. Det oprindelige *†*trappehus, hvortil der var adgang fra tårnrummet gennem en smal, fladbuet (*†*)dør længst mod øst i nordvæggen, må, som tårnet i øvrigt, have været opført i to etaper med et byggeskel omtrent i niveau med falsgesimsen på nordsiden mellem 1. og 2. stokværk. Trappehuset, der fik nyt blytag 1702, var 1822 endnu bevaret (sml. fig. 13), men blev formentlig fjernet 1855, da tårnet udstyredes med fire nye trapper op igennem hvælving og loft til klokkerne.²⁸

En nøjere *datering* af kirken lader sig kun vanskeligt gennemføre på grund af de mange senere ændringer og det næsten totale fravær af oprindelige detaljer. Planformen, et langhus med polygonal østafslutning, er gængs i både 13- og 1400'erne. Det i forhold til højden meget brede østvindue i korpolygonen antyder snarest en datering til periodens senere del, og tilsvarende gælder de mange fladbuestik i det i øvrigt usædvanlige vestvindue i tårnet. Kirkens hvælv er ikke udpræget senmiddelalderlige af type, omend nogle af de »gamle« stiltræk, bl.a. de kraftigt fremspringende vægpiller, kan skyldes se-

nere forstærkninger. På det forhåndenværende grundlag synes en datering til 1400'ernes første halvdel rimelig.

Tårnets fuldførelse fandt formentlig først sted i perioden 1525-50. Alt synligt murværk er opført af munkesten i munkeskifte og præges i det ydre af en omtrent fuldstændig skalmuring, der i en vis udstrækning synes ældre end restaureringen 1934-35. På vestsiden i højde med mellemstokværket, der er uden lysåbninger, ses en blanding afform som et diminutivt græsk kors. Etagens østmur er tydeligvis samtidig med de øvrige og indeholder således ikke rester af en ældre, fritstående vestgavl i skibet (jfr. ovf.). Gennem denne mur er adgang til skibets loftsrum ad en fladrundbuet, falset døråbning, der udmunder i højde med nedre hanebånd i skibets tagværk.

Tårnets følgende, øverste stokværk, der er det oprindelige klokkestokværk, har til hver side et lille falset glamhul, der i det ydre har rundbuet afslutning foroven. Åbningerne lukkes forneden af en senere indsat helstens brystning bindig med ydre murflugt. Indadtil er glamhullerne let fladrundbuede, hvilket formentlig er den oprindelige form, og har forneden en delvis aftrappet, delvis skrånende sål. Det søndre glamhul dækkes af tårnurets skive (s.d.) og er erstattet af to flankerende, smalle, vandret afdækkede lyssprækker. Tårnet afsluttes foroven mod alle fire verdenshjørner af glatte trekantgavle, der danner basis for et firesidet spir af tørninglensk type.⁴⁸ Gavlene er oprindelige, men stærkt prægede af ommuringer og ændringer 1866; bl.a. øgedes højden med 27" og gavltrekanterne udstyredes med de nuværende store rundbuede, dobbelt-falsede glamhuller, et til hver side.²⁸ Af Jacob Kornerups tegning 1865 (fig. 10) fremgår, at der også da var glamhuller i gavlene; i syd en stor enkeltfalset, fladbuet åbning, mens et formentlig oprindeligt mindre glamhul i østgavlen senere var udvidet under hensyntagen til en i åbningen ophængt klokke. Et på tegningen synligt savskifte i gavlfodshøjde på østgavlen var formentlig oprindeligt. Tilstedeværelsen af de nævnte åbninger er en følge af klokkernes flytning fra det oprindelige klokkestokværk til tår-

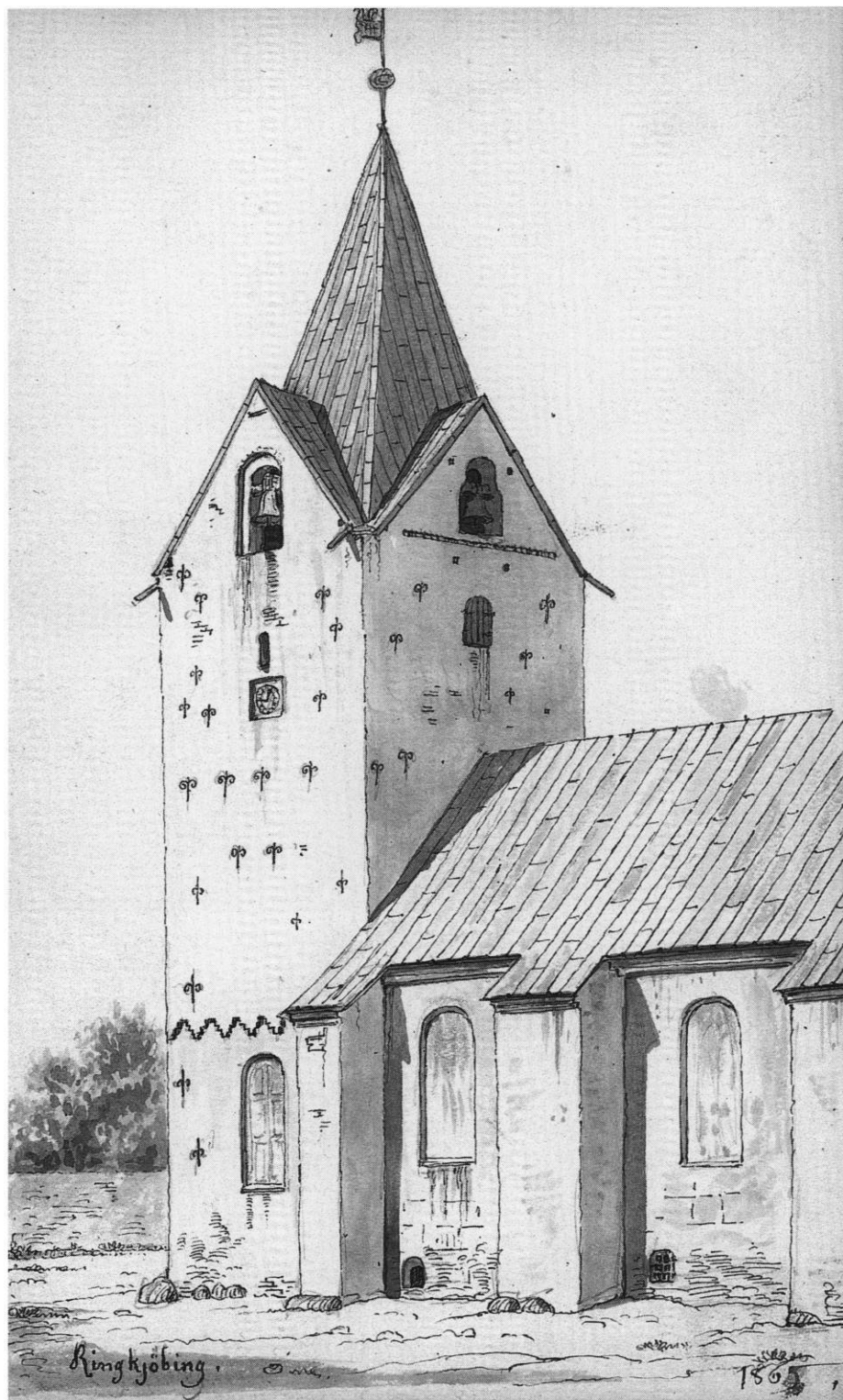

Fig. 10. Akvarel af kirken set fra sydøst. Jacob Kornerup 1865. - Südostansicht der Kirche. Zeichnung, Aquarell, 1865.

Fig. 11. Interiør mod øst. HW fot. 1996. - *Kircheninneres gegen Osten.*

nets tagrum. En ofte omtalt øgning af tårnets bredde opadtil er fortrinsvis optisk betinget. Af vestfacadens breddeforøgelse på o. 30 cm hidrører omtrent halvdelen fra fremspringet af de ovennævnte gesimsled på nord- og sydsiden i overgangen mellem nedre etage og mellemstokværket (jfr. fig. 8b, c og e).

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. En *nordre korsarm*, der dækker hele østfaget af skibet, er opført 1592-93.⁴⁹ Som indledning til arbejdet ansattes to snedkere til »att tillucke Kirk(en) th(er) Siden bleff nedtagen som Korskirke(n) skulle tilsettis«, dvs. at nordmuren i skibets østfag blev nedrevet og midlertidigt lukket med en bræddevæg, mens korsarmen stod under opførelse.²⁰ Det oprindelige byggemate-

riale er tegl, der dog intetsteds giver sig til kende hverken i det overpudsede indre eller det med munkesten skalmurede ydre.⁵⁰ To kurvehanksbuede blændinger i vestmurens inderside er formentlig oprindelige vinduer; deres markante forskydning mod syd i muren skyldes sandsynligvis hensyntagen til et planlagt pulpitur med samme placering som korsarmens nuværende i nordenden. Østmurens to - i den overleverede form uden tvivl sekundære - vinduesåbninger har en tilsvarende placering, der kan afspejle en oprindelig disposition. Yderligere to senere indsatte vinduer i nordgavlen flankerer en rundbuet døråbning, hvis placering har gammel hævde, men som i sin nuværende skikkelse er fra 1934-35. Tilbygningens indre har i sydhjørnerne

Fig. 12. Interiør mod vest. HW fot. 1997. - *Kircheninneres gegen Westen*

et par murfremspring, der må indeholde rester aflanghusets oprindelige støttepiller⁵¹ og er forbundet med langhuset ved en bred, rundbuet arkade, der blev gjort større ved en ombygning 1847 (jfr. ndf.). Ved restaureringen 1934-35 fraskiltes i nordenden - under pulpituret - nogle smårum, der i vest indeholder toiletet, i øst venteværelse og herimellem et vindfang; desuden indrettedes ny trappe til pulpituret. Det flade, gipsede loft har trukne profilgesimsers og en enkelt profileret, cirkulær midterrosét, alt hidrørende fra ombygningen 1847.²⁸ Ved denne forhøjedes flankemurene en halv alen og afsluttedes med en - nu hvidkalket - bloktandgesims. Gavlen, der fornyedes fra underkanten af vinduerne, fik sit nuværende udseende med korte stumper bloktandfrise ved gavlfoden, falsprofil langs tagkanten og toptinde afsluttet af trekantfronton

- alt kalket. Et jernkors, der leveredes 1848 af jernstøber Jens Holbek, fandt formentlig sin plads på toppen af denne fronton (jfr. fig. 8c).⁵² Ved ombygningen indsattes også korsarmens vinduer i østre flankemur og nordgavlen, henholdsvis to og tre, afsidstnævnte er det ene anbragt i gavltrekanten (fig. 6). De rundbuede vinduer med trækarme og -rammer er udformet som de lidt ældre i langhuset (s.d.). Samtidig hermed var formentlig en indgang med et lille foranstillet $\dagger$ vindfang midt på gavlen (fig. 8c). Døren heri var vandret overdækket i rundbuet spejl, og den diminutive tilbygning havde et tegldækket sadeltag med flad rejnsning.

Søndre korsarm opførtes ved restaureringen 1934-35 som en stort set identisk pendant til den nordre;⁵³ dog mangler gavlens indgang og i gavltrekanten ses en rundbuet luge i stedet for

nordsidens vindue på dette sted. Byggematerialet er munkesten i blokskifte over et enkelt skifte granitkvadre. I forbindelse med opsætning af orgel 1974 indrettedes en vandret overdækket døråbning sydligst i østmuren. Også bygningsens indre svarer til forbilledet i nord med fladt, pudset loft med en trukket stukgesims og cirkulær midterrosét.

Et *†kapel* indeholdende en åben begravelse (s.d.) for amtsforvalter Villads Andersen opførtes 1693 i hjørnet mellem koret og nordre korsarm. Størrelsen opgives i skødet til 7x7½ alen.⁵⁴ Kapellet, der blev nedrevet 1821, indeholdt en muret krypt, hvortil der var adgang fra koret.⁴⁹

Vedligeholdelsen af kirken krævede stadige arbejder. 1702 gennemførtes en hovedreparation på såvel mur som tag; to af støttepillerne i syd ommuredes fuldstændigt,⁵⁵ mens to andre skalmuredes. På tårnet udførtes store og dybtgående ommuringer, da det var revnet i syd og sydvest fra ti alen over jorden og helt op til blyet. Otte firkantede gulvsten, der indkøbtes til et nyt vindue i tårnet, må have fundet anvendelse i sålbænken. Tilsvarende arbejder udførtes 1802, da de to søndre piller atter måtte repareres og tårnet delvis ommures. Man ønskede da tillige, at kirken overalt skulle »rives med rødsten« - formentlig en skuring af pudsoverfladen -, hvortil krævedes 300 teglsten. Endvidere skulle der kalkes 2-3 gange med Dauhjergkalk. Arbejdet blev tilsyneladende både udført og betalt, men måtte alligevel gentages 1815.²⁸

Et projekt til *ombygning af tårnet* fremsattes 1822 foranlediget af dets stadig tiltagende brøstfældighed. Nævnte år betaltes »Lieutenant Jansen for Tegning til Ombygning af Kirketaarnet«, der tydeligvis var inspireret af C. F. Hansen (fig. 13), men arbejdet udførtes ikke; i stedet gennemgik bygningsdelen en omfattende istandsættelse på tag og fag. Atter 1866 repareredes tårnet. Arbejdet projekteredes af bygmester Schroder i Århus, mens den praktiske udførelse blev overdraget til tømrermester N. Timmermann.²⁸

Restaureringer. Trods adskillige vedligeholdelsesarbejder fremstod kirken ved midten af

1920'erne i en tilstand af forfald, og desuden led den af pladsmangel. Et altomfattende restaureringsarbejde under ledelse af arkitekt Hother Paludan indledtes med inventaret (s.d.), og 1934-35 fulgte bygningen. I forbindelse med afhugning af cementpudsen viste murværket sig så skrøbeligt, at en fuldstændig skalmuring af alle udvendige facader fandtes fornøden. Pladsproblemet løstes ved opførelse af en søndre korsarm som pendant til den ældre i nord. En fornyet restaurering, der gennemførtes 1995 ved arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen, Århus, betød en bibeholdelse af de bestående forhold med omfattende stabiliseringsarbejder i såvel mur- som tagværk samt renoivering af de tekniske installationer.

Tagværker. Langhusets tagstol af eg er sandsynligvis oprindelig, omend med en del senere udskiftninger af tømmer. Den er afbundet i tre sektioner, der synes opsat uden påviselig sammenhæng med pauser i byggeriet. Spærfagene har to lag påbladede hanebånd og en oprindelig, supplerende afstivning i form af højtplacerede, krydsende skråbånd, der tydeligvis er anbragt under hensyntagen til de højtreste hvælvkapper (fig. 8h). Af de nævnte tre sektioner er henholdsvis østre afsnits ni spærfag og vestre afsnits otte fag nummererede fra vest mod øst, mens nummereringen i den midterste sektion ikke længere lader sig udrede. Til støtte af polygonens spær er i langhusets østligste spærfag anbragt en kongestolpe, der er ophængt i kippen og de to hanebånd, men som ikke støtter på den underliggende hvælvkappe.⁵⁶ Stolpen er affaset på de to østhjørner og mod henholdsvis sydøst, øst og nordøst er indtappet korte stikbjælker med underliggende skråbånd. De tre stikbjælker har ved yderenden en kort tværbjælke, der hver optager trykket fra tre eller fire af polygonfagets spær. Spirets tømmerkonstruktion er fornyet 1866,²⁸ mens fyrretagværkerne over nordre og søndre korsarm er opsat henholdsvis ved en ombygning 1847 og ved opførelsen 1934-35; sidstnævnte er begge simple hanebåndstagværker.

Tagbeklædningen udgøres af bly på alle bygningsafsnit med undtagelse af nordre korsarm,

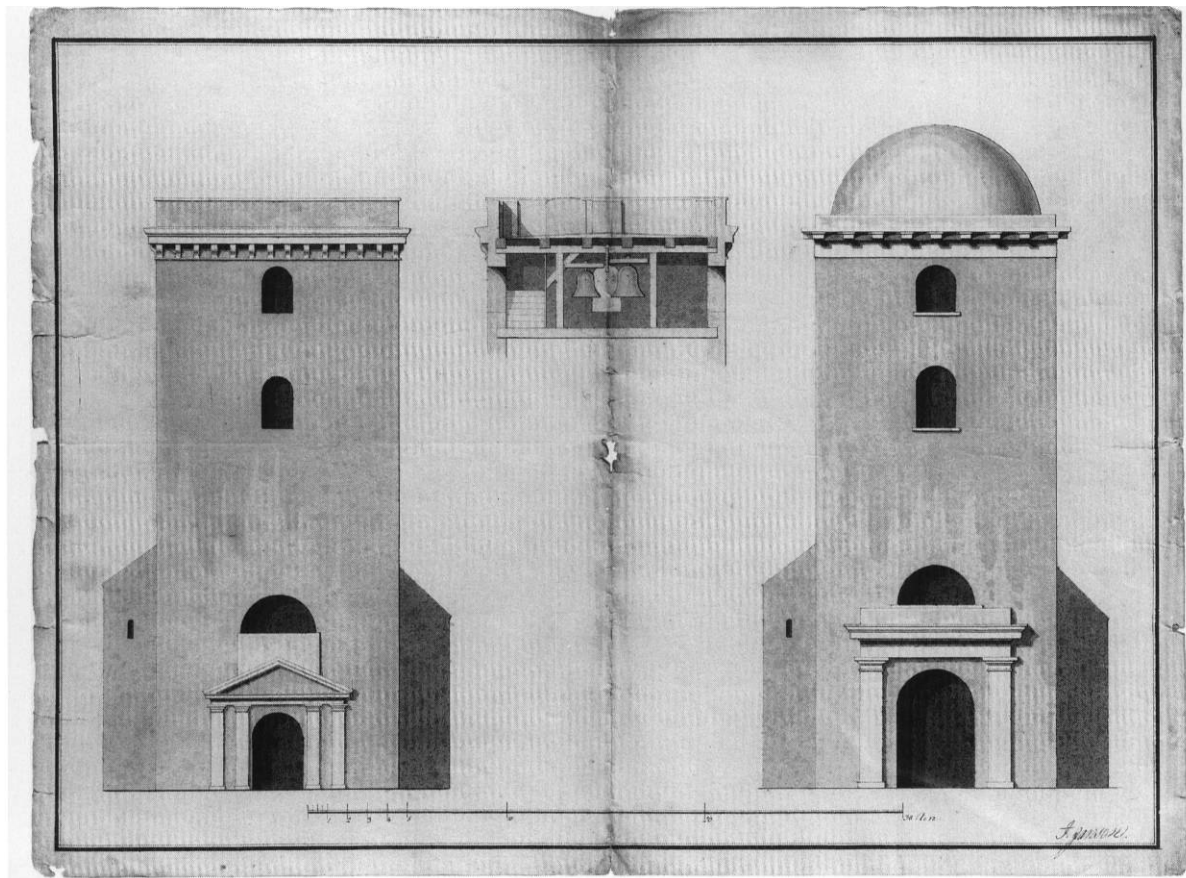

Fig. 13. Udkast til ombygning aftårn med nyt klokkeophæng, ved »Lieutenant Jansen« 1822. Farvelagt tegning i Landsarkivet, Viborg. - *Entwurf zum Umbau des Turms mit neuer Glockenaufhängung*, 1822.

der er tækket med tegl. Begge tagklædninger udskiftedes i vid udstrækning ved restaureringen 1995; dog indgår i langhusets nordside dele af en tagudskiftning udført 1984.

†*Tagbeklædning*. Anvendelsen af ovennævnte to beklædningsmaterialer har gammel hævde, omend fordelingen af dem har ændret sig i tidens løb. En reparation af blytaget nævnes 1592-96, og samtidig hermed tækkedes den da nyopførte nordre korsarm med tegl.²⁰ Omfattende arbejder udførtes i forbindelse med en hovedreparation 1702. I opregningen af de projekterede arbejder anføres, at taget over langhusets nordside og korsarmen da var af tegl, det resterende af bly.²⁸ En reparation af kirketaget var atter fornøden 1721, da man fandt, at »det var meget nyttigt, at der blev lagt Bly paa den nordre side af Højkirken saa vidt det kunne

strække, thi den er ikkun lagt med løse Sten som nu er saalænge flikket, at den er af mange Slags og ej accorderer, ja de fleste gamle og opraadnede, tilmed har de ej været skiellet og dønichet, thi ingen kan komme dertil for Hvælvingen, som staar saa tæt til Tachet (jfr. fig. 8c), og er en stor Skade for Mur og Hvælving, at baade Sne og Vand falder derpaa og raadner det op, saa det er at frygte det paa een gang vil foraarsage alt for stor Bekostning ...«.⁵⁷ Det nævnes 1768, at smeden C. Christensen skulle fremstille 100 kroge til ophængning af tagsten.³⁰ Atter 1772 var reparationer nødvendige, og kirken indgik derfor nævnte år kontrakt om et tagarbejde - hvortil der året før var indkøbt engelsk tavle-bly - med Laurids Nielsen fra Stauning »angaaende Blytags Oplæggelse over 11 Fag på nordre Side af den lave Kirke: Laurids Nielsen skal aftage de

Fig. 14a-b. Tegninger 1:300. Projekt til kirkens restaurering 1934-35. a. Opstalt af kirkens sydside. b. Opstalt af kirkens vestside. Tegnet af Hother Paludan 1933. - Zeichnungen, 1:300. Projekt für die Restaurierung der Kirche 1934-35. Aufrisse: Südwand (a), Westwand (b). 1933.

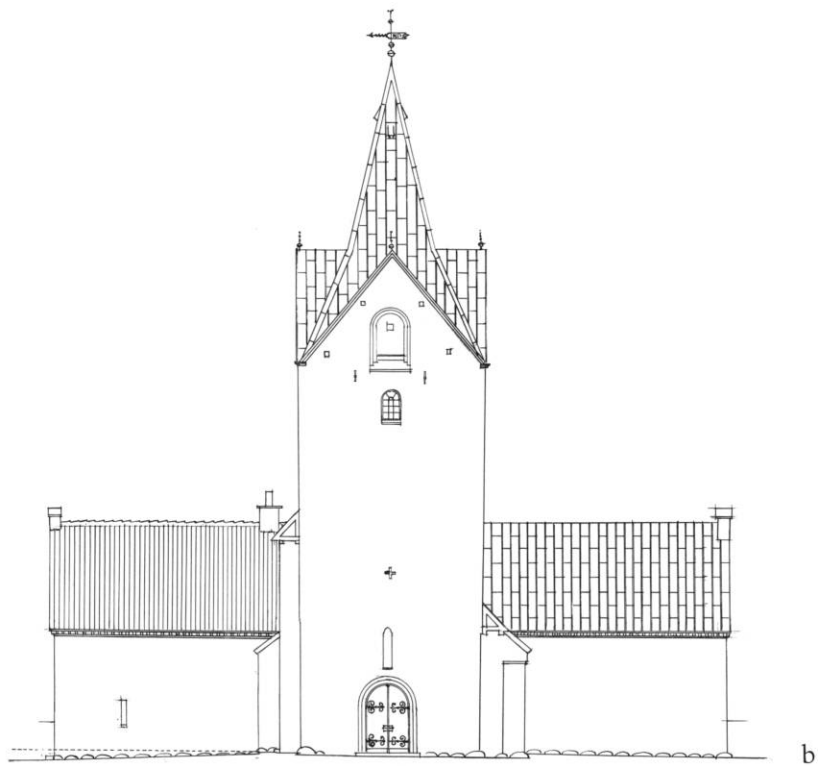
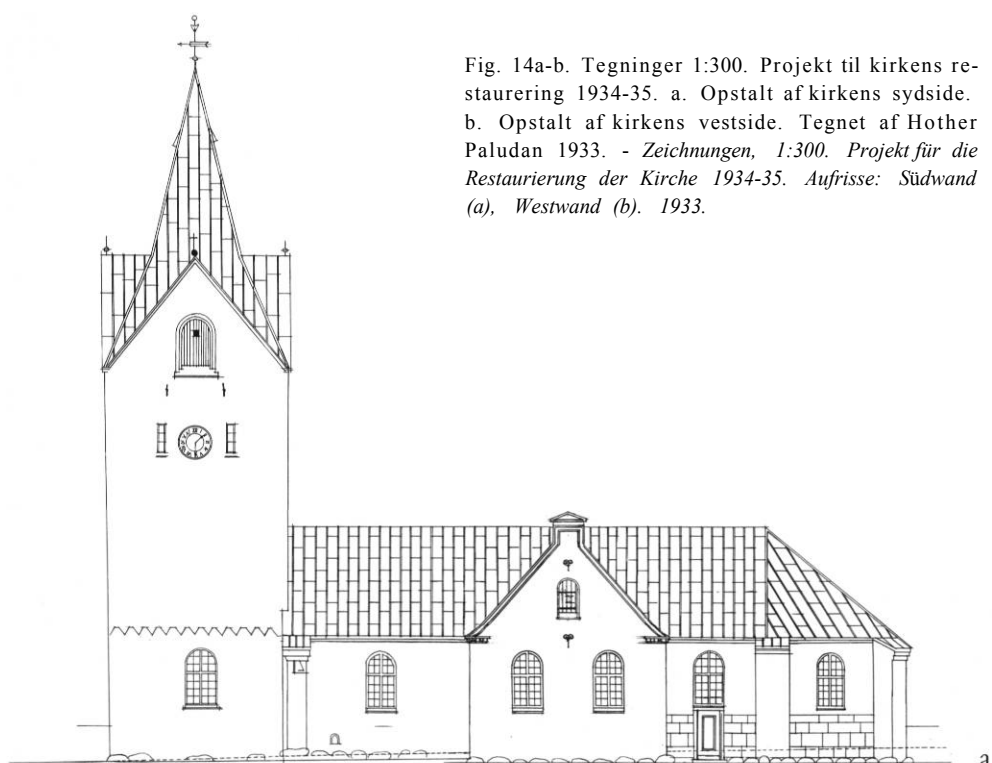
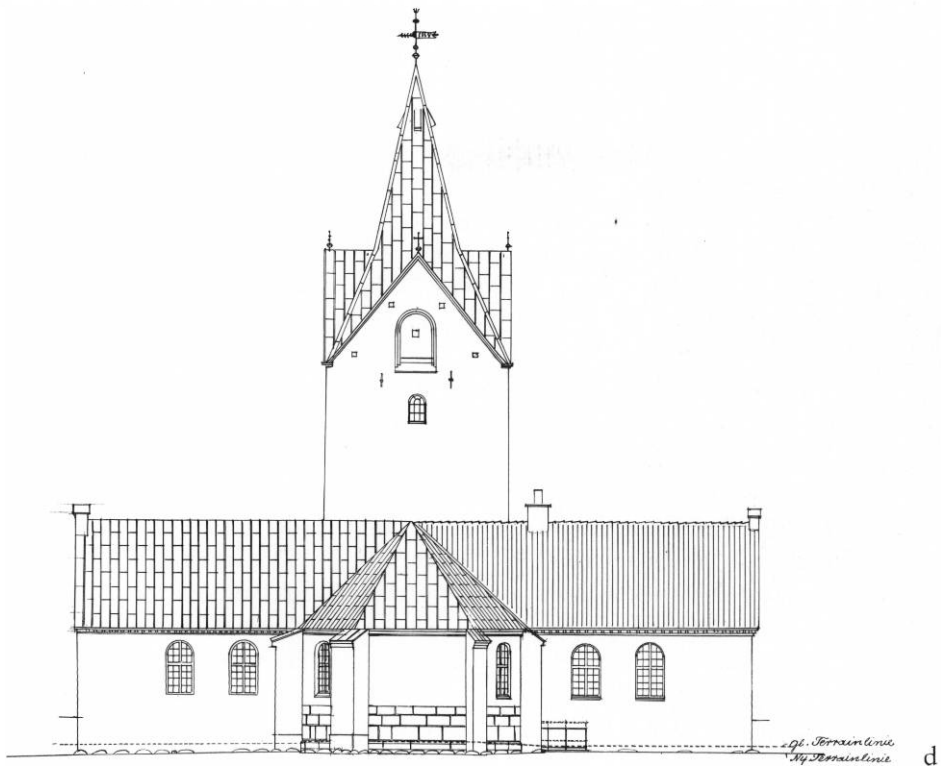
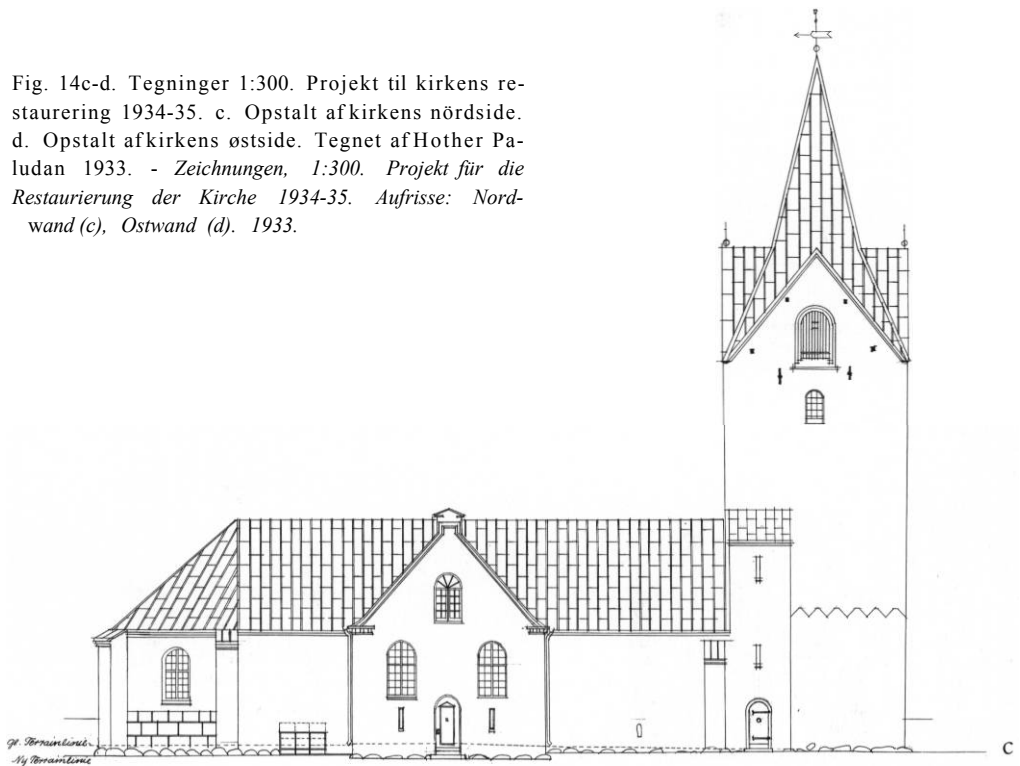
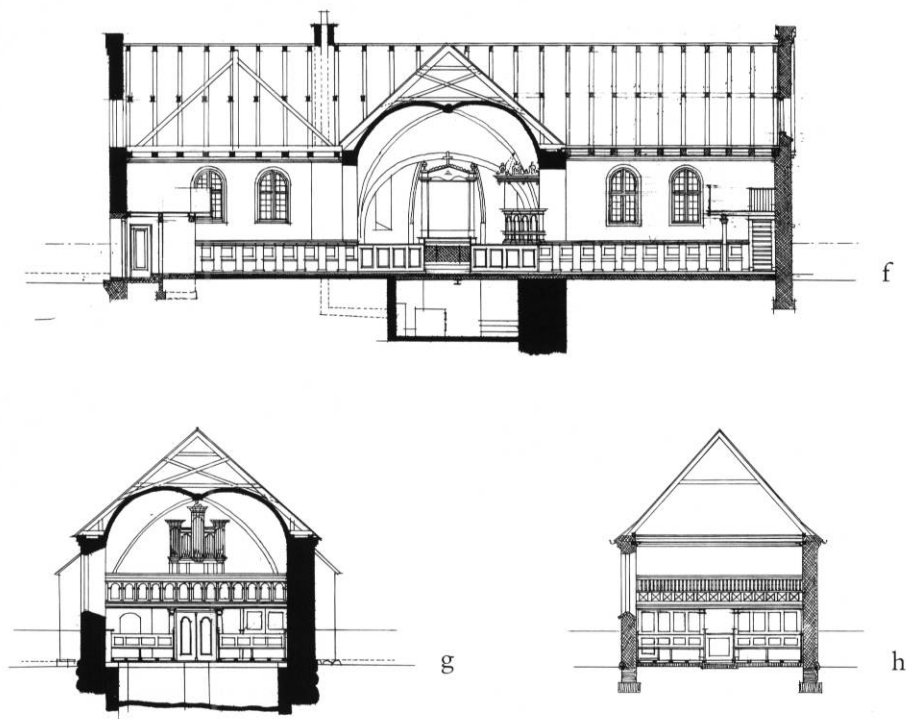

Fig. 14c-d. Tegninger 1:300. Projekt til kirkens restaurering 1934-35. c. Opstalt af kirkens nørdside. d. Opstalt af kirkens østside. Tegnet af Hother Paludan 1933. - Zeichnungen, 1:300. Projekt für die Restaurierung der Kirche 1934-35. Aufrisse: Nordwand (c), Ostwand (d). 1933.

over bemeldte 11 Fag liggende Tagsten tilligemed underliggende Lægter, samt forsyner Taget med nye Fjæl Lægter, og oplægger Tavleblyet herpå«. Arbejdet udførtes året efter under medvirken af Sylvester Nielsen.³⁰ I forbindelse med de store reparationsarbejder på tårnet 1866 fornyedes tillige spirets tømmerkonstruktion og blyklædning. Det gamle bly blev aftaget og ca. 120 kvadratalen herafskulle benyttes til taget, de fire gavle og spiret, mens det øvrige ombyttedes med nyt »malet« bly.⁵⁸ En partiel omstøbning og omlægning af tagbeklædningen udførtes 1909-10 af blytækker Knud Chr. Bøjlesen;⁵⁹ 1960 udskiftedes halvdelen af spirets beklædning og 1984 fulgte resten samt taget på langhusets nordside med korpolygonen.

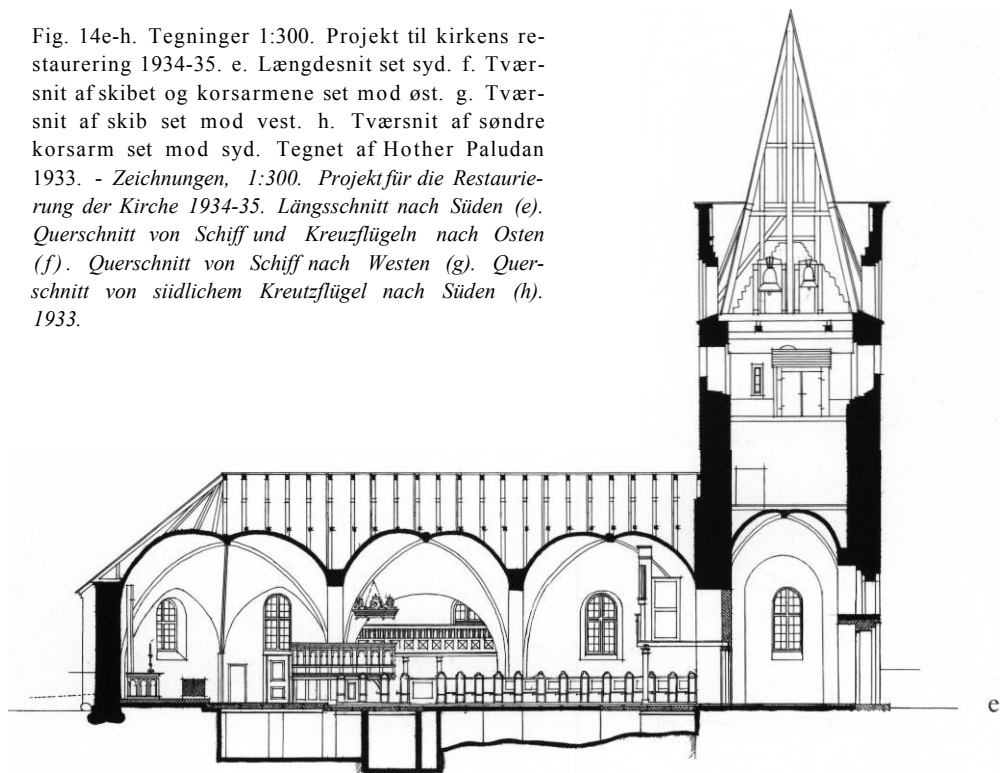
Murbehandling. Tegl- og granitmurværket har formentlig oprindelig stået i blank mur, men bl.a. 1702 nævnes, at kirken var kalket. Fornyet murbehandling fandt sted 1828, da »Den hele

udvendige Muur overstryges efter afpudsningen med en meget bleg Vitriol Gul Kouleur. Neden om hele Muren anbringes en Skoe (sokkel) strøget med Sandsteens eller Granit Kouleur«. ²⁸ 1873-75 dækkedes murene af et tykt lag cementpuds, der dog hurtigt viste en tilbøjelighed til at skalle af.⁴⁹ 1934-35 afhuggedes pudslaget, og da den underliggende tegl overalt viste sig stærkt nedbrudt, blev hele kirkens ydre skalmuret med nye munkesten.

Gulvet, der i korfaget og polygonen er hævet et trin over det øvrige, er overalt lagt af røde tegl i siksak. Det hidrører i vid udstrækning fra restaureringen 1934-35, dog let udbedret ved kirkens seneste restaurering 1995. I stolestaderne og på pulpiturene er bræddegulve af fyr.

†*Gulve.* Ved en omlægning af gulvet i stolene 1617-18 præciseredes, at dette var af sten - sandsynligvis tegl - og igen 1623-25 indkøbtes teglsten, og der betaltes »for Steen at ligge i Kir-

Fig. 14e-h. Tegninger 1:300. Projekt til kirkens restaurering 1934-35. e. Længdesnit set syd. f. Tvær-snit af skibet og korsarmene set mod øst. g. Tvær-snit af skib set mod vest. h. Tvær-snit af søndre korsarm set mod syd. Tegnet af Hother Paludan 1933. - *Zeichnungen, 1:300. Projekt für die Restaurierung der Kirche 1934-35. Längsschnitt nach Süden (e). Querschnitt von Schiff und Kreuzflügeln nach Osten (f). Querschnitt von Schiff nach Westen (g). Querschnitt von südlichem Kreuzflügel nach Süden (h). 1933.*

cheguollen«;²⁰ herudover indgik en række gravsten i gulvbelægningen. Til en 1702 gennemført reparation af gulvet fra vestdøren »op til de store Ligsten« anskaffedes 22 firkantede fliser.²⁸ Til gengæld var gulvbeklædningen i nordre korsarm aftræ, idet en 1823 udført reparation af gulvet her opregnes blandt andre tømmer- og snedkerarbejder.²⁰ Også i koret var trægulv, der 1841 »må repareres således at de understående Mure efterses, nye Bjælker indlægges og nyt Bræddegulv anbringes i stedet for det forråd-nede«.²⁸ Det fremgår heraf, at gulvet samtidig har udgjort loftet i den underliggende (østre) gravkrypt (jfr. †murede begravelser, a-b, s. 146). Endnu i begyndelsen af 1900'erne havde kirkens østende trægulve, der 1900 »egemaledes« og 1920 kittedes og ferniseredes.⁵⁹

Kirkens nuværende vinduer i langhus og tårn udførtes 1823 med Christian Schjørring som hovedentreprenør.⁶⁰ Til kirkens sydside fremstille-

des i alt seks vinduer (fig. 8b), heraf fem store med buede overstykker, der fordeltes med et i tårnet, to i skibet, et i koret samt et i polygonens sydøstside;⁶¹ desuden anskaffedes til indsætning ved prædikestolen et lille vindue der bortset fra størrelsen var af samme beskaffenhed som de øvrige.⁶² Af det opgivne antal ruder i de store vinduer - 28 med en størrelse af 6"x8" - fremgår, at sprosseinddelingen var den samme som den endnu eksisterende. To samtidige †vinduer i øst-siden af korskirken (nordre korsarm), havde samme bredde som skibets, men manglede den buede overdel.⁶³ Ved korsarmens ombygning og forhøjelse 1847 fremstilledes i alt fire karme, der formentlig ved denne lejlighed fik samme form som dem, der godt en snes år tidligere var anskaffet til langhuset.⁵²

†Vinduer. Kirkens lysåbninger krævede til stadighed vedligeholdelse og udskiftning. 1592-96 betalttes Mikkell Christensen (Mikkell maler?) for

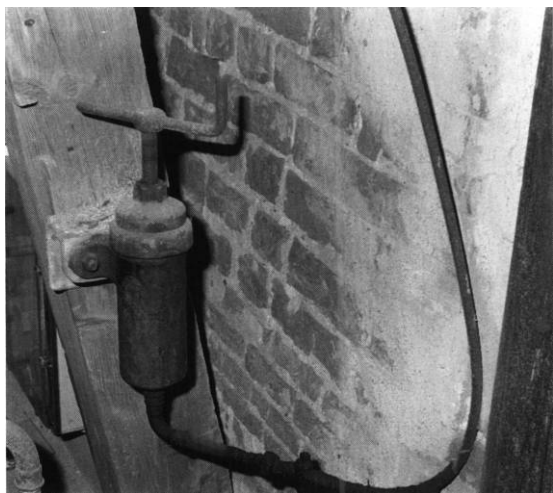

Fig. 15. Anordning til smøring af vindfløjen (s. 89), i tårnets nuværende klokkestokværk. Hans Stiesdal fot. 1997. - *Vorrichtung zum Schmieren der Wetterfahne im heutigen Glockenstockwerk des Turms.*

vinduer i korskirken, og 1607 indsatte sønnen(?) Christen Mikkelsen et nyt vindue på sydsiden i stedet for ét, der var sønderblæst, og reparerede de øvrige. 1623-25 repareredes vinduerne på sydsiden atter og ét forsynedes med et nyt vindjærn.²⁰ Benjamin glarmester indsatte 1702 et nyt stort vindue med fire rammer i tårnet samt et »rundt« vindue ved prædikestolen.²⁸ Da de af menigheden, der sad under pulpituret i tårnet, ikke kunne »se et Ord i en Bog« ytrede 1723

ønske om at forlænge tårnvinduet nedad, »som det og tilforn har været«, for at give mere lys.⁵⁷ Allerede 1730-31 måtte vinduet ved prædikestolen udskiftes, og det forsynedes da med hele fire vindjærn.²⁰ Af en reparation, der udførtes 1768 af glarmester Chresten Tim, fremgår, at i hvert fald nogle af kirkens vinduer da var blyindfattede, og to år senere indsatte han nye ruder i en lysåbning over korsarmens dør.³⁰ En større udskiftning af kirkens vinduer gennemførtes 1773-74, da der indsattes i alt seks nye i sydsiden ved glarmester Tim og Christian smed; efterfølgende afholdtes auktion over adskillige gamle vinduer samt en kasse med en del ruder og bly.⁶⁴

Opvarmning. Kirkens hovedvarmekilde er fjernvarme, der i en vis udstrækning suppleres med el-varme indlagt ved seneste restaurering 1995. Frem til kirkens forrige store restaurering 1934-35 opvarmedes kirkerummet ved varmluft. I dette anlæg indgik en stor endnu bevaret luftkanal i skibets midtergang i østre fag (fig. 16 og 34, sml. ndf.). 1934-35 indlagdes centralvarme med en kedel i fyrrummet (s.d.), hvorfra varmen i form af damp fremførtes til radiatorer; anlægget ændredes 1962 til varmefremførsel med varmt vand.

Fyrrum m.m. Under hele langhuset - med undtagelse af korpolygonen - strækker sig en kælder bestående af to indbyrdes forbundne rum med adgang via en udvendig trappe ved

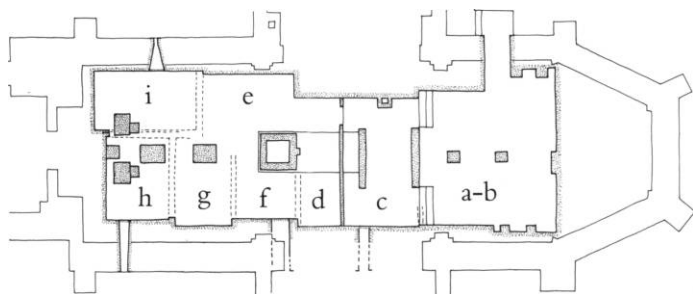

Fig. 16. Plan 1:300 af tømurede begravelser (s. 145) og fyrrummet (s. 88). Målt og tegnet af MV 1997, delvis på grundlag af opmåling ved Hother Paludan 1933. - *Grundriß von Gräften und Heizkeller. Vermessen und gezeichnet 1997, teilweise auf Grundlage der Vermessungen von 1933.*

korsets nordside (fig. 16). Kælderen er skabt ved sammenlægning af en række murede begravelser (s.d.). Det østre rum, der stort set svarer til korfaget og skibets østfag, benyttes i dag som materialrum og varmecentral. Rummets østre del tjente tidligere som kulkælder, mens den lavere liggende vestre del rummede kirkens centralvarmekedel. Østre afsnits to murede piller opsattes 1934-35 som erstatning for et par træstolper, mens vestafsnittets trapper og de to korte skillemure hidrører fra den oprindelige indretning af fyrekælderen (o. 1890?). Kælderens vestre rum henligger som krybekælder, der udelukkende tjener til fremføring af varmerør og elinstallationer. Østligt i rummet står en muret luftkanal fra en ældre opvarmningsanordning og i rummets midtakse vest herfor til bæring af loftet tre piller, der opmuredes ved kirkens seneste restaurering 1995 som erstatning for ældre, væsentligt spinklere støtter; yderligere to piller længst mod vest bærer orgelpulpiturets søjler.⁶⁵ Lofterne i hele kælderen udgøres dels af et støbt betondæk, dels af murede fladbuestik mellem jernbjælker. Østrummet har betongulv med murede trapper af tegl, mens vestrummet mangler gulvbeklædning.

Solur. På sydfacadens vestligste støttepille er indmuret en 55x55 cm stor urskive af sandsten. Stenpladen, der erstattedes af en kopi 1996, er dateret 1727 ved en indskrift foroven,⁵⁷ og såvel denne som timeangivelserne er udført med indhugget skriveskrift. Urets kobberviser hidrører ligeledes fra restaureringen 1996, mens den originale plade opbevares ved kirken (fig. 17). Soluret er drejet en smule mod øst i forhold til kirkens sydfacade. En forgyldning af urets viser omtales 1740.³⁰

Et ældre *isolur* til at stille tårnuret efter anskaffedes 1592-96 til opstilling på kirkegården.²⁰

Tårnspirets *vindfløj* bærer årstallet 1866, hvilket år spiret fornyedes. Hvornår fløjen reelt stammer fra er usikkert, idet den allerede 1872 blev taget ned og fornyet.²⁸ Vindfløjen blev repareret 1901, og 1911-12 blev den atter nedtaget og afballanceret af blikkenslager C. F. Wiese.⁵⁹ Fløjen fornyedes angiveligt 1938,⁶⁶ og det er muligvis ved denne lejlighed, at den udstyredes

Fig. 17. Solur 1727 (s. 89). HW fot. 1996. - *Sonnenuhr 1727*.

med en usædvanlig indretning til smøring af det leje, hvorom fløjen drejer sig (fig. 15): I det nuværende klokkestokværks nordøsthjørne er anbragt en støbejernsbeholder med et stempel, der via et langt rør kan trykke olie op til lejet i spirets spids.

En *†vindfløj* omtales tidligst 1617-18, da der anskaffedes en »Fløye och en Moling« samt en stang til samme fløj.⁶⁷ Vindfløj og »Kiedel« måtte 1702 repareres af Erik klokker, der åbenbart også var smed (sml. *†kirkeriste*).²⁸ 1759 måtte såvel fløj som kugle og fløjstang fornyes³¹ - tilsyneladende opsattes ved denne lejlighed to kugler, hvoraf den største var »en Alen viid og $\frac{3}{4}$ Alen høj« - og atter 1822 erstattedes fløjen af en ny, denne gang fremstillet af en kobberplade på 13 pund.²⁸

To *glasmalerier*, udført 1951 af Harald Borre, skænkedes samme år til kirken af direktør H. L. Hansen og hustru. Malerierne gengiver to motiver fra den bibelske fortælling om »Enkens søn i Nain«. På det ene trøster Jesus moderen med ordene: »Græd ikke«, på det andet opvækker han sønnen: »Jeg siger dig, stå op«. Anbragt i korpolygonens sydøstre og nordøstre vindue indtil 1995, nu i ligkapellet.

INVENTAR

Oversigt. Af middelalderlig indretning rummer kirken nu alene et alterkrucifiks (nr. 1) fra o. 1500, mens en udskåret *bispehelgen (S. Nikolaj?) fra et sidealter siden 1909 er i Ringkøbing Museum. Inventarets hovedstykker skyldes nyindretninger i Christian IV's tid. Prædikestolen, en gave fra borgmester Frederik Busk, er udført i årene 1592-96 ligesom en *(†)altertavle i samme stramme højrenæssancestil, inspireret af Mikkell van Groningens østjyske arbejder. Et pulpitur i nordre korsarm er ifølge kirkeregnskabet opsat 1611-12, vestpulpituret synes indrettet 1635-36 og bærer siden 1841 et orgelhus med storartet facade fra 1633-36, genbrugt fra kirkens første torgel. Mere lokal i udførelsen er en *fontehimmel fra o. 1640, nu i Ringkøbing Museum.

Også en del af kirkens mindre udstyr har renæssanceformer, således to lysearme fra o. 1600, den ene med en sjælden fremstilling af S. Jørgen (*nr. 1, i museet). Det meste er dog tilkommet i baroktiden. Alterstagen må være fra o. 1650-75, ligeledes et lille alterkrucifiks (nr. 2). Den ældste af to lysekrone er skænket 1646 af borgmester Jens Olufsen, den yngre 1692 af Christen Hansen Ronum, og om en tlampe, skænket 1694 af Peder Pedersen og Anna Pedersdatter Plovsgaard til at lyse under froprædiken, vidner stadig en *vægtavle med stiftelsesindskrift (i Ringkøbing Museum). En alterskranke i smedjærn bærer årstal 1691 og giver monogram for amtsforvalter Villads Andersen og Maria Pedersdatter, der også skænkede kirken en talterkande. Sygesættet er leveret o. 1675 af Jørgen Stiche, København, altersølvet 1694 af Jens Andersen Klyne i Ribe, oblatæske og *alterkande af den lokale Mathias Clausen 1777.

En præstestol, bygget i forlængelse af prædikestolsopgangen, stammer i hovedsagen fra 1731-32, enkelte stoleværksdele fra 1728 og 1787, mens to klokker er støbt henholdsvis 1728 af Johan Valentin Müller i Hamborg og 1755 af Caspar Köning i Viborg. Et *kirkeskib fra 1845 er i Ringkøbing Museum, mens en døbefont fra 1881, kopi efter Thorvaldsens dåbsengel i Vor Frue i København, siden 1996 er hensat i kirkegårdskapellet.

Farvesætning, istandsættelser og indretning. Sin nuværende fremtræden skylder inventaret den seneste istandsættelse 1996, da korindretningen fornyedes med et altermaleri, Opstandelsen, af Arne Haugen Sørensen, og efter udkast af samme kunstner en døbefont af glas midt i koret. Samtidig er det historiske inventar istandsat af Bent Jacobsen, der under hensyn til dets gamle malerier og farver har afstemt bemalingen af stader og andet nyere inventar i overvejende beige, grågrønt og gråblåt. De historiske bemalinger, hovedsageligt fremdraget 1928-35, omfatter gode pulpituremalerier, der vistnok alle er udført 1636 af

Jakob Bartholomesen og/eller Jakob van Meulengracht i Ribe. Den hertil hørende staffing er delvis i behold på nordre korsarms pulpitur (nr. 1) og orgelfacaden. Træværk og skæringer i øvrigt står med barokstaffing udført i årene 1728-34 af Ringkøbingmaleren Laurits Frandsen Bøhm, der i kirkeregnskabene gerne kaldes Lars, Laurs eller Laurits maler, og som synes at have signeret sig således på prædikestolen (vistnok med en hjælper).⁶⁸ Hans pensel må også give sig til kende i prædikestolens malerier, heriblandt en herlig fremstilling af et kirkeinteriør - velnok det stedlige. Til indretningens ærværdige præg bidrager også to epitafier med portrætmalerier fra 1600'erne.

Om rummets middelalderlige indretning vides, at den foruden de nævnte stykker har omfattet en tS. Jørgensfigur (i tårnet?) og en t døbefont af granit, der brugtes indtil 1884. Tilføjelsen af kirkens nordre korsfløj 1592-93 foranledigede omfattende remøblering, idet man i årene 1592-96 nyanskaffede både *(†)altertavle, prædikestol og t korgitter, mens kirkens t stoleværk i forbindelse med dets udbygning i korsfløjen blev delvis fornyet. Prædikestolen tænkte øjensynligt anbragt som lektorieprædikestol oven på korgitteret, men opsattes i stedet i nord, på hjørnet mellem koret og den ny korsfløj. 1611-12 fik denne et pulpitur (nr. 1), der 1633-36 blev rykket ind i skibet foran åbningen til korsfløjen og forsynet med et torgel, hvis hus og facade som nævnt stadig findes. Orgelindretningen nødvendiggjorde en flytning af prædikestolen, der 1636 må have fået nogenlunde sin nuværende plads ved korets sydvæg. Ved samme tid er endnu et pulpitur (nr. 2) opsat i kirkens vestende, og begge pulpiturer må være malet samtidig med orgelfacaden 1636, formentlig af det nævnte malersjak fra Ribe.

Det ældste af en række ret ensartet disponerede stoleregistre opregnede 1671 20 mandsstole syd for skibets midtgang, 20 kvindestole i nord, foruden yderligere syv ved korets sydside. Af korsfløjens og vestpulpiturets stole havde kun de forreste rimeligt udsyn, hvorfor de simple stole bagved var tillagt fattige og tjenestefolk, hunkøn i nordfløjen, hankøn i vest, til dels helt ude i tårnrummet. I de egentlige stader opretholdtes nøje rangfølge med borgmesterstolene forrest, derefter de ældste rådmænd etc. Denne orden fra øst begyndte i enevoldstiden at opløses lidt, idet de fremmeste familier nu gerne indrettede eksklusive, lukkede stole i form af kabiner med loft, døre og vinduer, dels på gulvet, dels som »højstole« på pulpiturene. I alt ti sådanne lukkede stole fik plads i stoleværket mellem 1660 og 1776, de fleste inden for 1700'ernes tre første årtier.

En nyindretning af koret i årene 1720-33 afsluttedes med, at man 1733 kunne male prædikestolen og en præstestol, indrettet i dens opgang. Arbejderne om-

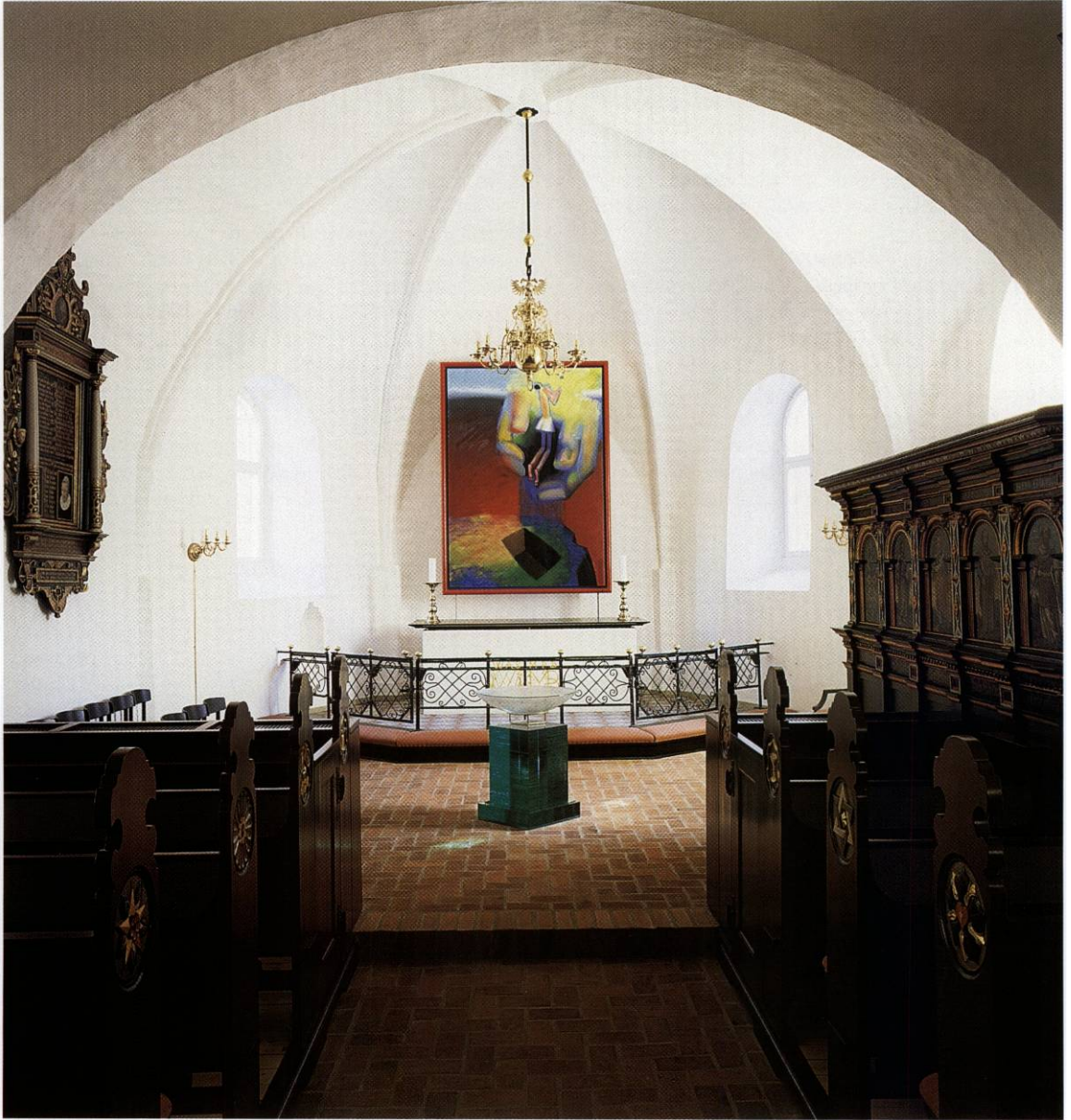

Fig. 18. Korparti med alterprydelse og døbefont 1996 ved Arne Haugen Sørensen (s. 94, 102). HW fot. 1996. - *Chorpartie mit Altar und Taufe, ausgeführt von Arne Haugen Sørensen, 1996.*

fattede endvidere nyt $\dagger$ korgitter, en dobbelt $\dagger$ skriftestol, $\dagger$ degnestol, $\dagger$ alterbord, $\dagger$ skab og fire nye $\ast(\dagger)$ stole i koret, ligesom alt blev nymalet af Lauritz Frandsen Bøhm. På $\ast(\dagger)$ altertavlen udførte han »nye skilderier« (dog ikke i storfeltet), stolelågerne fik emblemmalerier, og på prædikestolen maledes bl.a. det nævnte kirkeinteriør (fig. 20). Det kan formentlig opfattes som en art monument over rummets barokisering, der fortsattes ned i skibet med Lauritz malers nystaffering af orgelfacade og vestpulpitur 1734.

Kirkeindretningen herefter er søgt gengivet på planen (fig. 19), der endvidere medtager enkelte ændringer i tiden frem til 1841. 1787 blev stolestaderne udskiftet og fik malede rocailler på gavltoppene og en gennemgående lys blå, der for ensartethedens skyld også udstraktes til de lukkede stole.

Med den 94-årige rådmandsenke Anna Jensdatter Foss' død 1821 blev hendes lukkede stol (nr. 1) som den første nedlagt, de øvrige alle i forbindelse med en ny istandsættelse 1840-41, da også den store barok-

vest, delvis ud i den ny korsarmsåbning, og måtte bl.a. derfor suppleres. Det allerede færdige korsarmspulpitur fik sin plads ved nordgavlen, og det dér stående (†)pulpitur fra 1847-48 flyttedes til søndre korsarmsgavl overfor. Kirkens øvrige, nyere indretning søgte arkitekten tilpasset den historiske. 1852-alterbilledet fik således indfatning og †alterbord i renæssancestil, ligesom rester af stoleværk fra 1787 kom til at bestemme udformningen af kirkens nye stolestader, der udførtes 1934 og maledes i hovedsagelig rødt og gråt.

Denne historicerende linje i Hother Paludans restaurering er i de senere årtier tildels brudt. Et ekstra orgel, bygget 1974 af Frobenius & Sønner, har fortrængt pulpituret fra 1847-48 i søndre korsarm. Og siden kirkens seneste istandsættelse 1996 er koret som nævnt nyindrettet, 1852-alterbilledet ophængt i søndre korsarm med ny, enkel ramme.

Alterbordet er fra 1996, muret og kalket, 242x97 cm, 103 cm højt, med bordplade af sortmalet træ (273x114 cm). †*Alterborde*. 1720 købtes træ, otte tylder og ni deller, til et nyt alterbord, der havde form af et panelværk med indbygget skab. Den afsluttende maling 1728 synes først tænkt indskrænket til »een farve«, men bordet blev øjensynligt stafferet som den øvrige, nye korindretning, hvortil hørte »emblemata« (emblemalerier).⁵⁷ 1821 anskaffedes en nøgle til skabet i alterbordet,²⁸ der 1852 udskiftedes med et nyt (jfr. fig. 8a, f), hvortil bl.a. købtes seks fjæle. 1906 repareredes bordet,⁵² der 1934-35 afløstes af et panelværk i renæssancestil efter tegning af Hother Paludan, ca. 220x130 cm, 100 cm højt (jfr. fig. 14e, 21). Det havde fortil og på siderne tre arkadefyldinger mellem halspilastre, og bemalingen omfattede båndakantus i felterne og under bordkanten versalindskriften: »Hver den som tørster komme hid!«.

†*Alterklæder*. Indkøb af lærred m.m. til nye alterklæder nævnes 1585 og 1605, og 1608 fik Morten Holst betaling for til samme formål i København at have købt seks alen rød-blommet damask og to alen rødt fløjls samt silke til frynser.²⁰ 1713 skænkede Else Jørgensdatter et nyt klæde, hvis midtmotiv var broderet af guld og sølvtråd på silke, »ungefær en alen i firkant«, og 1738 købtes på auktion efter amtsforvalter Laurids Pedersen Helvad (†1736) et med guld og sølv broderet »dække«, der omsyedes til alter-

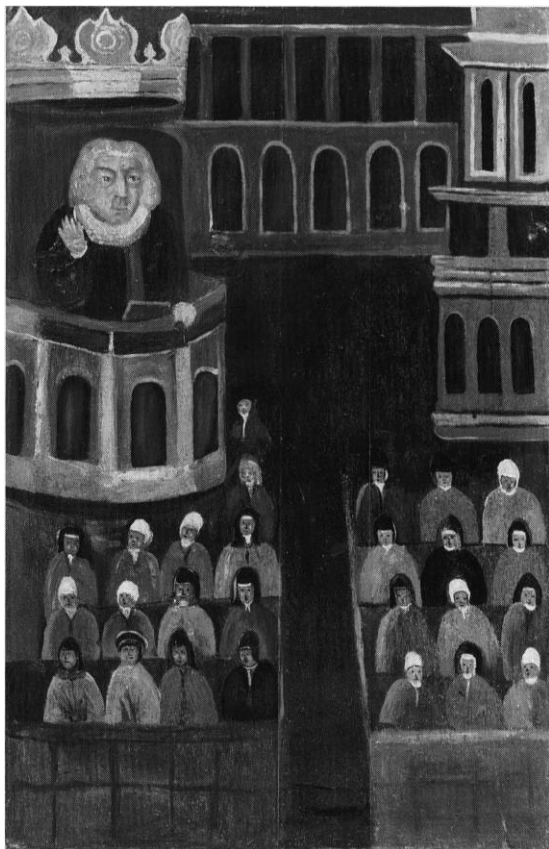

Fig. 20. Kirkeinteriør, formentlig Ringkøbings set mod vest, maleri fra 1728 eller 1733 på indgangsdøren til prædike- og præstestolen (s. 108). HW fot. 1996. - *Kircheninneres gegen Westen, vermutlich die Kirche von Ringkøbing darstellend. Gemälde, 1728 oder 1733, an der Eingangstür zu Kanzel und Pastorenstuhl.*

klæde med brug af rødt lærred til »underklæde«.²⁸ Til et sort alterklæde medgik 1840 fløjls, silke, lærred, frynser og »messinghæfter«²⁴ samt »ægte sølvgaloner fra kongelig hofguldtrækkerinde W. B. Loria's efterfølger i Gøthersgade nr. 333 i stuen«.²⁸ Og atter 1852, i forbindelse med den ny altertavles opsætning, gjordes nyt alterklæde af rødt fløjls og silke,⁵² mens to ældre blev taget ud af brug og solgt 1854. 1852 havde Christian Christensen leveret materialerne, og fra »agent Christensen« fik man atter tøj til klæder 1870²⁸ og 1886,⁵² mens kirken 1895 og 1906 afregnede med skrædder H. Nielsen for nye alterklæder.³⁸ Se også under sygesæt, †alterklæde til brug ved sygekommunion.

Fig. 21. Indre set mod øst 1946. Victor Hermansen fot. - *Kircheninneres gegen Osten*, 1946.

Som *alterprydelse* tjener siden 1996 et stort maleri, Opstandelsen (jfr. fig. 18), af Arne Haugen Sørensen.⁶⁹ Det er malet i stærke farver (olie på lærred) og bærer signaturen »Haugen Sørensen 96«. Smal ramme i rødmalet træ.

Fig. 22. Jesu Bjergprædiken, tidligere altermaleri, udført 1852 af Sophus Schack (s. 95). HW fot. 1996. - *Die Bergpredigt, ehemaliges Altargemälde von Sophus Schack*, 1852.

Tidligere *alterprydelser*. *1) En (†)altertavle fra 1592-96 af samme arbejde som prædikestolen, oprindelig tredelt med fire storsøjler, men reduceret 1878 (fig. 23), da den blev erhvervet af No kirke (Hind hrd.) og forsynet med nyt maleri. I No er tavlen 1996 nedtaget og utilgængelig for nærmere undersøgelse. Det bevarede af den oprindelige altertavle synes at være dens arkitektonisk opbyggede midtdel med to glatte, toskanske storsøjler, indflyttede storvinger samt over storgesimsen et lavt frisestykke med tandsnitgesims bærende en trekantgavl med drejede kuglespir. Postamentfremspringenes pyramidebosser og vingernes udformning som rulleværkskartoucher med slyngbåndsmedaljon er træk, der genfindes på prædikestolshimlen. Det højrektangulære storfelt, hvis gamle maleripanel mangler, indfattes nu kun ved siderne af perlestave. Frisefremspringene har et lille fyldingsfelt under en nu manglende, bredrektangulær bosse, og storgesimsen ses afhøvlet ved siderne som følge af sin afkortning 1878. Derimod har tandsnitgesimsen bevaret omløbende kantprofil til vidnesbyrd om, at gavlopbygningen alene har hævet sig over den oprindelige tavlens midtparti.

Tavlens eksisterende bemaling er fra 1800'erne og måske til dels ældre end 1878 eller byggende på ældre staffering (et Jahve-øje i gavlen?). Det sidste må med stor sandsynlighed gælde indskrifterne, der står i fraktur på sort bund. I storfrisen læses: »Denne er given hen for vore Overtrædelser..« (Rom. 4,25), i postamentet: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede..« (Matt. 11,28). Såfremt indskrifterne går tilbage til tavlens brug i Ringkøbing (1727-28?) har de dér snarest (som nu) henvist til et *†*maleri af Jesus på korset i storfeltet.⁷⁰

Kirkeregnskabet anfører 1592-96 en udgift på 109 dl. 8 sk. for egeplanker, fjæl, lim, søm, snedker- og malerværk til altertavlen samt separat fire daler til Mikkell glarmester (Mikkell maler?) for at anstryge tavlen og stolperne (søjlerne). 1619-21 betaltes for maling af en række englehoveder på prædikestolen og altertavlen (under dens ydre søjler?), og 1623-25 tales om genopsætning af hovederne (bevarede?, jfr. præ-

dikestol).²⁰ 1727-28 blev altertavlen istandsat, undtagen en »tavle midti«, vel det bevarede storfelts $\dagger$ maleri, der dog også blev forbedret her og der. I øvrigt fik tavlen angiveligt nye skilderier (malerier), og alt blev malet og hvor fornødent forsynet med ægte guld eller sølv, idet der betaltes særskilt for de fire »pilarer« (søjler).⁵⁷ Malearbejdet udførtes, som i det øvrige kor, af »Lars maler«.²⁸ 1784 taltes om nedtagning, genopsætning og fæstnelse af tavlen,³⁰ der ifølge P. N. Frosts korte beskrivelse 1817 var simpel, men passende af form. På den sås forskellige bibelsprog og fire malerier, der forestillede Himmelfarten (i topgavlen), Getsemane (»Jesu lidelse i urtegården«), Opstandelsen og Korsfæstelsen (vel i storfeltet).⁷¹ Af disse malerier kan storfeltets have været originalt (af Mikkil maler i Ringkøbing?, sml. s. 87). De øvrige har nok angiveligt været Laurits Frandsen Bøhms fra 1728 (jfr. ovf.), men kan reelt have udgjort ret simple opmalinger af de gamle fra 1592-96.⁷²

I begyndelsen af 1840'erne trængte tavlen til opmaling og forgyldning.²⁸ I stedet fik kirken ved kongebesøget 1845 majestætens lovning på en helt ny alterprydelse, ved hvis opsætning 1852 der betaltes for nedtagning af den gamle tavle. 1878 overladt No kirke, reduceret og brugt dér indtil 1996, da tavlen er henlagt på kirkeloftet.⁷³

2) 1852, et *maleri* (fig. 22), Jesu Bjergprædiken, udført af Sophus Schack og skænket af kongerne Christian VIII og Frederik VII. Det oprindelig højrektangulære maleri, i olie på lærred, har siden 1934-35 arkadeform, 221x188 cm. En diset ørkensol står over bjergene til højre og giver farverne et blegt skær. I nedre højre hjørne signaturen »Sophus Schack 1852«. Bred, sortgrå profilramme fra 1996, da maleriet fik sin nuværende plads på søndre korsarms vestvæg.

Et kongeløfte om en ny altertavle til kirken, afgivet ved Christian VIII's besøg 1845, var uopfyldt ved hans død, hvorfor man i sommeren 1848 underdanigst måtte henvende sig til den nye konge. Først efter krigens afslutning gav ministereiet 1851 tilsagn om tavlen, som opsattes 1852 med en $\dagger$ *indfatning* afforgylt træ i klas-

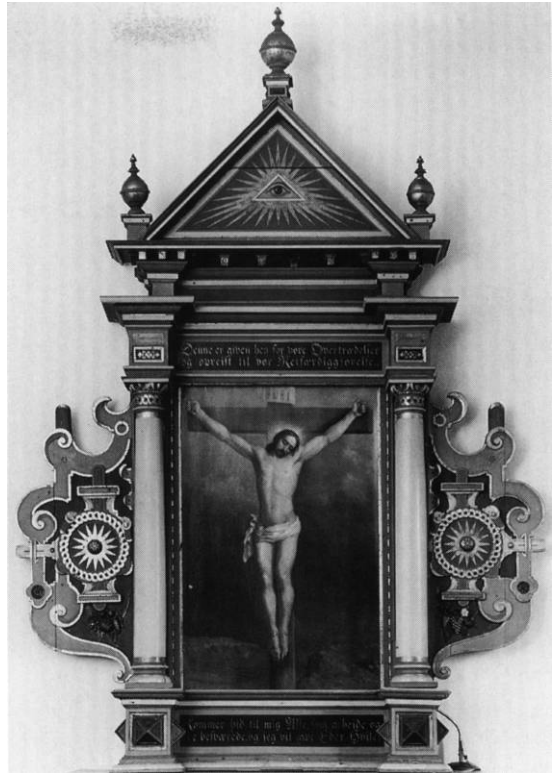

Fig. 23. *Altertavle, 1592-96, noget reduceret (oprindelig tredelt), siden 1878 i No kirke (s. 94). Mogens Larsen fot. 1980. - *Altarbild, 1592-96, etwas reduziert (ursprünglich dreiteilig), seit 1878 in der Kirche von No.

sicistisk stil,⁷⁴ der som maleriet blev oversendt fra København.⁵² Opbygningen, som hovedsagelig kendes fra ældre fotografier (jfr. fig. 34), afsluttedes af en lav gavl, båret af to fyldingspilastre, der stod på postamentfremspring og havde ægyptiserende kapitæler. Over dem flankerede to småspir et kors, og i postamentfeltet sås omkring 1900 en tolinjet frakturindskrift. Småstandsættelser nævnes 1897 (fernisering) og 1914 (opforgyldning), inden man 1934-35 gav maleriet dets nuværende form, afpasset en ny *indfatning* i barokstil med joniske søjler, vinger, topstykke samt forgyldte indskrifter (versaler) fra Matt. 5,3 og 5,20 (jfr. fig. 21). Den udførtes af Th. W. Kristiansen og maledes af Einar V. Jensen; nu på kirkeloftet.⁷⁵

$\dagger$ *Altertavle?* En udgift 1585-86 til »tavlen at formale« kan måske gælde en højaltertavle, der i så fald snarest har været senmiddelalderlig.²⁰

Fig. 24a-b. *Bispehelgen, sidealterfigur, o. 1520 (s. 96), set forfra (a) og fra siden (b). I Ringkøbing Museum. HW fot. 1996. - **Bischofsheiliger von einem Nebenaltar, um 1520. Vorderansicht (a) und Seitenansicht (b).*

En **Sidealterfigur* (fig. 24) fra o. 1520, en troende bispehelgen, skal formentlig fremstille S. Nikolaj. Den frontale figur, 135 cm høj, bærer fuldt bispeskrud, højre hånd er løftet til gestus med fladen frem, den venstre holder en fornyet bispestav (afjern), benene er sat bredt med let udadvendte fødder på et tresidet, profileret fodstykke. Bispens fremtræder som en yngling med usædvanligt fyldigt, krøllet hår og bærer en høj mitra, hvis perleborter følger kanterne og deler den lodret i to, hver med en perleroset; bagtil hænger mitraens bånd ned. Det lidt ka-

rakterløse ansigt er vistnok noget opskåret o. 1906 som også halsens amictus (snit ses ved siden). Hænderne bærer svære handsker, casulaens meget kraftige stof danner knækfolder, og fra venstre håndled hænger manippet ned. Under casulaen har dalmatikaen en vandret frynsesøm, der netop lader stolaens ender synlige, mens albaen herunder lægger sig som knækkede foldedrør om de spidse skosnuder. Det blokagtige, let fremadskrånende tronsæde har enkel profilering og pude. Bagsiden er delvis modelleret med en smal, kegleformet udhuling, der er ført dybt ind

med brug af et tre cm bredt huljern (oventil), et fladt jern og vistnok økse.⁷⁶ Trods den delvise modellering bagtil må figuren have haft rygbræt eller eventuelt skab med fløje.

På fodstykket er 1906 med indprikket, delvis ulæselig versalskrift anført navnet på figures daværende, private ejer: ».../ O. C. Birk/ 1906«. Den brogede oliebemaling, der må stamme fra samme tid, omfatter mørkeblåt på casulaen, handsker og amictus er hvide, mitra og dalmatika røde med gyldne kanter og frynser, mens albaen fremtræder sort, tronsædet og fodstykket brunt.

Bispefiguren må ud fra sin form og betydelige størrelse hidrøre fra et i øvrigt ukendt sidealter. Figuren kan 1769 og 1862 være mistolket som en S.Jørgen (*DaAtlas* 807),⁷⁷ men er snarest uomtalt i kirkens arkivalier, måske fordi den længe har henligget på kirkeloftet. Formentlig i den senere del af 1800'erne er figuren kommet i privateje, idet den som anført 1906 tilhørte sygehuslæge Oscar Christian Birk.⁷⁸ Rimeligvis har han da ladet den forsyne med den nuværende bemaling og bispestav, inden figuren 1909 kom til Ringkøbing Museum (inv.nr. 68).

Endnu en *†sidealterfigur*, et S.Jørgens billede, nævnes 1769 på pulpituret (*DaAtlas* 807) og stod 1862 sammesteds bag orglet »i en dertil passende fordybning i muren«.³⁷ En formodning om, at billedet var fejltolket og i virkeligheden identisk med den ovennævnte bispehelgen, holder næppe stik.⁷⁹ Imod taler, at også andet tyder på en særlig dyrkelse af S. Jørgen i kirken (jfr. s. 63 og *lysearm nr. 1), og at omtalen med stedsangivelse 1862 er så konkret, at den må være i det mindste delvis uafhængig af Danske Atlas. Billedet har antagelig været en senmiddelalderlig S.Jørgensgruppe med dragen. Dens placering i tårnrummet, vel i syd- eller nordvæggens spareblending,⁸⁰ kunne godt være oprindelig og ville da bl.a. svare til den middelalderlige anbringelse af en lignende fremstilling i Ribe domkirke (*DK Ribe* 418).⁸¹

Altersølvet, fra 1694, er udført af Jens Andersen Klyne i Ribe og bekostet af kirken selv.⁸² *Kalken* (fig. 26), med fornyet bæger fra midten af 1800'erne, 20,5 cm høj, har sekstunget fod

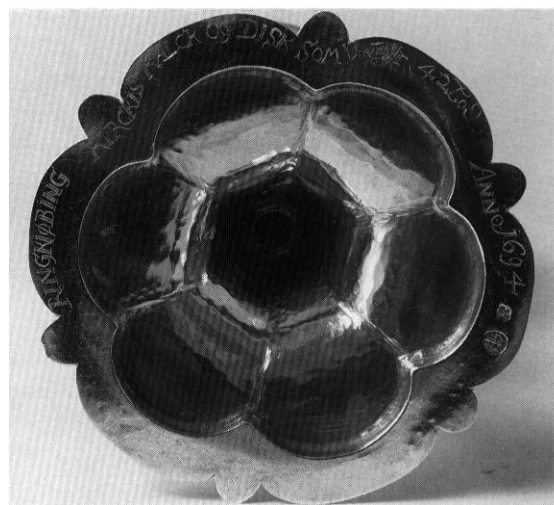
Fig. 25. Alterkrucifiks nr. 1 (s. 100), o. 1500. HW fot. 1996. - *Altar-Kruzifix, um 1500.*

med mellemfaldende spidser og prydes øverst og langs kanten af prikgraveret bladværk, der gentages på den brede fodplade. Standkanten smykkes af perlebort, én af fodens tunger af et lille krucifiks (3,5 cm) med pånitted figur. En profilering danner overgang til seks-sidede skaftled, knoppen er sekstunget med graveret bladværk på skraveret bund og har guldsmedens små karakteristiske, mellemfaldende englehoveder (støbte). Det fornyede stejle og glatte bæger hviler i en lille riflet kurv. Fodens underside (fig. 27) bærer langs kanten en graveret versalindskrift, hvis første ord er nytilsat i forbindelse med en reparation (1851?): »(Ringkøbing) Kirckis Kalck og Disk som weyer 42 Lod. Anno 1694«. Efter indskriften ses Jens Andersen Klynnes stempel (*Bøje* 6782) og Ribes bymærke. Til kalken hører en ny indsats med tud. *Dysken* (fig. 28), tv. 14 cm, har på fanen graveret cirkelskors; ingen stempler.

Altersættet har nære sidestykker i bl.a. Ny-

Fig. 26. Alterkalk, 1694, udført af Jens Andersen Klyne, Ribe (s. 97). HW fot. 1996. - *Kelch, ausgeführt von Jens Andersen Klyne, Ribe, 1694.*

sogn (Hind hrd.), Ribe S. Katrine (sygekalk) og Sønderho kirker (*DK Ribe* 745, 2164). Bægerfornyelsen er formentlig sket 1851 eller 1864-65, da Johan Peter Broager Schouboe reparerede sættet (1851 udtrykkeligt disken).⁸³ Et $\dagger$ futteral anskaffedes 1854.²⁸ $\dagger$ *Altersølv*. 1602-30 betales for »den hvide kalk og disk at forfærdige«.²⁰

Oblatæske (fig. 30), 1777, udført af Mathias Clausen, Ringkøbing,⁸⁴ sammenhørende med *alterkande nr. 1 (fig. 29).³⁰ Den ovale æske, 13,5x10 cm, 7 cm høj, har udbugende, rocailleprydede sider og hvælvet låg, hvor rocailledekoration indfatter bladværk med blomster. Under bunden ses Mathias Clausens gentagne stempel (*Bøje* 6665) samt en indprikket skrift: »Wog 14 Lod 2 t ø q(vin)t«. $\dagger$ *Oblatæsker*. 1) Foræret kirken 1711 af Svend Mortensen og »kæresten Else Jørgensdatter af Fredericia«.⁸⁵ Den vejede 28½ lod. 2) 1854, udført af Johan Peter Broager Schouboe for 5 rdl. 5 mk. 4 sk.²⁸

Alterkander. *1) (Fig. 29), 1777, udført af Mathias Clausen, Ringkøbing, sammenhørende med oblatæsken (fig. 30).⁸⁶ Kanden, 30 cm høj, har cirkulær, profileret fod, svungent udbugende korpus og kuplet låg, alt med rocailles, bladværk og blomster. Hanken er af sortmalet træ, udsvejfet, låget krones af en lille Fugl Fønix, og under tuden er der en ældre reparation, 3x3 cm. Under bunden ses guldsmedens gentagne stem-

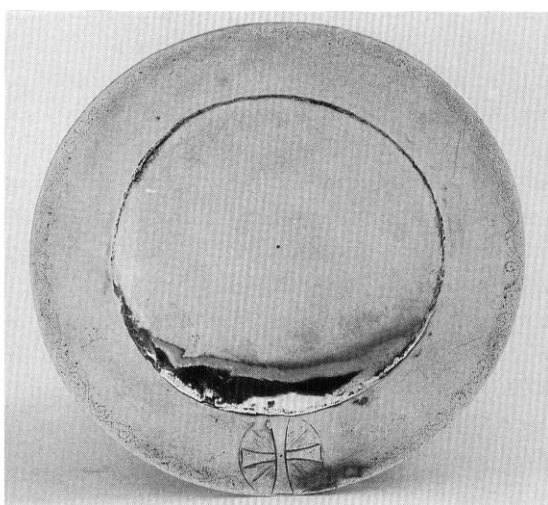

Fig. 27-28. Altersølv, 1694, udført af Jens Andersen Klyne, Ribe. 27. Alterkalk, fodens underside med indskrift (s. 97). 28. Alterdisk (s. 97). H. W. fot. 1996. - *Silbernes Altargerät, 1694, ausgeführt von Jens Andersen Klyne, Ribe. 27. Kelch. Inschrift unter dem Fuß. 28. Patene.*

pel (*Bøje* 6665) og en vægtangivelse med indprikket skriveskrift »Wog 63 lod«, der svarer til den i regnskabet angivne.³⁰ 1851 blev kanden sat i stand ved donation fra Villads Andersen, men den kunne 1862 stadig ikke holde på vinen og søgtes atter repareret både 1894 og 1898. Siden 1909 i Ringkøbing Museum (inv.nr. 283). 2) 1857,²⁸ af sort porcelæn med guldkors fra Bing & Grøndahl. Ude af brug. 3) 1899, københavnsk,⁸⁷ 39 cm høj, med kors på korpus og låg samt under bunden graveret fraktur: »Ringkøbing Kirke 1899«. En *†alterkande* blev 1697 eller snart derefter skænket af Maria Pedersdatter, enke efter amtsforvalter Villads Andersen (jfr. alterskranke og *†åben* begravelse). P. N. Frost omtaler den 1817 som »en puklet vinflaske af sølv« og giver vægten, »vog. 63 lod«, som må have stået på den.⁸⁸

Sygesæt (fig. 32), o. 1675, udført af guldsmed Jørgen Stilche i København (o. 1640-85), med yngre oblatæske fra 1854. *Kalken*, 17,5 cm høj, har cirkulær, profileret fod, cylindriske skaftled, linseformet knop med midtprofil og et lille, stejlt bæger med kantrille. Ved denne ses guldsmedens gentagne stempel (*Bøje* 61), ligeledes på den brede fodplade. En nyere indsats med tud er mærket »Cohr«. *Disken*, tvnm. 12 cm, er flad, fanen med graveret cirkelkors på skraveret bund samt konturriller, ved randen to stempler som kalkens. *Oblatæskan*, der skyldes Johan Peter Broager Schouboe, Ringkøbing,⁸³ er cylindrisk, tvnm. 5,5 cm, 3 cm høj, det let hvælvede låg forsynet med en lille knop. Under bunden ses guldsmedens stempel (*Bøje* 6685). Sættet har nyt futteral med fire særkalke og vinflaske mærket »stainless«. Samtidig med oblatæskens anskaffelse 1854 kasserede man en ældre *†oblatæske*, ligeledes afsølv, og der købtes et *†futteral* til sættet.²⁸ Yderligere en ganske lille *†oblatæske*, udført af Pierre Jean Stoundre i København (1791-1826), fandtes endnu hos sognepræsten 1943.⁸⁹ Til sygesættet anskaffedes 1811 et lille særskilt *†alterklæde*, hvortil brugtes sort taft, silke og kniplinger.²⁴

Alterstager (fig. 31), o. 1650-75, 55 cm høje, balusterformede med pæreformet led over et kugleformet; beslægtede med bl.a. stagerne i

Fig. 29. *Alterkande nr. 1, 1777, udført af Mathias Clausen, Ringkøbing (s. 98). HW fot. 1996. - *Abendmahlskanne, ausgeführt von Mathias Clausen, Ringkøbing, 1777.

Hunderup fra 1657 (*DK Ribe* 3179). Til stagerne hører nyere, løse messingblikskåle. En reparation omtales 1872.²⁸ *†Alterstager*. 1592-96 betales for reparation af en lysestage, og 1607 skænkede kirkeværgen Peder Pedersen to nye alterstager til alteret, idet de to gamle skulle komme kirken til bedste.²⁰

Fig. 30. Oblatæske, 1777, udført af Mathias Clausen, Ringkøbing (s. 98). HW fot. 1996. - Oblatendose, ausgeführt von Mathias Clausen, Ringkøbing, 1777.

Fig. 31. Alterstager, o. 1650-75 (s. 99). HW. fot. 1996.
- *Altar-Leuchterpaar, um 1650-75.*

Fig. 32. Sygesæt, o. 1675, udført af Jørgen Stilche, København, oblatæskan 1854 af Johan Peter Broager Schouboe, Ringkøbing (s. 99). HW fot. 1996. - *Krankengerätesatz von Jørgen Stilche, Kopenhagen, um 1675. Oblatendose von Johan Peter Broager Schouboe, Ringkøbing, 1854.*

En *syvstage*, 65 cm høj, er skænket 1934-35 af de håndværkere, der medvirkede ved restaureringen,⁹⁰ nu på kirkekontoret. To mere end mandshøje *kandelabre* af messing på træsokkel er skænket o. 1900 til flankering af alterbordet (jfr. fig. 21, 34).⁹¹ De nedtoges 1951 af hensyn til glasmalerierne og er nu hensat på kirkeloftet.

Alterkrucifikser. 1) (Fig. 25), o. 1500, til alter- og processionsbrug, Kristusfiguren 58 cm høj, korset 120x86 cm. Kristus hænger lodret i skrånende, udstrakte arme, hovedet er sænket mod højre skulder, knæene bøjet let frem og højre fod lagt ind over den venstre. Den flettede tornekrone har indborede torne (de fleste nye), ansigtet er smalt med lav pande, sammetrukne bryn, lukkede øjne og tvedelt fuldskæg. Brystkassen er hvælvet, og det korte lændeklæde har snip mellem lårene og ved højre hofte. Benene er lange og spinkle, fødderne deformerede over naglegabet, og armene har åbne, let krummede hænder, hvis fingre til dels er fornyede 1934-35. Figurbagsiden savner huling, issen den ellers vanlige nedboring. Korset har hvælvet midtprofil, skiveformede, hulede bladknopper langs kanterne og kvadratiske endefelter med skålfordybning. Korsmidten danner stor, glat glorieskive bag Kristushovedet, og forneden anes vist sporene efter en afsavet fæstnelsestap.

Et svunget skriftbånd på øvre korsarm er en barok tilføjelse, måske fra 1731-32, da krucifikset synes at have fået sin sin 1934-35 fremdragne staffering. Hudfarven er grumset, hår og skæg mørkbrunt, tornekrone mørkgrøn, lændeklædet forgyldt. Korsets har grøn midtprofil med rødbrunt marmorerede kanter, endefelterne sorte Jesumonogrammer på forgyldt bund (det øvre nymalet), skriftbåndet »I.N.R.I« i sort skriveskrift på forgyldt bund. Endvidere sås ved afdækningen 1934-35 rester af versalskrift med årstal midt i den gulrøde stråleglorie bag ved Kristushovedet, hvor nu næsten intet anes. Restaurator mente, det kunne dreje sig om navne (malerens?) men læste kun dele af et årstal »173.«,⁹² der må have hentydet til 1731-32, da regnskaberne omtaler reparation af kirkens krucifiks.²⁰ Under de fremdragne farver findes ældre på kridtgrund, især på figuren.

Det lille krucifiks, der kan have hørt til en samtidig fløjaltertavle, har et nært sidestykke i Føvling kirke (DK Ribe 2782), som må skyldes samme billedskærer. Formentlig var krucifikset efter reformationen opsat på kirkens $\dagger$ korskranke som korbuekrucifiks (jfr. ndf.). 1862 nævnes det på pulpituret i nordre korsfløj,³⁷ hvor det hang på nordvæggen indtil restaureringen 1934-35, da de nuværende farver fremdroges under to yngre farvelag; det seneste var en egetræsmaling. Herefter opsattes krucifikset på vestvæggen i den nybyggede søndre korsfløj, og siden 1996 er det ophængt på nordre korsarms vestvæg.

2) O. 1650-1700, vistnok af blødt træ. Kristusfiguren, 33 cm høj, hænger lodret i skrånende arme med knæene bøjet let ind mod hinanden og højre fod lagt over den venstre. Hovedet, med snoet tornekroner og to lange krøllelokker, er sunket ned mellem skuldrene, kroppens muskulatur er søgt nøje gengivet, og det korte lændeklæde har snip ved højre hofte. Det glatte kors, 74x22 cm, med skriftbånd, er fra 1934-35, farverne i hovedsagen også. Hudfarven suppleres af lidt blod, hår og skæg er lysbrunt, lændeklædet hvidt, og korset står brunmalet, skriftbåndet hvidt med sorte versaler: »INRI«. Den lille Kristusfigur, der kan stamme fra et i øvrigt forsvundet inventarstykke eller gravminde, blev fundet på loftet ved restaureringen 1934-35⁹³ og efter istandsættelse opsat i nordre korsarm, hvor krucifikset nu hænger på vestvæggen nord for nr. 1 (jfr. fig. 46).

$\dagger$ Alterbøger. 1607 købtes en ny bibel, 1623-25 et nyt graduale, en alterbog og en salmebog.²⁰ 1700 var inventariet forbedret med et nyt, forbedret graduale,²⁸ og 1731-32 dækkedes præstens udlæg for en kirkebog, »han ved posten fra Ribe havde forskrevet«. 1757 havde Sofie Amalia Struck repareret biblen, 1783 leverede Søren Tang til kirken en »Corale bog«,³⁰ og 1818 nævnes som manglende en gammel missionsbibel, en alterbog og en ritualbog.²⁸ $\dagger$ Bogpult. En »bogstol« fik 1585-86 aftaget noget træ.²⁰

Messehagler. 1-2) Nyere, den ene grøn, den anden af violet fløj med guldbånd, alfa og omega samt rygkors. $\dagger$ Messehagler. 1585 og 1592

købtes lærred til en hagel, 1614 tolv alen »quartin« til samme formål, og 1623-25 købtes både lærred, sølvhægter og kniplinger til en hagel.²⁰ 1745 betaltes Margarete Kristensdatter for en rød fløjlsmessehagel,³⁰ og 1816 nævnes to messehagler, den ene (fra 1623-25?) med guldkniplingskors og omkantet af kniplinger, den anden med kors af gule bånd (fra 1745?).²⁸ Begge solgtes samme år,²⁰ og 1837 anskaffedes fra København en ny hagel af ægte karmoisin silkefløj med guldguloner af bedste sort, samt hvidt silkefoer.²⁸ Forud herfor var hovedstadens marked og priser nøje undersøgt med det resultat, at arbejdet på råd af »kongelig hof-guldtrækkerske jomfru Loria« gik til hendes søster, Sofia Schiff, der som perlestikkerske kunne skaffe særlige rabatter og i øvrigt for tiden havde en hagel under arbejde for grev Bille-Brahe til en af hans kirker på Fyn.⁹⁴ En ny hagel ønskedes anskaffet 1941.³⁷

Alterskranke (jfr. fig. 18), 1691, skænket af amtsforvalter Villads Andersen og hans hustru Maria Pedersdatter (jfr. $\dagger$ alterkranke og $\dagger$ åben begravelse). Skranken er af smedjærn med kronende messingknopper, 77 cm høj, nu tresidet, i ni fag, af hvilke to gange to ved siderne danner låger. I midtfaget ses givernes sammenskrævede initialer over årstallet »1691« (fig. 33), mens de øvrige fag varierer motiver af rudemønstre og volutter. Midtfaget står forgyldt, skranken i øvrigt sortmalet med en skammel, der som hylden

Fig. 33. Alterskranke 1691, midtfaget med initialer for givnerne, amtsforvalter Villads Andersen og hans hustru Maria Pedersdatter (s. 101). HW fot. 1996. - Altarschrannen, Mittelfeld mit Stiftermonogrammen, 1691.

Fig. 34. Indre set mod øst o. 1900. Andreas Beiter fot. i Ringkøbing Museum. - *Kircheninneres gegen Osten, um 1900.*

og det rødlilla betræk er fra 1996. Oprindeligt var skranken formentlig lige, opsat tværs over gulvet (jfr. fig. 19).⁹⁵ 1766 blev »sprinkelværket« om alteret rengjort, malet og forgyldt.³⁰ 1820 lod man alterskamlen istandsætte og forhøje,²⁰ og 1872 måtte ti afgitterets messingknapper repareres. En *†knæleskammel* for præsten fik 1872 påsat nyt fløj med guldgalonier.²⁸

Døbefonte. 1) 1996, af glas, udformet af Arne Haugen Sørensen i samarbejde med glarmester Per Hebsgaard. Fonten, 92 cm høj, udgøres af kvadratiske, klare glasstykker i to afsæt, der ved lysbrydningen fremtræder grønlig, og som bærer en nopret glasskål, tv. 74 cm, hvis bund har påmalede, gyldne blomster og en antydning. Opsat rudestillet midt i koret (jfr. fig. 18). 2) 1881,³⁷ skænket af konsul Christen Husted og hustru. Fonten, der opsattes midt i koret 1884

(jfr. fig. 34), har form af en knælende engel, som fremholder en muslingskal, og er udført i bronzeret zink som kopi af Bertel Thorvaldsens dåbsengel i Vor Frue Kirke i København (*DK KbhBy* 1, 218).⁹⁶ Figuren, 95 cm høj, har rektangulær plint og står på en sortmalet, 37 cm høj træsoffel. Bag på denne er fæstnet en rektangulær sølvplade med graveret frakturskrift: »A(nno) D(omini) 1881 skænkede Konsul Christen Henriksen Husted denne Døbefont til Ringkøbing Kirke«. Siden 1996 i kirkegårdskapellet.

Kirkens gamle *†døbefont* af granit, der nævnes tidligst 1743,²⁸ og som formentlig var middelalderlig, stod 1776 i korets nordside,²² hvor den havde plads til den kasseredes 1884.⁹⁷ 1851 betalte N.J. Jørgensen for at male fonten to gange.⁵² Fontens skæbne efter 1884 er ikke

kendt. En formodning om, at den skulle være identisk med en middelalderfont, benyttet i den 1877-78 opførte No Kirke (Hind hrd.), lader sig ikke bekræfte. Denne skal ganske vist være hidført fra en have i Ringkøbing,⁹⁸ men andre, løse granitfonte og -kummer på egnen kunne med samme sandsynlighed være Ringkøbing kirkes gamle.

Et *dåbsfad*, hørende til dåbsengelen, er nyere og ganske enkelt, af pletsølv, tv. 28,5 cm. Det har afløst et *†dåbsfad* fra 1884, der måtte forsølves både 1885 og 1907.⁵² Et til *†granitfonten* hørende *†dåbsfad* af messing³⁷ blev 1854 loddet og afpoleret af guldsmed Johan Peter Broager Schouboe.²⁸

Dåbskander. *1) 1862, af pletsølv, 31 cm høj, leveret af købmand Christen Christensen og 1867 loddet hos guldsmed Schouboe.²⁸ Siden 1909 i Ringkøbing Museum (inv. nr. 284). 2) 1938, af kobberblik i skønvirkestil, 30 cm høj, under bunden ses indskriften »Ringkøbing Kirke 1938 - en Vennekreds« (versaler) samt stemplet »HL«. 3) Nyere, af pletsølv, 29 cm høj, mærket »Cohr Denmark«. Et *†dåbstøj* affint lærred til barnedåb og »når der ofres« blev anskaffet 1731.²⁰

En **fontehimmel* (fig. 35) fra o. 1640 er nu i Ringkøbing Museum (inv. nr. 2824). Den er sekssidet, tv. 79 cm, 147 cm høj, og består nu hovedsagelig af en høj frise, topstykker og en svajet baldakin, der fremtræder lukket og løber sammen i et profileret topled med tandsnit. De profilindrammede frisefelter, over lave fodfelter, kantes på hjørnerne af dobbelte, falske højfyldinger over påsatte pyramidebosser (flere mangler). Hjørnernes fyldinger udfyldes af gnidret fladsnit i form af blad- og blomsterværk omkring en lille, central medaljon med mands-hoved. Topstykkerne, med dobbeltvolut og englehoved, nærmest læner sig mod baldakinen, der har profilribber i stødene og et lille pyramideormament øverst under hængeledet. Himlens bund fremtræder glat med dyvelhuller efter nu manglende *†hængestykker* og et loft, hvortil har hørt en *†Helligåndsdue* i midten. Den blev fornyet eller tilsat 1768, da Lauridtz Kjær leverede og påsatte en due af træ over fonten.³⁰

Fig. 35. *Fontehimmel, o. 1640 (s. 103). I Ringkøbing Museum. HW fot. 1996. - *Taufdeckel, um 1640.

Himlens slidte bemaling er delvis original, men opmalet i 1700'ernes første del, da frisefelterne fik deres gennemløbende indskrift i forgyldt fraktur på sort bund: »Holdt gud for gud/ og holdt hans bud// Din daabesPagt/ Tag den i agt// Din tid gaar bort/ Dit liv er kort// giv gud din Siæl/ Gjør rat (sic!) og skiæl// Din daabesPagt/ Tag dog i agt// Slem ikke hver/ som fattig er«. Frisens træværk står blå, grønt og rødt med forgyldte sirater, og baldakinen har gulmallet beslagværk på blå bund af samme art som ses på orgelhuset og den 1652 daterede bemaling på Hans Hansen Kjærs epitafium (fig. 54, 56).

Fig. 36. Prædikestol, 1592-96, skænket af borgmester Frederik Busk (s. 105). HW fot. 1997. - Kanzel, gestiftet von Bürgermeister Frederik Busk, 1592-96.

I stil minder fontehimlen om kirkens *(†)renæssancealtertavle og -prædikestol fra 1592-96, men da dens anskaffelse ikke ses i de frem til 1627 bevarede regnskaber, må den formodes at være yngre end dette år. Dette modsiges ikke af skæringernes landlige former og udførelse, der bl.a. kan sammenlignes med en fontehimmel i Rindum (Hind hrd.), udført 1650 af Laurits snedker i Røjklit på Holmsland." Himlen var 1931 hensat på kirkeloftet og er senest 1935 kommet til Ringkøbing Museum.

1743 anskaffedes et *†fontelåg* og til at dække fontens sider en *†træindfatning*,²⁸ der maledes af Laurs maler og ved bortauktioneringen 1841 opførtes som en »døbefontkasse«.²⁸

†Korgitre. 1) Opsat 1592-96, da regnskabet nævner indkøb af fire ege »kløfft« til korsdøren (vel som gesimsbjælke) foruden andet træ, bl.a. »sprinkel« til det åbne gitterværk. Korgitteret udførtes sammen med prædikestolen og må være tænkt til at bære denne som en lektorieprædikestol, hvilket dog ikke realiseredes (jfr.

ndf.). 1605-07 anskaffede man et fyrrespær, 1611-12 og 1623-25 yderligere lægter til sprinkelværket, under hvis dør der 1623-25 nævnes indsættelse af fire piller. Nedtaget 1731-32, da to gamle døre »af den gamle korskirkedør« blev solgt foruden en del drejede piller.²⁰

2) 1731-33, da regnskabet har en række poster til fornyelse af forværket mellem koret og skibet, »kirken til større sir«. Der omtales nye piller og døre, indkøb af seks par nye hollandske hængsler og en ditto lås til »døren for koret«, samt hjemskrivelse af farver fra Amsterdam til stafferingen, der udførtes af Laurits Frandsen maler. Når man samtidig reparerede kirkens krucifiks,²⁰ vel det sengotiske alterkrucifiks (nr. 1), kan grunden være, at krucifikset da som vanligt kronede korgitteret (jfr. krucifikser). Det stod formentlig indtil 1841.

Korbuekrucifiks. 1731-32 omtales istandsættelse af »krucifiks«, ²⁰ hvormed formentlig menes kirkens sengotiske alterkrucifiks (nr. 1), der efter reformationen synes at have tjent som korbuekrucifiks (jfr. ovf.).

Prædikestol (fig. 36), 1592-96, i Mikkelt van Groningens stil, skænket af borgmester Frederik Busk (jfr. *†epitafium* nr. 1). Den synes planlagt som lektorieprædikestol, men opsattes ved korets nordvæg, hvorfra den o. 1636 er flyttet til nogenlunde sin nuværende plads ved sydvæggen med opgang og bro langs korets sydvæg. Af de ti arkadefag er syv gamle, mens tre er nygjort 1931-35, da der afdækkedes og suppleredes en bemaling med malerier, som i det væsentlige er udført af Laurits Frandsen Bøhm 1733. Årstallet læses tillige med initialerne »I.M./W.M.« på to af kurvens frise fremspring (fig. 38). Det første initial var ved afdækningen 1931 utydeligt og må formentlig have været et »L«, hvorved man kunne opløse forbogstaverne »L(aurids) M(aler) W. M(aler)«, idet den sidste da må opfattes som en hjælper.¹⁰⁰

Af broens fem fag er de to østligste nye, bortset fra postamentet, mens et indbøjet fag danner overgang til kurvens fire fag, af hvilke det sydligste med et halvt, glat fag ind mod korsarmens østvæg er nyt, når bortses fra hængesornamentene. Rammestykker med blad- og rosetprydet

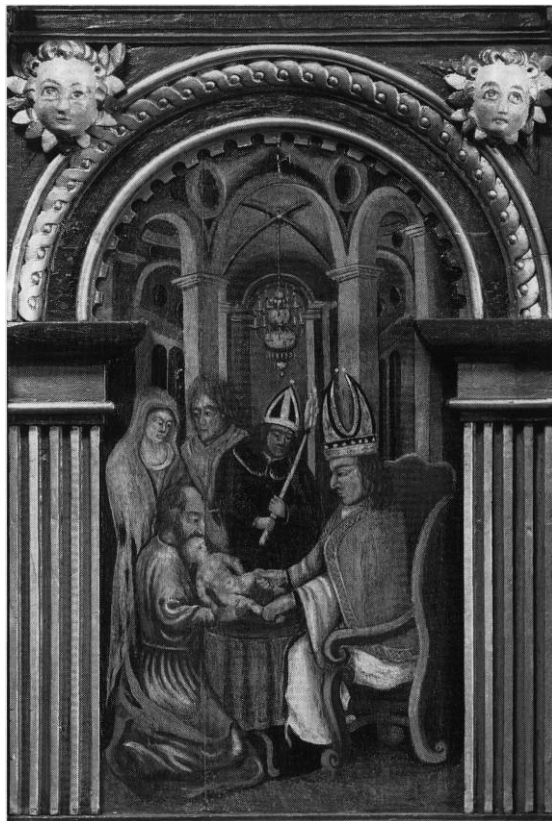

Fig. 37. Omskærelsen, prædikestolsmaleri 1733, udført af Lauritz Frandsen Bøhm, Ringkøbing (s. 108). HW fot. 1996. - *Beschneidung Christi, Kanzelgemälde von Lauritz Frandsen Bøhm, Ringkøbing, 1733.*

rulleværk flankerer felterne, der har kannelerede pilastre med profilkapitæl, mens de profilerede bueslag ledsages af slyngbånd (dog ikke brofagene) og tungekant. I sviklerne ses ret store englehoveder. Et svært profilled med tandsnit danner overgang til postamentet, der som den spinklere frise har fremspring med en lille fylling - på de ydre hjørner to. Øverst løber en profileret gesims, og nedadtil har kurven små hængestykker (flere fornyede) i form af rulleværk på bund med neglesnit, dens hjørner store englehoveder i Mikkelt van Groningens stil (fig. 41). To er nyskårne 1931 af billedskærer Reinh. Stegler, Ringkøbing. Brofagene savner hængesornamenter, formentlig siden 1731-32, men nogle af disse kan være bevaret i form af en række *englehoveder som kurvens, der findes i Ringkøbing Museum (inv.nr. 5201).¹⁰¹

Fig. 38. Formodet malersignatur 1733 på prædikestolen (s. 105). Første initial er formentlig forkert opmalet, idet maleren vides at have været Laurits Frandsen Bøhm og signaturen således bør opløses: »L(aurits) M(aler) W. M(aler)«. HW fot. 1997. - *Kanzel mit vermutlichem Namenszeichen des Malers 1733. Die erste Initiale ist wahrscheinlich falsch übermalt worden, da man weiß, daß der Maler den Laurits Frandsen Bøhm gewesen ist. Das Namenszeichen ist daher als »L(aurits) M(aler) W.M(aler)« zu interpretieren.*

Som nævnt har alle fem brofag gammelt postament, hvis udførelse i én gennemløbende planke (274 cm lang) må vidne om oprindelig planlægning som lektorieprædikestol (jfr. ndf.). Kurven har indadsvajet underbaldakin med ribber i stødene (delvis fornyede) samt frie volutbøjler, alt samlet på en seksidet bærestolpe fra 1931-35. Brofagene hviler siden 1731-32 på en lukket panelunderbygnig og udgør med denne kirkens præstestol (jfr. s. 111). Mens underbygningen ud mod kirkerummet er fornyet i glat fyldingspanel 1931-35, er det 210 cm høje, østre endepanel med indgangsdør hovedsagelig i behold fra 1731-32, eventuelt dog 1728 (jfr. fig. 12).¹⁰² Det glatte endepanel, der krones af ud-savet, gennembrudt akantus, er fornyet nord for døren, hvis fløj har to profilfyldinger og greb i form af en ny messingknop.

Prædikestolens himmel, der kun dækker kurven, har form af en regelmæssig, seksidet polygon med dobbelte pyramidebosser i frisens hjørner og tandsnit under gesimsen. Under dens hjørner ses drejede hængekugler af fyr fra 1731-35, mens tilsvarende, større kugler danner

hjørnespir flankerende topstykkerne, der har form af rulleværkskartoucher med midtroset i slyngbåndsmaljon. Loftet (fig. 40) indrammes af en tandsnitliste og smykkes af rulleværk mellem profilribber, der udgår fra en seksidet midtroset med nedhængende due.

Barokbemalingens grundfarve er mørkrød i to nuancer, rammestykkernes er i mørkgrøn og to blå toner, siraterne står hvidgrå og forgyldte, englehovederne har naturlig karnation, og indskrifterne står forgyldte på sort bund. Postamentindskriften, i fraktur, dækker en ældre indskrift og må således være forskellig fra den oprindelige; den sidste del er rekonstrueret 1931-35: »Du Menniskens Søn Jeg haffuer set dig til en Vectere offuer Israels Huus. Du skalt høre Ordet af min Mund oc paaminde dem paa mine Vegne Naar Jeg siger til den Ugdelige, du skaldt visselige dø, da [atuar (d. e. advar) hannem oc du redder din Siæl]« (Ez. 3,17-19). Friseindskrifterne er i versaler på latin og udgør opmalinger af stolens oprindelige. Af broens friseindskrift er begyndelsen rekonstrueret: »[Clama ne cesses Qvasi tuba exalta] vocem tvam...Es. 58« (råb højt, spar ikke din strube...Es. 58(1)). Fortsættende på kurvens frise læses: »Beati qui audiunt...Luk. 11 (salige er de, som hører...Luk. 11(28))«, og på de 1931-35 tilsatte fag i syd afsluttes friseindskriften med ordene: »Non nobis sed nomini tuo Gloria« (æren tilhører ikke os, men dit navn). Himlens frise rummer skriftstedet: »Predica verbum insta, opportune...2. Timth 4,2« (prædik ordet, trød frem...), på to af kurvens postamentfremspring læses som nævnt initialerne »I.M./W.M.« og årstallet »1733«. Af det 1931-35 tilføjede rummer det sydligste arkadefelt et latinsk Fadervor, opgangsfeltet har malet maureske, og underbygning med underbaldakin er siden 1996 malet i grågrønt.

Felternes malerier er fra forskellig tid. Sammenhørende med træværkets staffering 1733 og dermed udført af Lauritz Frandsen maler er kurvens tre scener af Jesu liv, mens fire evangelistmalerier i broens tilstødende felter synes ældre, men dog ikke oprindelige, og må være en del opmalet 1733. Til de sidste slutter sig i et af de 1931-35 nygjorte felter et maleri af Paulus, ud-

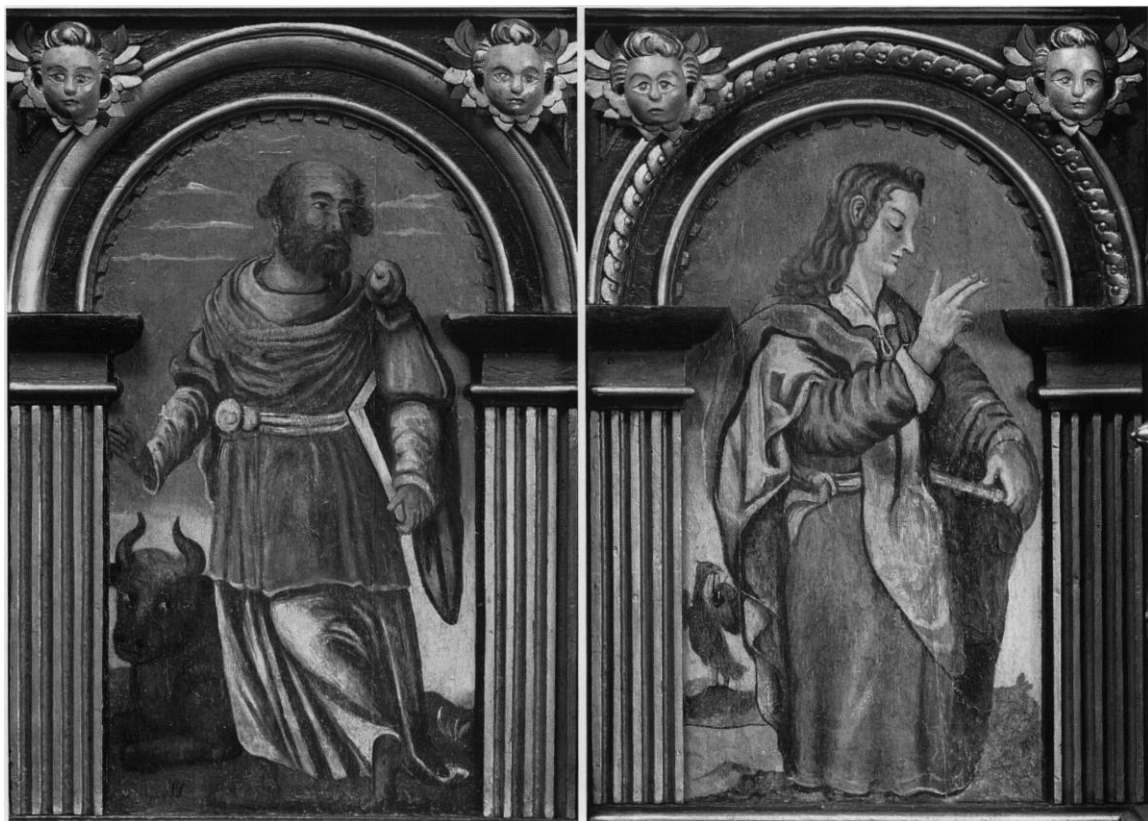

Fig. 39a-b. Prædikestolsmalerier, o. 1650-75 (s. 107). a. Lukas. b. Johannes. HW fot. 1996. - *Kanzel, Evangelisten-gemälde, um 1650-75. a. Lukas. b. Johannes.*

ført i gammel stil af Peter Kr. Andersen, der har noteret sine arbejder inde i prædikestolen.¹⁰³ De syv ældre malerier (nr. 2-8) er udført på paneler, der har kunnet rykkes og byttes om, og som bagpå har en snedkernummerering, der ikke ganske svarer til den nuværende orden.¹⁰⁴ Rækken af malerier begynder i andet fag fra opgangen og beskrives herfra mod vest:

1) Paulus, som nævnt malet 1931-35. 2-5) Fire evangelistmalerier, der dækker ældre (vel oprindelige) malerier, og som formentlig er fra o. 1650. Evangelisterne er fremstillet stående, iført røde, gule, blå og brune gevandter, ubehjælpeligt kortbenede, med symbolvæsnet ved fødderne, antydning af jordsmon og en lysblå, letskyet himmel som baggrund. 2) Mattæus, let vendt mod højre, venstre hånd holder bogen på hovedet af engelen(!), højre hånd er slået ud i en gestus. Stærkt nymalet, ikke mindst englen.¹⁰⁵ 3)

Markus, let vendt mod venstre, højre hånd holder bogen, venstre gør en gestus over hovedet på en drageagtig løve. 4) (Fig. 39a) Lukas, bevæget, gørende en art dansetrin, bogen holdes under venstre arm, højre er slået ud over hovedet på en liggende okse. 5) (Fig. 39b) Johannes, udført efter en apostelserie, stukket af Raphael og Johannes Sadeler.¹⁰⁶ Ben og fødder har maleren stort set opgivet at male, vel fordi forlægget kun udgør et knæstykke. Også en spurveagtig ørn ved højre hofte er en tilføjelse i forhold til forlægget.

6-8) Tre scener af Jesu liv, malet 1733 i klare farver, dragterne hovedsagelig røde og grå med markeret højlys: 6) Jesu Fødsel. Det tætsvøbte barn ligger på den halvt oprejste krybbe, øjensynligt midt på gaden i en barokby. Barnet tilbedes fra venstre af tre knælende engle, fra højre af Maria, der står foran Josef og staldens noget

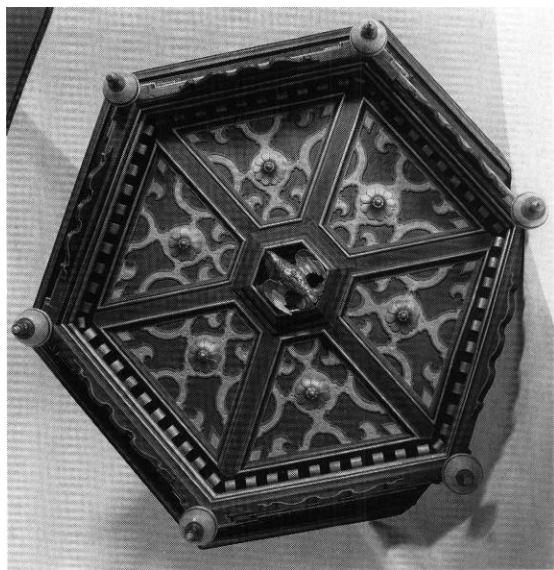

Fig. 40. Prædikestolshimlens loft, 1592-96 (s. 106). HW fot. 1996. - *Unterseite des Schalldeckels, 1592-96.*

klemte dyr, et æsel og en liggende ko. 7) (Fig. 37) Omskærelsen. I et hvælvet rum ligger barnet på et lille rundt bord, mens kniven føres af en koncentreret biskop i rød kåbe, siddende på en flot barokstol. En anden præst med bispehue står som Maria og Josefbag bordet og holder et tændt vokslys frem. 8) Dåben. Jesus står med fødderne i Jordan, mens en halvt knælende Johannes fra bredden til højre hælder vand over ham fra en muslingskal. Til venstre sidder en engel med kappen foran en gruppe ganske små træer, og i baggrunden tegner Jerusalem sig under en Helligåndsdue, der kommer ned mellem to mørke skyer.

Af Laurits maler er vel også et *maleri* på præste- og prædikestolsdørens nedre fyldning (fig. 20, jfr. fig. 12), der snarest er fra 1733, men som dog kan være fra 1728.¹⁰² Det viser et søndagsfyldt kirkerum, vel Ringkøbings, med præsten prædikende og baggrunden optaget af pulpiturer, lukkede stole og eventuelt det daværende orgel (jfr. fig. 19). Billedet, der er fremdraget 1931, skyldes formentlig samme maler som kurvens malerier, men er hovedsagelig holdt i sorte, grå og hvide toner. Til det slutter sig i dørens øvre fyldning malede »glasruder« og på rammeværket ovenover et malet felt med hvid frakturskrift på

sort bund: »Gaaer bort i all verden og prædiker Evangelium for alle Creature ... Marc. 16. C. 14. V.« (16, 15-16). *Lysearm* ved prædikestolen, se s. 129f.

Borgmester Frederik Busks gave sagdes 1597 at have været betinget af, at kirken til gengæld for prædikestolen slog streg over et eventuelt mellemværende med hans afdøde svigerfader Iver Nielsen.¹⁰⁷ De fem oprindelige brofag, der forudsættes ved det 274 cm lange gennemløbende postament, må være udført som brystningspanel (i nord eller syd) for en lektorieprædikestol, der i midten har skullet have en kurv eller karnap, kronet af himlen. Afen eller anden grund fandt en sådan opsætning tværs over kirkerummet ikke sted, idet prædikestolen i stedet blev opsat mere traditionelt på kirkens »nørre side«, utvivlsomt med kurven på hjørnet af koret og den netop opførte nordre korsfløj.¹⁰⁸ 1597-99 omtales maling af prædikestolen,²⁰ vel med de malerier, der synes i behold bag malerierne på broen og de latinske friseindskrifter, der endnu læses.¹⁰⁹ 1619-21 betaltes både snedker og maler for arbejde ved træværket og nogle englehoveder (også på altertavlen), hvis tal angaves til ni 1623-25, da der nævnes en genopsætning af dem.²⁰

1623-25 omtales kalkmaling med sort bag ved prædikestolen,²⁰ hvilket bekræfter dens fortsatte vægplacering i nord,¹¹⁰ formentlig med det bibeholdte brystningspanel opsat som bro langs korets nordvæg. Indretningen af orgelpulpitur ud for korsfløjen 1633-36 (s. 14, jfr. fig. 19) nødvendiggjorde, at man flyttede prædikestolen til korets sydvæg, vel nogenlunde dens nuværende placering med kurv og himmel ved vestsiden af første hvælpille. Talrige uregelmæssigheder i fagenes sammenføjninger vidner endnu om problemer ved stolens flytning, vending og tilpasning. Efter flytningen synes der at være gået nogle år inden nymalingen af broens evangelister. I hvert fald har man hertil benyttet andre og mindre habile malere end til orgelpulpituret 1636.

Prædikestolens usædvanlige indretning med præstestol i opgangen kan gå tilbage til 1728, men synes først at have fået sin senere kendte

form 1733 (jfr. ndf.). Præstestolen afskærmedes i øst af det eksisterende panel med dør (jfr. fig. 12) og ud mod kirkerummet afglat $\dagger$ panel under brofagene, der for de to (nu) østliges vedkommende over postamenthøjde erstattedes af ud-savet, gennembrudt akantus. Regnskaberne giver udførlig oplysning om tilkomsten af den nuværende staffering med malerier, udført af Laurits Frandsen maler. 1731-32 lod værgen efter præstens og borgmesterens begæring og malerens anvisning hjemskrive »endel farver og olier fra Amsterdam til prædikestol og korgitter at lade staffere« (i alt 40 gylden). Selve malearbejdet udførtes som nævnt 1733,²⁰ og fuldendtes 1738 ved $\dagger$ stofbeklædning af gesimsen, hvortil bl.a. medgik to alen grønt plys og ditto lærred til en »pude« under plysset.²⁸

1778 indsatte Laurits Kjær ny bjælke, trappe og »bunde« i prædikestolen,³⁰ 1810 solgtes et $\dagger$ timeglas fra prædikestolen,²⁰ og 1828 blev himlen istandsat med nye lister.²⁸ Ved en nystaffering 1841 blev malerierne dækket og alt overstrøget med perlegråt og lidt forgyldning. 1856 forandredes ved trappens sider (to drejede $\dagger$ søjler nævnes),²⁸ og 1862 beklagedes tildækningen af malerierne, som man åbenbart havde en noget usikker erindring om.¹¹¹ Engang i sidste del af 1800'erne fik prædikestolen egetræsmaling med lidt guld, og atter 1913 nævnes istandsættelse af himlen. Et omfattende istandsættelsesforslag 1916 ved Niels Termansen kom ikke til udførelse.

Med restaureringen 1931-35, der har givet prædikestolen sin nuværende fremtræden, sænkedes den betydeligt og rykkedes noget mod vest, hvorved der i syd måtte indsættes halvan-det nyt fag til kurvens lukning imod den nye korsarm. Ved opgangen genetablerede man tilsvarende broens to østlige fag, og den nuværende staffering med malerier blev fremdraget og opmalet. En ny istandsættelse 1996 har næsten alene været af snedkermæssig og konserverende art.

Stolestaderne, fra 1934, med let skrå fyldingsryglæn og udtrækssæder, er udført i barokiserende stil efter nedennævnte rester af stoleværk fra 178 (fig. 42).¹¹² Midtskibets gavle er udsvejfede, 140 cm høje, og har udskårne medaljoner med forskellige kristne symboler (et sted læses årstallet »1934«), mens korsarmenes gavle er helt enkle, blot afsluttet med en vandret profil. Stoleværket er siden 1996 malet i en beigerød tone med farver og forgyldning på de udskårne motiver. Bemalingen fra 1934, med en teglød og grå grundtone, var tilsvarende afstemt efter rummets historiske farver.

Samtidig med staderne er en *armstol* til præsten i koret, nu malet i koksgråt og med rødt betræk. På pulpituret i nordre korsarm står en *lænestol* af mahogni fra 1909, udført i barokstil og på ryggen forsynet med en påskrevet sølvplade: »Provst V. H. Petersen fra Ringkøbing og Rindum Menigheder 1884-1909« (graveret skrift). Sammesteds findes 20 gråmalede *stole* fra o. 1900 og et tilhørende *bord*.

Af et sæt $\dagger$ stolestader i fyr fra 1787 (jfr. ndf.) er bevaret enkelte dele. En *stolegavl med låge* (fig. 42) tjener siden 1935 som indgang på vestpulpituret. Gavlen er 138 cm høj, glat med afsluttende udsvejfning, fyldingslågen højrektangulær, 107x52 cm, bemalingen i blåt oprindelig. Gavltoppen har påmalet rocaille, lågefyldingen marmorering og herover på rammeværket påskriften »No. 31« (i rødt), hvorafter fremgår, at det drejer sig om en stol fra kvindesiden, som fra gammel tid tjente præstens og kapellanens familier.²⁸ Delene er fremdraget fra kirkeloftet 1931 ligesom fire tilsvarende *låger* og *lågerester*, der nu er hensat i kirkekælderen. Deres gamle blå be-

Fig. 41. Englehoved, detalje af prædikestol, 1592-96 (s. 105). H.W. fot. 1997. - *Engelskopf, Detail von Kanzel, 1592-96.*

maling anes under gul ovestrygning fra 1841 med stolenumrene No. 6, 18, 22 og 29.

Endvidere opbevares i Ringkøbing Museum en **stolelåde* (fig. 43) med lidt andre mål, 81x56 cm, som må stamme fra fire *†stolestader*, der gjordes i koret 1728, og som Laurits Frandsen maler forsynede med »emblemata« (jfr. ndf.).⁵⁷

Et sådant emblemaleri findes i profilfyldingen, hvor man over påskriften »min Jesus boer udi mit Brøst« (gul skriveskrift) ser en mørkagtig tempelarkitektur omkring to små, nøgne mænd, der løfter et hjerte med påmalet »Jesus« (sorte versaler). Påskriften står på sort bund, fyldingsprofilen har grønt, rammeværket en sekundær egetræsfarve fra slutningen af 1800'erne. I museet uden oplysninger (inv.nr. 5201x3).

†Stolestader nævnes tidligst i årene 1592-99, da stoleværket istandsattes og blev udbygget til også at omfatte den ny korsfløj. Bl.a. nævnes døre, paneler og »knapstand«,²⁰ dvs. gavle af den sydvestjyske, gotiske type med spir (knapper) og dobbelte fyldinger.¹¹³ 1605-07 betales Jens snedker for to stolelåge »neder i kirken«, tre englehoveder på stolene og en fyrrebjælke som fodlægte, mens lignende poster optræder de følgende år.²⁰ 1611-12 opførtes i korsfløjen et pulpitur (nr. 1), utvivlsomt for at få yderligere stolepladser. Deres bortfald ved pulpiturets omdannelse til orgelpulpitur 1633-36 nødvendigjorde nemlig opførelsen af endnu et pulpitur i vestenden (nr. 2), hvorpå der i stoleregistret 1635 ses afsat plads til hele 41 stole.²²

Et nyt stoleregister 1671 anfører i skibets sydside 20 mandsstole, tilsvarende i nord 20 kvindestole, mens der i korets sydside fandtes yderligere syv kvindestole, i korsarmen to korte rader med hver fire stole. Det ringe antal regulære steder i korsarmen må skyldes, at det daværende orgelpulpitur kun gav de forreste udsyn til prædikestolen ved sydvæggen (jfr. fig. 19). Lige foran den var de fornemste mandsstole, forrest for borgmestrene med deres »efterkommere« (nr. 1), derefter de tre ældste og de tre yngste rådmænd (nr. 2-3), og i rækkefølge byens tolde, officer, læge osv. Eftertragtede stole fandtes også forrest på vestpulpituret, i alt fire med hver seks sæder, og under dem i syd stod siden 1660

den første af kirkens lukkede familiestole (jfr. ndf.). For tjenestekarle og -drenge var der plads bagved på pulpituret (til dels ude i tårnet), mens ugifte piger tilsvarende måtte tage til takke i korsarmen bagved de egentlige stader. Samme år anføres en *†brudebænk*, for hvis brug der måtte betales 2 rdl.¹¹⁴

1684 førte strid om stolepladserne¹¹⁵ til udfærdigelse af et nyt register.¹¹⁴ 1700 blev skibets kvindestole repareret,²⁸ og 1715 gav uro på orgelpulpituret anledning til, at man aflukkede det og her nyindrettede stole for fire af byens bedste skatteborgere (jfr. pulpitur nr. 1).⁵⁷ På vestre pulpitur (nr. 2) fandtes da allerede fire stole af den nye, indelukkede type med loft, vægge, vinduer og døre, som stadig flere bedre familier indrettede sig i løbet af 1700'erne (jfr. ndf.). Betegnelsen »åbne« og »lukkede« gik ellers gerne på, om kirkestolene havde låge eller ej. Låger savnedes således i korets kvindestader, bortset fra nr. 7

Fig. 42. Stolegavl med låge, 1787, siden 1934 på orgelpulpituret (s. 109). HW fot. 1997. - *Gestühlswange mit Tür, 1787. Seit 1934 auf der Orgelempore.*

(nærmest prædikestolen), i korsarmens nordlige stole for »kvindfolk og fattige, som ikke giver fæste« og i kirkens vestende. Her lykkedes det 1715 at bortfæste tre stole (nr. 16-18), efter at de var forsynet med låger.⁵⁷

I forbindelse med en istandsættelse og nyindretning afkoret udførtes 1728 fire nye stole med »emblemata« (emblemalerier), af hvilke en *stolelåge øjensynligt er bevaret (fig. 43, jfr. ovf.). Småreparationer optræder jævnlige, bl.a. som følge af begravelser, således 1770, da Sylvester Nielsen og søn »optog og igen istandsatte« stole ved to begravelsessteders åbning.³⁰ 1787 måtte man skride til fornyelse af alle skibets stader, i alt 42, af hvilke bl.a. den nævnte gavl med låge (nr. 31) er i behold (fig. 42). De øvrige havde samme form og bemaling i lyst og mørkt blå, gavlenderne med rocaille, lågerne med numre i rødt.²²

1700'ernes modebølge med indelukkede familiestole måtte selvsagt bryde den gamle rangfølge i skibets stader. Den var dog 1791 delvis ved magt med en magistratsstol forrest og derefter i nr. 2 plads til byens tolder, apoteker og læge, i nr. 3 bl.a. til Hans Hattemager og guldsmed Gert Jensen Lund.²⁴ Staderne kaldtes 1817 vel vedligeholdte og smukt malede. Og om tjenestefolkene og de fattiges bænke »bag pulpituret« hed det, at de på grund af det stigende folketal nu også søgtes af andre, der ikke ellers havde kunnet få pladser.¹¹⁶ Til disse »karlestole på loftet« gjordes 1818 to bænke, en opstander (gavl) og et rygstykke, og 1835 udførtes snedkerarbejde ved bænkene i korsarmen.²⁸

Med den 94-årige enkefru Montagnes død 1821 blev hendes lukkede stol (nr. 1) som den første »oplukket« og omdannet til almindelige stader.²⁸ Orgelflytningen til vestpulpituret 1841 blev anledningen til, at også de øvrige lukkede familiestole blev nedlagt. De berørte familier tilbødes andre pladser, især på det gamle orgelpulpitur,¹¹⁷ der nu fik plads ved nordre korsarms vestvæg med godt udsyn til prædikestolen (jfr. ndf.). Pulpiturflytningen gjorde det i øvrigt langt lettere at se og høre også fra korskirken: »Før ville ingen fæste plads dér, undtagen i de allerforreste stole, men ved den sidst afholdte

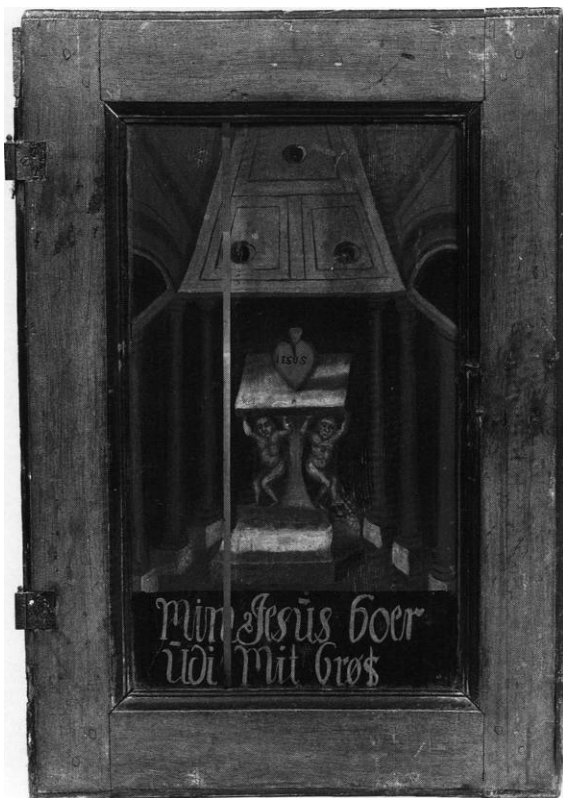

Fig. 43. *Stolelåge, 1728, med emblemaleri af Lauritz Frandsen Bøhm, Ringkøbing (s. 110). HW fot. 1996. - *Gestühlstür, 1728, mit Emblemgemälde ausgeführt von Lauritz Frandsen Bøhm, Ringkøbing.

auktion (1841) var der Liebhabere til alle pladser.²⁸ Til gengæld gjorde orglets nye placering i vest selvsagt stolene bagved på pulpituret ret ubrugelige.

Stoleværket fra 1787, siden 1841 med en hvidgul overstrygning, blev 1879 fornyet i former, som kendes fra opmålinger og ældre fotografier (fig. 8, 34). Skibets to rader havde som før op imod 40 stader, korsarmenes 10 (i vest) og 11, alle med rundbuede, rosetprydede gavle.¹¹⁸ Ved væggene løb fyldingspaneler, hvorover der i syd var lange *†hatteknaver* (jfr. fig. 34). Staderne, hvis egetræsmaaling opfriskedes af maler Olsen 1900,⁵² blev 1934 afløst af de nuværende.

En *præstestol*, der udgøres af et forlænget rum i prædikestolsopgangen, må være indrettet 1728 eller 1732-33. Rummet, der måler 140x140 cm, aflukkes af 210 cm højt panel, der i øst er glat

med indgangsdør og hovedsagelig oprindeligt som også et kronende, gennembrudte løvværk (jfr. fig. 12). I nord lukker nedentil fyldingspanel fra 1931-35, derover prædikestolsbroen, hvis to østfag hovedsagelig er nygjort 1931-35 til afløsning for en større, udsavet akantusranke fra 1728-33. Se i øvrigt under prædikestolen, også for de udvendige farver med et malet kirkeinteriør på indgangsdøren (fig. 20). Indvendigt er præstestolen gråmalet, væggen forsynet med vask, hylde og spejl. Præstestolen, der ikke samtidig har fungeret som skriftestol (jfr. ndf.), blev 1834 rødmalet indvendig, 1869 indkøbtes til den spejl og andre rekvisitter, 1894 et *†*skab,²⁸ og 1931-35 blev stolen med prædikestolen flyttet fra en lidt østligere plads til den nuværende.

*†*Præstestole. 1605-08 nævnes anskaffelse af panel til en præstestol, som gjordes af Jens snedker.²⁰ En »ny præstestol«, udført 1728 og malet af Lauritz Frandsen maler,²⁸ kan være identisk, eller delvis identisk, med den nuværende.

En *degnestol* er siden 1931-35 indrettet forrest i midtskibets søndre stolerad, lige under prædikestolen. Foruden ved sin pult (med dobbelthylde) udskiller den sig fra staderne i øvrigt ved at have låge i barokformer med bukhornsbeslag. *†*Degnestole. 1728 gjordes en degnestol ved alteret, der som den øvrige nye korindretning blev malet af Laurits maler. 1852 blev sædet betrukket,²⁸ og 1862 stod degnestolen ved fattigblokken,³⁷ formentlig nær korets syddør, hvor blokken nævnes 1824 (jfr. fig. 19).²⁸ Ved stadenfornyelsen 1879 fik kirkesangeren ny stol,⁵² vistnok samme sted som den nuværende.

*†*Skriftestole. 1) Tidligst omtalt 1623-25 da der anskaffedes en lille skammel til skriftestolen,²⁰ hvis gamle »forklædninger« (paneler) 1720 var hensat i kirken og kalkhuset. 2-3) 1720 købtes træ til to nye skriftestole,⁵⁷ hvis udførelse øjensynligt trak ud til 1728, da Laurits maler anstrøg dem. 1727 anskaffedes til hver stol en skammel med forstykke »til confitenderne at sidde på«, den ene betrukket med ryslæder, den anden med »rødplys« både på det øverste (håndlisten) og det nederste (knæfaldet).²⁸ Stolene, henholdsvis for præsten og kapellanen, stod ved korets nordvæg op imod *†*korgitteret og var forment-

lig sammenbyggede (jfr. fig. 19).¹¹⁹ Således taltes alene om »skriftestolen«, da den 1778 fik indsat en stor rude. To *†*skriftestavler benævnes 1761 »brædder, som præsten benytter ved skriftemålet«.³⁰ 1840 bortauktionerede kirken begge skriftestole med deres tilbehør.²⁸

*†*Lukkede stole m.m. I baroktiden blev det almindeligt, at menighedens fremmeste indrettede sig lukkede familiestole af form som loger med loft, vægge, vinduer og døre, dels på vestpulpituret dels på egnede pladser i gulvets stoleværk. Mellem 1660 og 1776 etableredes vel ti sådanne stole, de otte på og under vestpulpituret, hvor deres parvise opstilling i nord og syd kunne give indtryk af blot fire, store loger. Således omtales ved stoleværksfornyelsen 1787 kun seks »indelukte« stole, der da blev malet med lyseblåt på den side, der vendte ud imod kirken.²² Kirkerummets lukkede stole, hvis omtrentlige placering er søgt angivet på indretningsplanen (fig. 19), ses - måske meget forenklet - på et kirkeinteriør, der er malet 1728 eller 1733 på prædikestolsdøren (fig. 20). I så fald er i baggrunden fremstillet vestpulpiturets loger og til højre (under orgel og orgelpulpitur?) en lukket stol ved indgangen til korsarmen (nr. 9). Den ældste lukkede stol (nr. 1) blev som den første nedlagt 1821, de øvrige 1841, da de fandtes »til stor vansk for kirken«.²⁸

1-2) Under vestpulpituret syd for midtgangen (fig. 19). 1) 1660, opsat af tolder Bomgart.¹²⁰ Stolen tilhørte 1773 rådmand Thomas Montagne (*†*1790), hvis hustru Anna Jensdatter Foss benyttede den til sin død 1821. Herefter reduceret til almindelige stader. 2) O.1775, opsat af tolder, løjtnant Krag og 1817 stående »på højre hånd inden for kirkedøren«.¹²⁰ Formuleringen antyder, at den da havde plads nærmest midtgangen.

3-4) Under vestpulpituret nord for midtgangen (fig. 19). 3) O.1713, indrettet for egen bekostning af Rasmus Nørring »i den mørke krog bag kirkedøren«, altså formentlig ved væggen. Fra midten af 1700'erne udlejedes den gerne med nabostolen (nr. 4), således 1797,²² og gik vistnok op i den, da stolen ikke nævnes af Frost 1817. 4) 1729, indrettet af provst Hans Allerup (*†*1744)

bag ved fruentimmerstolene,¹²⁰ øjensynligt nærmest midtgangen.

5-8) På vestpulpituret, indrettet lidt før 1715, da der her fandtes fire indelukkede stole (fig. 19),⁵⁷ hver med plads til 3-4 personer.¹²⁰ Mens stolene mod kirkerummet må have markeret sig regulært og symmetisk med deres vinduer, var logernes indre ofte opdelt i mindre parter og enkeltsæder. Efter provst Hans Juul Jordhøjs død udlejedes hans kvarte, indelukkede stol ved pulpiturets nordside således 1811 til toldinspektør Jens Jørgen Fæster (†1825), som i forvejen havde den resterende stol.²²

9) Indrettet før 1715 forrest i nordre korsarms vestre række (fig. 19). Dette år tilhørte den rådmand, senere borgmester Jens Mikkelsen Rude (†1725), hvis tjenestepiger havde fire pladser lige bagved.⁵⁷ Stolen omtales også som værende »under orgelværket« og »i korskirken«. Den nævnes ikke af Frost 1817 men fandtes indtil 1841.²⁸

Fig. 44. *Pengeblok, 1853 (s. 113). I Ringkøbing Museum. HW fot. 1996. - *Opferstock, 1853.

10) 1776, indrettet af amtmand Christian Frederik Hansen i skibets to forreste stole i nord helt op imod forkorgitteret og den bag dette stående fskriftestol (fig. 19). Når denne attraktive plads lige over for prædikestolen først nu tiltrak en lukket stol, skyldes det tydeligvis kniberi med pladsen. Den »indelukt stol med dør« måtte således ikke strække sig længere ud fra muren (hvælpvillen) end $2\frac{1}{2}$ alen (1,5 m), den måtte ikke være højere end de øvrige i kirken, og som disse skulle dens overdel have »vinduehuller«, som altid holdtes åbne under gudstjenesten »på det udsigten fra fruentimmerstolene til dåben (fonten) og alteret samt fra skriftestolen og ned i kirken ej derved skal betages«. ¹²¹ Med lejerens tilladelse blev den lukkede stol »nær korret« 1841 åbnet til et almindeligt stade.²⁸

†Skabe. 1597-99 arbejdede Jens snedker 20 dage på et skab, hvortil medgik egetømmer, hængsler og låse.²⁰ 1761 anstrøg Henning Broholm »tavleskabet« i kirken,³⁰ der var affyr og 1789-90 foruden pengetavlerne rummede to klingpunge (jfr. ndf.). 1841 afhændedes et blåmalet skab med lås og nøgle.²⁸

En *pengeblok fra 1853 (fig. 44), 73 cm høj, er siden 1909 i Ringkøbing Museum (inv.nr. 285). Den består af en boks i jernblik, 30x21 cm, 30 cm høj, opsat på en lidt større kasse affyr med øvre kantprofil og rester af grøn marmorering. Metalboksen, med tragt, lukke og hængelås, har sort bemaling og lige foran tragten anført i gylde skrift: »Fattigblok«. Den nye »jernfattigblok«, der 1853 fastskruedes til kirkegulvet,²⁸ havde 1862 plads ved kirkesangerens stol i korets sydside.³⁷ †Pengeblokke. 1623-25 sattes en hængelås for »almisseposten«, ²⁰ og 1721 kneb det med offer i kirkens og præstens blokke, idet menighedens »gemene og fattige giver hver anden gang i den ene og hver anden gang i den anden«. ⁵⁷ 1759 blev fattigblokken uden for kirkedøren (dvs. i tårnet) anstrøget med sort, ³⁰ 1799 måtte blokkenes låsetøj repareres, især »de fattiges«, 1824 nævnes en blok ved korets syddør, og 1832 gav man »blokken« en grøn bemaling med sorte bånd.²⁸

Fra kirken stammer formentlig også en *fattigbøsse afjernblik fra 1735. Den udgøres af en

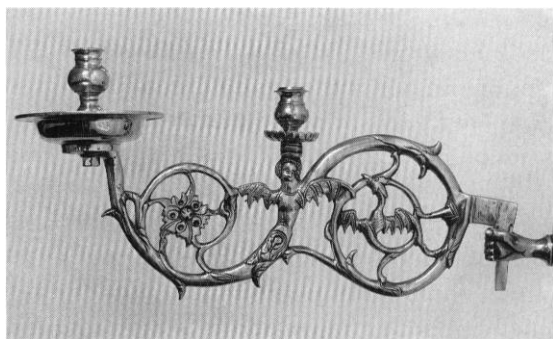

Fig. 45. Lysearm nr. 2 (s. 130), o. 1600. HW fot. 1996.
- *Wandleuchter, um 1600.*

ganske lille, tresidet boks med pengetragt, 7x5,5 cm, der springer frem af et skjold (25x18 cm) med en konveks bule over boksen. Bulen har påmalet Christian VI's kronede monogram, flankeret af årstallet »17/35«, der som et vers nedenunder står forgyldt på sort bund (skrårskrift): »Frygter Gud/ Ærer Kongen/ Acter Lovens Bydende/ og kom den Fattige i Hue«. Skjoldets bagside har rester af en lille malet Justitiafigur. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5201x2). †*Pengebøsser*. 1785 besloges en sparebøsse,³⁰ 1797 reparereredes jernet på bøssen uden for kirkedøren, 1841 solgtes en bøsse afjern, og 1858 nævnes to sparebøsser.²⁸

En **pengetavle* af mørkbejdset fyr fra o. 1800 kan være identisk med en »træbøsse« opført i inventariet 1818.²⁸ Den er 73 cm lang og består af en åben kasse (16x12 cm) med udludende sider og tilspisende skaft. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5201x1). 1721 tilfaldt to af kirkens fire *†pengetavler* byens fattige, mens tvivl om de to andre tavlers formål fik skyld for svigtende offer i kirkens og præstens *†blokke* (jfr. ovf.).⁵⁷ Formentlig var en af tavlerne den kongeligt anordnede til fordel for Helsingør Hospital (jfr. *DK Ribe*, 463).¹²² 1768 maledes tavlen ved kirkedøren.³⁰

To **klingpunge* fra o. 1800 er siden 1909 i Ringkøbing Museum. 1) 138 cm lang, med fyrretræsskaft, smedejernsdøllen har midtpå en snoet vulst, og ringens pose er sekundært udskiftet med en lille dåse af kobberblik (inv.nr. 69A). 2) 145 cm lang, med egeskaft, dølle og ring har fligede og gennembrudte ornamenten,

posen er sekundær i blå fløj (inv.nr. 69B). †*Klingpunge*. 1700 betales for en »bøjle« til den ny »klingel pung, som indsamler de fattige kirkers penge«.²⁸ 1774 rummede kirkens »tavleskab« (jfr. ovf.) to *†klingpunge* med røde poser, 1789 en blå og en grøn »klingpungtavle«. 1868 anskaffedes en ny klingpung, og 1892 afhændedes tre gamle.²⁸

Dørfløjene er fra restaureringen 1931-35. På kirkens *†dørfløje* nævnes til stadighed fornyelse og reparation ved låsene, tidligst 1587. Til døren i korsfløjens nordgavl anskaffedes 1592-96 en delle og en lås, 1605 håndtag, stang og kramper. 1607 overstrøg Christen Mikkelsen kirkedøren med rødt,²⁰ og 1702 gjordes en ny dobbelt kirkedør af 15 egebrædder samt jern og søm til beslag. Tre »egebarkoner« brugtes til revler »inden på kirkedøren«, en »knapholdt til foderal til låsen«.²⁸ Samtidig med kordørens fornyelse (se *†korgitter*) arbejdedes 1730-31 også ved dørene »inden den store kirkedør« (dvs. under vestpulpitret), hvortil der købtes håndtag, klinke, hollandske hængsler samt »buchhorns hængsler«.²⁰ I forbindelse med en udvendig kalkning 1759 betales endvidere for kirkens tre døre »med oliefarve at grunde og derefter blå at male, samt lister og beslag med hvid at anstryge«. 1770 skulle bruges krog og kramper for at lukke korets præstedør, der to år senere måtte fornys,³⁰ og som Christen Jespersen derefter anstrøg med oliefarve. 1824 reparereredes de ydre dørfløje med kit før maling, 1834 maledes de atter (hvide med sort på), og både 1841,²⁸ 1848 og 1851⁵² nævnes fornyelse af dørfløje (jfr. i øvrigt fig. 8).

Pulpiturer. 1) (Fig. 46) 1611-12, ved nordre korsarms gavlvæg, i perioden mellem 1633-36 og 1841 opsat som orgelpulpitur i skibets østfag foran korsfløjen og da forsynet med et tresidet midtfremspring (jfr. fig. 19). Brystningens malerier fra 1636 må som vestpulpitrets (nr. 2) tilskrives Jakob Bartholomesen og/eller Jakob van Meulengracht i Ribe og hænger ved profetmotiverne og de tilhørende indskrifter sammen med funktionen som orgelpulpitur.¹²³

Pulpitret har nu muret underbygning med rum til kirkebetjenten i øst, toilet og opgang i vest, alt fra 1934, da brystningens opsætning

Fig. 46. Nordre korsfløjs indre med pulpitur nr. 1 (s. 114) fra 1611-12, der mellem 1633-36 og 1841 tjente som orgelpulpitur. HW fot. 1997. - *Nördlicher Kreuzflügel, Kircheninneres mit Empore 1611-12, die zwischen 1633-36 und 1841 als Orgelempore diente.*

med tresidet midtfremspring blev genetableret. Brystningen, i fyr, består af 15 fag, af hvilke 3x3 danner fremspring. Glatte rammestykker adskiller de høje, smalle profilyldingsfelter. Frisen ledsages af tandsnit med neglesnit, bueslags-tandsnit og æggestav; af det 1934 genetablerede postament er kun øvre tandsnitliste gammel.

De 13 midterste felter rummer *malerier* af Kristus og de 12 små profeter fra 1636, afdækket 1922 og 1928. De fem af malerierne er fremdraget 1922 og præget af opmaling (nr. 1-4, 13), resten velbevarede. Profetfigurerne er vist bevægede og gestikulerende, iklædt orientalsk udseende dragter i rødt, grønt, gult, brunt, hvidt og blått med vekslende brug af højlys. Baggrunden er ensartet gråsort, og alle står under bue-

slag på et ligeledes lysgråt fodstykke med navnet anført i hvide versaler. Fra vest ses: 1) »Hoseas« med hvid, opkræmet hat og kort, lysrød kjortel, gestikulerende mod naboen. 2) »Ioel«, gengældende, med løftet venstrearm, fødsid kjortel og kappe samt et turbanagtigt bundet hovedtøj. 3) »Amos«, barhovedet og gråsprængt med kort, rød kofte og sort hat i højre hånd, den venstre vendt talende mod den næste i rækken. 4) »Abdias« i kropsdrejning med venstre arm og pegefinger hævet, folderig gulbrun kappe og hvid turban. 5) »Jonas« med venstre hånd pegende mod det høje, højre hånd løfter op i den grønne kappe og holder en lukket bog mod kroppen. 6) (Fig. 48) »Micheas« (Mika) med let løftet, udspilet venstrehånd, rød turban

og blottet venstreknæ. 7) (Fig. 48) »Jesus Christus« med stråleglorie, højre hånd løftet velsigende, og korset hvilende mod venstre skulder støttet af hånden. 8) (Fig. 48) »Nahum«, barhovedet og gråsprængt, højt på bare tæer, med venstre hånd pegende i vejret. 9) (Fig. 47) »Habacuk«, vendende på foden, med stort rødt hovedtøj, intenst gestikulerende med parallelt løftede hænder. 10) (Fig. 47) »Zophonias« (Zefanias), barhovedet, med armene rakt ud til siderne, kort hvidgul kjortel og bare knæ. 11) (Fig. 47) »Haggeus« (Haggaj) med højt, blåt hovedtøj, højre hånd slået ud og i den venstre en stor, opslået bog for brystet. 12) »Sacharias« (Zakarias) med gul turban, halvt rygvendt og med højre hånd løftet talende. 13) »Malachias«, barhovedet, med bare lår og knæ, gående mod venstre med højre hånd løftet, den venstre strakt nedad. Maleriet er (som nr. 1-4) dårligt afdækket og præget af opmaling.

Træværkets bemaling er sammenhørende med malerierne, afdækket og suppleret 1934. Rammestykkerne mellem felterne har gråhvidt beslagværk på blå bund, brystningens to yderfelter tilsvarende ornamentik omkring et centralt, løveagtigt vrængehoved. Lister og borter er røde, grønne, blå og hvide, de forgyldte frakturindskrifter anført på sort bund. Teksterne fra salme 150 og 134 har som nævnt sammenhæng med orglet, kun frisens indskrift er gammel, det fornyede postaments rekonstrueret ud fra viden om skriftstedet. I frisen læses: »Psal. CL. Loffuer Herren i hans Helligdom... Loffuer Hannem med Basuner, Loffuer hannem met Psaltere oc Harper, Loffuer hannem met Trummer oc Dantz, Loffuer hannem met Strenghe oc Piber«, i postamentet: »Psal. CXXXIII. See, Loffuer Herren, alle Herrens Tienere, I som om Natten i Herrens Huss Opløfter eders Hænder i Helligdommen oc Loffuer Herren...«.

Fig. 47. Profeterne Habakkuk, Zefanias og Haggaj, malerier, 1636, på nordre korsflojs pulpitur nr. 1 (s. 115f.). HW fot. 1996. - *Nördlicher Kreuzflügel. Emporengemälde, die Propheten Habakuk, Sophonias und Aggäus darstellend, 1636.*

Fig. 48. Kristus mellem profeterne Mika og Nahum, malerier, 1636, på nordre korsfløjs pulpitur nr. 1 (s. 115f.). HW fot. 1996. - *Nördlicher Kreuzflügel. Emporenemälde, Christus zwischen den Propheten Michäas und Nahum, 1636.*

En farveundersøgelse 1928 viste under nuværende malerier og bemaling dele af ældre stafering, der må gå tilbage til pupitrets opsætning 1611-12, da en snedker arbejdede ni dage på det.²⁰ Fyldingsfelterne havde ikke malerier, men forskellig dekoration, felterne nr. 4 og 9 øjensynligt mauesker i blå og rødt på brun bund, de øvrige måske alene kantlinier og mindre ornamenter midtpå og i hjørnerne. Lister og profiler havde haft farver som 1636, rammestykkerne ligeledes beslagværk, men i grønt og med en finere dekoration i lys- og skyggefarve.¹²⁴

Pulpituret var altså fra første færd ret enkelt, opført »i korskirken«²⁰ for at skaffe rum til me-

nigheden. Snarest var dets oprindelige plads som nu i nord optagende nogenlunde samme del af korsarmen (jfr. s. 80); brystningen var formentlig lige og havde næppe mere end 13 fag. 1633-36 blev pulpituret flyttet ud i korsarmens åbning mod kirken og forsynet med et tresidet midtfremspring for orglet (jfr. fig. 19),¹²³ ligesom det fik sin nuværende bemaling med malerier. Den var led i en større nymaling 1636, der også omfattede orgelhus og -facade (†malet årstal) samt det nye vestpulpitur (nr. 2).¹²⁶

Enkelte stader bibeholdtes øjensynligt oppe ved orglet, for organisten klagede 1714 over, at folk uden plads på pulpituret rendte ud og ind

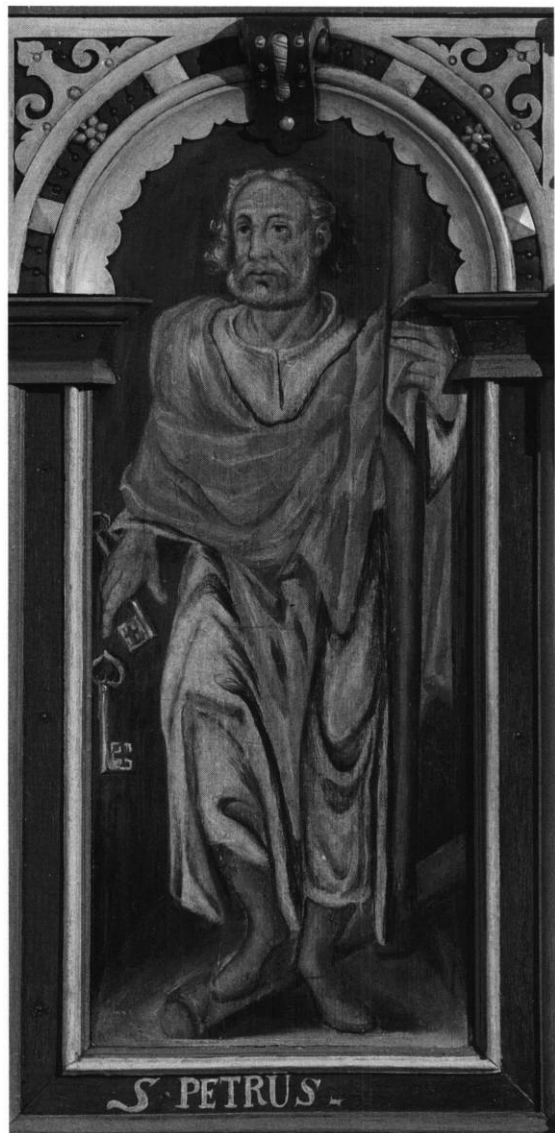

Fig. 49. Apostlen Peter, maleri fra o. 1636 på pulpitur nr. 2 (s. 119). HW fot. 1996. - *Apostel Petrus, Emporengemälde um 1636.*

til forstyrrelse og fare for, at »loftet under værket« beskadigedes.¹¹⁴ 1715 aflukkede man derfor pulpituret og indrettede her fire gode og attraktive stole.¹²⁷ 1731-32 fik pulpituret ny trappe »med forklædning«, til dørene anskaffedes bukkehornsbeslag,²⁰ og 1733-34 betales Laurits Frandsen maler for »orglet og pulpituret at anstryge«. ¹²⁸ 1817 beskrev P. N. Frost orgelpulpituret med de 12 små profeter og Jesus i midten

samt »den sædvanlige danske oversættelse af den 134. og 150. salme«. ¹²⁰

1833 maledes pulpituret i perlegråt, grønt og lilla, 1841 befriedes det for orgel og flyttedes til korsarmens vestvæg, forsynet med otte nye, gode stader.²⁸ Pulpituret, der må have haft almindelig, rektangulær plan, forandredes 1847-48 og sammenbyggedes med et nyt (†)pulpitur ved nordgavlen. Brystningen, uden postament, fik sydøsthjørnet »afbrækkedet« (indbøjet),⁵² og hele vinkelpulpituret kom til at hvile på spinkle rundpiller og fik opgang i nordvest (jfr. ndf., fig. 8a). En ny, perlegrå bemaling skånede malerierne, der stod fremme indtil o. 1900,³⁷ da de efter præstens ønske tildækkedes, og alt fik egetræsfarve, der i felterne havde form af kvadermaling. Ved istandsættelsesarbejde 1922 konstaterede man ældre farvelag, og malermester Hans Nørgaard Noe fremdrog sydligst fem malerier, der gav håb om yderligere berigelse med gamle farver og malerier.¹²⁹

Det skete 1928, da pulpituret flyttedes til nuværende plads med genskabt fremspring, farver og malerier fra 1636. Konservatoren måtte konstatere, at den i forvejen skete maleriafdækning med efterfølgende opmaling havde skadet de fem berørte malerier slemt (nr. 1-4, 13). Det ene, Malakias (nr. 13), søgte han med begrænset held at genrense, og det flyttedes derefter fra sin gamle plads (sydligst) til en diskret østligst.¹³⁰ Herved kunne et af de to (nordligst) konstatere felter med påmalet beslagværk anbringes i vest og symmetri opnås i det genetablerede pulpitur.¹³¹ De øvrige malerier fremdroges velbevarede, ligeledes træværkets farver og beslagværk, idet det sidste dog kun var mådeligt i behold på rammestykkerne og måtte opmales en del. En ny istandsættelse 1996 har alene været af konserverende art.

2) (Fig. 50) i vestenden, 1635-36, siden 1841 orgelpulpitur, felternes oprindelige malerier må tilskrives Jakob Bartholomesen og/eller Jakob van Meulengracht i Ribe.¹³² Pulpituret, der strækker sig 2,4 m ud fra vestvæggen, har underbygning med trappe i nord fra 1934-35 og hviler på vægbjælker og to retkantede søjler med profilkapitæl. Af det oprindelige pulpitur

Fig. 50. Pulpitur nr. 2 (s. 118), o. 1635-36, med orgel nr. 1 fra 1861 (s. 122), hvis ældre facade er i behold fra kirkens første ðorgel, 1633-36, der opsattes på foranledning af præsten og provsten Hans Hansen Kjær (s. 123ff.). HW fot. 1996. - Empore, um 1635-36, mit Orgel von 1861, deren älteren Orgelprospekt von der ersten ðOrgel der Kirche erhalten ist. Diese wurde 1633-36 auf Veranlassung des Pfarrers und Probstes Hans Hansen Kjær errichtet.

er således alene bevaret brystningen med dens 13 arkadefag affyr. Felterne flankeres af halspilastre med skælbelagte skafter, tandsnit samt (vekselvis) rosetter og pyramidebosser. Arkaderne har forneden omløbende pilasterskafter, profilkapitæler og bueslag med tungekant, der ledsages af et forsænket slyngbånd og brydes af en lille volutkonsol midtfor; i sviklerne beslagværk. Postamentet har tand- og neglesnit, frisen perle- og æggestav samt en lille bort afmodvendte trekløverbuer.

Felternes *malerier* (fig. 49, 51-52), der som nævnt må være Ribearbejde, viser apostlene stående i hver sit felt med Kristus i midten, alt udført på grundlag af stik af Jacques de Gheyn

efter Karel van Mander.¹³³ Forlæggenes baggrund og staffage er udeladt til fordel for en ensartet, gråsort baggrund, men ellers er stikkene nøje kopieret (jfr. dog nr. 12), lige som deres påskrift (Trosbekendelsen på latin) også må have været bestemmende for pulpiturindskriften. Malerierne har aldrig været tildækkede, og efter rensninger 1934 og 1996 står de i oprindelige, nuancerige toner af gult, brunt, grønt, rødt og blå, dragterne med vekslende brug af højlys. Billederne beskrives fra syd med angivelse af navnet, som er anført nedenunder med hvide versaler: 1) (Fig. 49) »S. Petrus« med nøgler i højrehånden, mens den venstre støtter hans store »omvendte« kors. 2) »S. Andreas« foran

Fig. 51. Kristus mellem apostlene Bartolomæus og Thomas, malerier fra o. 1636 på pulpitur nr. 2 (s. 120). HW fot. 1996. - *Christus zwischen den Aposteln Bartholomäus und Thomas, Emporengemälde um 1636.*

sit store skråkors, venstre hånd holder en bog, som næsten skjules i den fyldige gule og røde drapering. 3) »S. Iacobus Major« (Jakob den ældre) i pilgrimsdragt med spinkel stav i højre hånd og muslingskal på den opkrammede hat. 4) »S. Iohannes«, skæglos, skuende mod det høje, venstre hånd løfter kalken foran brystet, den højre holder delvis bag den gule kappe en bog med tommelen stukket ind mellem siderne. 5) »S. Philippus« med korsstaven i højre hånd, fordybet i en bog, som han med venstre holder opslået mod brystet. 6) (Fig. 51) »S. Bartholomeus« holdende kniven i sin løftede venstre, mens den gulbrune kappe er lagt folderigt over højrearmen, hvorpå der ligger en halvåben bog. 7) (Fig. 51) »Iesus Salvator Mundi« (Jesus verdens frelser) frontal, med stråleglorie, højre hånd løftet velsignende og korsæblet i den venstre. 8) (Fig. 51) »S. Thomas« med hovedet drejet mod Frelseren, højre hånd hviler på et bord, i venstre holder han et spyd. 9) »S. Mathæus« holdende sværdet mod jorden med højre hånd, venstre løfter en opslået bog højt op for brystet

med en blå kappeflig lagt henover. 10) »S. Iacobus Minor« (Jakob den yngre) med hovedet i profil mod venstre hånds løftede fakkbue, højre hånd fortaber sig i gevandterne. 11) »S. Simeon« med lukket bog under højre arm, venstre hånd støtter den store, buede sav mod jorden. 12) (Fig. 52) »S. Judas Tadeus« med blikket løftet fra en opslået bog i højre hånd, venstre hånd holder ikke som på forlægget en stor kølle men en vinkel (egentlig Thomas' attribut). 13) (Fig. 52) »S. Mathias« med hellebardøksen stående under højre arm og hænderne foldet foran livet bærende en stor, lukket bog.

Efter det sidste apostelnavn er anført årstallet »1734«, hentydende til en nymaling af træværket ved Laurits Frandsen Böhm dette år. Hans brogede staffering med en del hvidt på bueslag og lister er afdækket og opmalet 1934, ligeledes frisens og postamentets gennemløbende indskrift, i gylden fraktur på sort bund, der gentager en oprindelig. Her læses Trosbekendelsen, svarende til Jacques de Gheyns stik, dog i dansk gengivelse: »Jeg troer paa Gud Fader Aldmæg-

Fig. 52. Apostlene Judas Taddæus og Mattias, malerier fra o. 1636 på pulpitur nr. 2 (s. 120). Årstallet »1734« gælder træværkets staffering. HW fot. 1996. - *Die Apostel Thaddäus und Matthias, Emporengemälde um 1636. Die Jahreszahl »1734« bezieht sich auf die Bemalung des Holzwerkes.*

tige Himmelens og Jordens Skabere, Oc paa Jesum Christum... synders Forladelse, Legemens Opstandelse, Oc det euige Liff Amen«.

Pulpituret viser almen formlighed med renæssanceprædikestolen fra 1592-96, men dets op-sætning er unævnt i de indtil 1627 bevarede kirkeregnskaber og derfor senere. Dette modsiges ikke af formerne, således udførtes et meget nærbeslægtet pulpitur til Guldager kirke så sent som 1651 (DK Ribe 2085). Alt tyder på, at pulpituret er identisk med et »loft«, der anføres i kirkens ældste, bevarede stoleregister 1635, og som da

skulle rumme ikke mindre end 41 mands- og kvindestole.²² Da der kun tales om ét »loft«, som næppe kan være pulpitur nr. 1,¹³⁴ må det dreje sig om vestpulpituret, der således er opført nogenlunde samtidig med pulpitur nr. 1's fremflytning som orgelpulpitur og har skullet kompensere for de herved bortfaldne pladser i korsfløjen. Dette ville også rime dermed, at malerierne både i udførelse og motiver danner en smuk helhed med det nye orgelpulpiturs (nr. 1). Pulpituret må således have været nyt eller under opførelse 1635, og dets bemaling med malerier

er formentlig sket samtidig med orgelpulpitu-
rets, der dateres af orgelfacadens malede årstal
1636.¹³⁵ Lignende pulpiturmalerier har samme
maler(e) udført på andre af egnens kirkepulpitu-
rurer, således ses Kristus og apostlene malet ef-
ter samme forlæg både i Skjern (stærkt opma-
lede), Stadil og Hee kirker (Hind hrd.).¹³⁶

Af træværkets oprindelige staffing, samti-
dig med malerierne, er 1931 konstateret rødt på
bueslagene, blå på pilastrene og brunt på frisens
lister. Om ledige stunder på pulpituret vidner
flere navne og initialer, indskåret bag på bryst-
ningen, således »HSR«, »H.G.S.W. 1674« og
»ASH 1694«. De tilhører i det væsentlige
1600'erne, da stoleværket udgjordes af en række
med fire gode stole forrest, bag hvilke der var
enkle pladser for tjenestekarle og drenge.⁵⁷ 1715
var de fire forreste stole blevet indrettet til fluk-
kede familiestole (ovf. nr. 5-8), ligesom en
række andre fik plads under pulpituret (nr. 1-4),
der strakte sig bagud i tårnrummet og havde
opgang her, i nord. Efter nymalingen 1734 be-
taltes Laurits maler 1747 for også at friske op
under pulpituret, bl.a. med brug af indigo, cin-
naber, mønje og »engelbrun«,²⁸ og 1751 gjorde
snedker Laurits Kjær en ny pulpiturtrappe.²⁰
1841 fortrængte orglet de to midterste, lukkede
stole, mens de to yderste gjordes til almindelige
stader, og alt blev overstrøget med perlefarve.
Også bag orglet måtte stolene selvsagt opgives,
men det amfiteatralsk stigende gulv mindede
stadig om en tid, da der skulle rummes plads til
unge karle helt ud i tårnrummet (jfr. fig. 8f).
Formentlig 1879 fik træværket egetræsfarve,
malerierne fernis, alt atter fjernet 1934-35.

Et (†)pulpitur, opsat 1847-48 ved nordre kors-
arms nordvæg, stod 1935-74 ved søndre kors-
arms gavlvæg (jfr. fig. 14h). Det var etableret
som en udvidelse af det da langs vestvæggen
løbende pulpitur (nr. 1) og stod på tilsvarende
rundpiller, mens den fælles opgang var i nord-
vesthørnet. Brystningen havde forneden 14 fag
kvadratiske pyramidefyldinger og var derover
gennembrudt med 42 tremmebalustre, hvis ud-
førelse blev afregnet særskilt 1848.⁵² Brystnin-
gen, der henligger på kirkeloftet, har en nyere,
broget bemaling med rødbrunt rammeværk.

Orgler. 1) (Fig. 50) 1861, oprindelig med fem
stemmer, ét manual (samt muligvis et anhangs-
pedal), bygget af Demant & Søn, Odense, med
genanvendelse af ældre facade og orgelhus (se
nedenfor). Den oprindelige disposition lød:¹³⁷

Manual

Principal 8'
Gedakt 8'
Oktav 4'
Fløjte 4'
Oktav 2'

O. 1888 foretog Frederik Nielsen, Århus, en
ombygning og udvidelse til otte stemmer, to
manualer og anhangspedal.¹³⁸

Manual I

Bordun 16'
Principal 8'
Rørfløjte 8'
Oktav 4'
Oktav 2'

Manual II

Gedakt 8'
Fugara 8'
Fløjte 4'¹³⁹
Svelle

Pedal

Anhang

1935, i forbindelse med kirkerestaurationen, til-
byggedes et pedalværk med to stemmer; des-
uden blev manual I styrket ved indsættelsen af
en mixturstemme på Oktav 2's plads, og der
installeredes et nyt bælganlæg med tilhørende
blæser.¹⁴⁰

Manual I

Bordun 16'
Principal 8'
Rørfløjte 8'
Oktav 4'
Mixtur III¹⁴¹

Manual II

Gedakt 8'
Fugara 8'
Fløjte 4'
Svelle

Pedal

Subbas 16'
Rørfløjte 8'

Ved en mindre omdisponering og udvidelse, fo-
retaget 1952 af Th. Frobenius & Co., fik orglet
sin nuværende disposition, med 11 stemmer, to
manualer og pedal.¹⁴²

Manual I

Principal 8' (A, B)
Rørfløjte 8' (B)
Oktav 4' (A)
Oktav 2' (A)
Mixtur III (C)

Manual II

Gedakt 8' (A)
Gedaktfløjte 4' (A)
Kobbelfløjte 2' (D)
Quint 1 1/3' (D)

Pedal

Subbas 16' (C)
Rørfløjte 8' (C)

Fig. 53. Orgel nr. 2 (s. 123), 1974, bygget af Th. Frobenius & Sønner. HW fot. 1996. - *Orgel, gebaut 1974 von Th. Frobenius und Söhne.*

Manualomfang: C-f''; pedalomfang: C-d'. Kopler: II—I, I-P. Manualværkerne har mekanisk aktion og sløjfevindlader, pedalværket pneumatisk aktion og keglevindlade. (A) = Demant 1861, (B) = Nielsen o. 1888, (C) = Frobenius 1935, (D) = Frobenius 1952.

På vestpulpituret, umiddelbart bag brystningspanelet. Spillebordet er placeret i orgelhusets søndre gavl.

2) (Fig. 53) 1974, med 22 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby.¹⁴³

Hovedværk	Svelleværk
Principal 8'	Gedakt 8'
Rørfløjte 8'	Gamba 8'
Oktav 4'	Principal 4'
Spidsfløjte 4'	Rørfløjte 4'
Oktav 2'	Kobbelfløjte 2'
Sesquialtera	Quint 1 1/3 ¹⁴⁴
Mixtur	Scharf
Trompet 8'	Krumhorn 8'
Tremulant	Tremulant

Pedal
 Subbas 16'
 Principal 8'
 Gedakt 8'
 Fløjte 4'
 Fagot 16'
 Skalmeye 4' (indsat 1996)

Manualomfang: C-g''; pedalomfang: C-f'. Kopler: SV-HV, HV-P, SV-P.

Orglets tre værker rummes i ét bredt orgelhus, tegnet af Rolf Graae, og placeret for enden af søndre korsarm. Facaden (fig. 53), der ved en mindre omdannelse 1996 fik tilføjet sin kronesims, har fire store rektangulære pibefelter med mitraformet opstillede prospektpiber i frem-springende tårnformationer. De to mindste felter, øst for spillebordet, tilhører hovedværket; de to største, vest for spillebordet, pedalet. Over prospektpiberne findes enkle gitterværker. Svelleværket er placeret midtfor, over spillebordet, med synlige jalousidøre i fronten. Orgelbænken afskærmes af en panelvæg. Træværket, afløs eg, maledes 1996 i en grågrøn og en mørk gråblå farvenuance.

†*Orgel*, 1633-36, anskaffet på initiativ af præst og provst Hans Hansen Kjær (jfr. epitafium nr. 2), der skaffede pengene dertil hos borgmester Jens Olufsen (svigerfaderen) og fik sine initialer på den endnu bevarede facade (fig. 50, jfr. ndf.).¹⁴⁵ Bygmesteren er ukendt, og facadens stil og type kunne tyde på, at instrumentet blev importeret fra Nordtyskland, evt. fra Hamborg. Muligvis var der tale om et ældre, ombygget instrument; i hvert tilfælde har orgelhuset næppe været nyt, jfr. nedenfor. Værket undergik i årenes løb en lang række reparationer, hvoraf en del udførtes af kirkens organister.¹⁴⁶

Der foreligger kun sparsomme oplysninger om dette instrument, hvis facade (se nedenfor) sammen med en del af orgelhuset indgår i orgel nr. 1. I orgelhusets nordre gavl ses tre gennembrudte spalter (jfr. fig. 55), der må have givet bevægelsesfrihed for tre af vindladens »sløjfer«. ¹⁴⁷ Disse spalter afspejler hovedværksvindladens placering og giver et fingerpeg om dens størrelse og indretning. Det forekommer sandsynligt, at hovedværket har rummet 6-7 stemmer.¹⁴⁸ I forbindelse med reparationen 1710 nævnes det, at orglet har et »underværk«, dvs. et positiv i orgelhusets sokkel.²⁸ Et reparationsoverslag 1817 viser, at der fandtes en cymbelstjerne, en prospektprincipal med forsøvede piber, en mixturstemme samt et »lille værk neden under«, uden tvivl identisk med førnævnte »underværk«, ¹⁴⁹ og 1824 oplyses det, at orglet har to klaviaturer samt mindst én tungestemme. Det

Fig. 54. Orgel (nr. 1), 1861, nordøstvinkel på den genbrugte facade fra 1633-36, udført til kirkens første torgel (s. 123, jfr. fig. 55-56). HW fot. 1997. - *Orgel, 1861. Blick von Nordosten auf den wiederverwendeten Orgelprospekt von 1633-36, gebaut für die erste tOrgel der Kirche.*

samlede antal piber blev optalt til 530.¹⁵⁰ Bælgværket har uden tvivl været anbragt i tagrummet over korsarmens bjælkeloft.¹⁵¹ 1841 flyttedes orglet fra sin oprindelige plads på pulpitur (nr. 1) foran korsfløjen (jfr. fig. 19) til sin nuværende på vestpulpituret (nr. 2). Flytningen blev formentlig foretaget af Caspar H. G. Worm, der førte tilsyn med instrumentet i denne periode.²⁸ Bælgværket fik herefter sin plads i tårnrummet, på vestpulpiturets bageste del.¹⁵²

Som tidligere nævnt er orgel nr. 1 bygget med genanvendelse af *orgelfacaden* (fig. 50, 54) fra 1633-36 og et endnu ældre *orgelhus* fra o. 1575-

1600. Orgelfronten er 2,1 m bred og 2,2 m høj, hvortil kommer topfigurer og sekundære storvinger. Oprindeligt har huset haft en dybde på 0,7 m og soklen en bredde på 1,6 m. (jfr. fig. 54, 56). Soklen er, muligvis i 1861, forhøjet og gjort lige så bred som facaden, og husets dybde er, senest i 1935, øget til 1,5 m. I soklens forside, hvor spillebordet oprindeligt havde sin plads, findes nu et nyere panelværk. Når den i øvrigt velbevarede facade savner originale storvinger, kan det skyldes, at den i stedet har været ud-

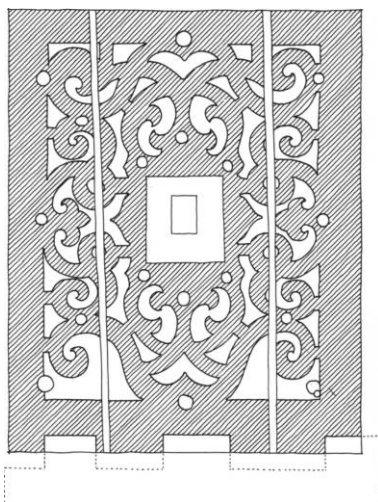

Fig. 55. Orgelhus, nordsidens nedre fylding (jfr. fig. 54, 56) med udtegnning af en oprindelig, malet dekoration fra o. 1575-1600, erkendelig under den eksisterende fra 1636 (s. 123, 126). Udsmykningen mangler i et firkantet felt, der må markere en nu manglende midtbosse, og på to udkeilinger mellem fyldingsbrædderne, udført i forbindelse med husets genanvendelse til brug i Ringkøbing 1633-36. De lyse rektangler nederst på tegningen markerer udskæringer fra 1633-36, der har sikret bevægelsesfrihed til tre af vindladens »sløjfer«. Opmåling (gnideaftryk) 1:10 ved Peter Duun Andersen 1997. - *Orgelgehäuse, Nordseite, untere Füllung* (vgl. Abb. 54, 56). *Nachzeichnung von der unter der Bemalung von 1636 erkennbaren, bemalten Originaldekoration um 1575-1600. Die Ausschmückung fehlt in einem viereckigen Feld, das eine jetzt fehlende mittlere Bosse markieren mag, und an zwei Auskeilungen zwischen den Füllungsbrättern, ausgeführt in Verbindung mit der Wiederverwendung des Gehäuses in Ringkøbing 1633-36. Die hellen Rechtecken ganz unten auf der Zeichnung markieren Ausschnitte von 1633-36 zur Sicherung der Bewegungsfreiheit für drei »Schleifen« der Windlade.*

styret med hængslede fløjddøre svarende til den beslægtede facade i Pakens, Tyskland,, hvis bemalede fløjddøre fra 1679 er bevarede.¹³³ Måske er det sådanne hængslede fløjddøre, der omtales i 1779, hvor to »Lugger« til orgelværket fik nye hængsler og maleren betales for at forsøve piberne og male de to fløje.³⁰ Der er dog ikke på orgelhuset fundet spor efter de eventuelle fløjddøres hængsler.

Facadens femdelte pibefront består af et højt, polygonalt centraltårn, to lavere, spidsvinklede sidetårne samt to højrektangulære mellemfelter. Pibetårnene har udsavede gitre i volut- og bruskformer. Midttårnets gitter gennembyrdes af et korsmærket Jesumonogram, årstallet »1633« og initialerne »MHHK« for Magister Hans Hansen Kjær. Mellemfelternes gitre synes fornyet midt i 1800'erne (vel 1861, hvor facaden blev gjort stum, og hvor der antagelig blev foretaget en mindre reduktion af prospektpibernes antal).³⁰ Et profilindfattet felt over sokkelpartiet er ligesom det forkrøppede postament og tårnernes forskudte friser videreført på orgelhusets sider. Profillister markerer pibefelternes øvre og nedre afslutning. Mellemrummet foroven mellem tårnene udfyldes aførnevinger i form af rulleværk, kronlisterne ledsages af æggestav, og centraltårnet krones af en lidt klemt, siddende frifigur af kong David med harpen (fig. 57a), flankeret af stående, basunblæsende engle på sidetårnene (fig. 57b). Figurerne er, grundet deres høje anbringelse, skåret ret flygtigt, og er alle på middelaldervis hulet bagtil.¹⁵⁴ De beskedne storvinger, der er udformet som udsavede ranker med højoval medaljon, er tilsat 1931 af Peter Kr.

Fig. 56. Orgelhus og -facade, leveret til kirken 1633-36, opstalt af nordsiden med staffing fra 1636 (s. 124). Den antagelig nordtyske orgelbygger har genanvendt et ældre orgelhus, hvis bemaling anes under den nuværende (jfr. fig. 55). Opmåling 1:20 ved Peter Duun Andersen 1997. - *Orgelgehäuse und Prospekt, geliefert an die Kirche 1633-36. Aufriss von Nordseite mit Bemalung 1636. Der vermutlich norddeutsche Orgelbauer hat ein Gehäuse älteren Datums wiederverwendet, dessen Bemalung unter der heutigen zu almen ist (vgl. Abb. 55).*

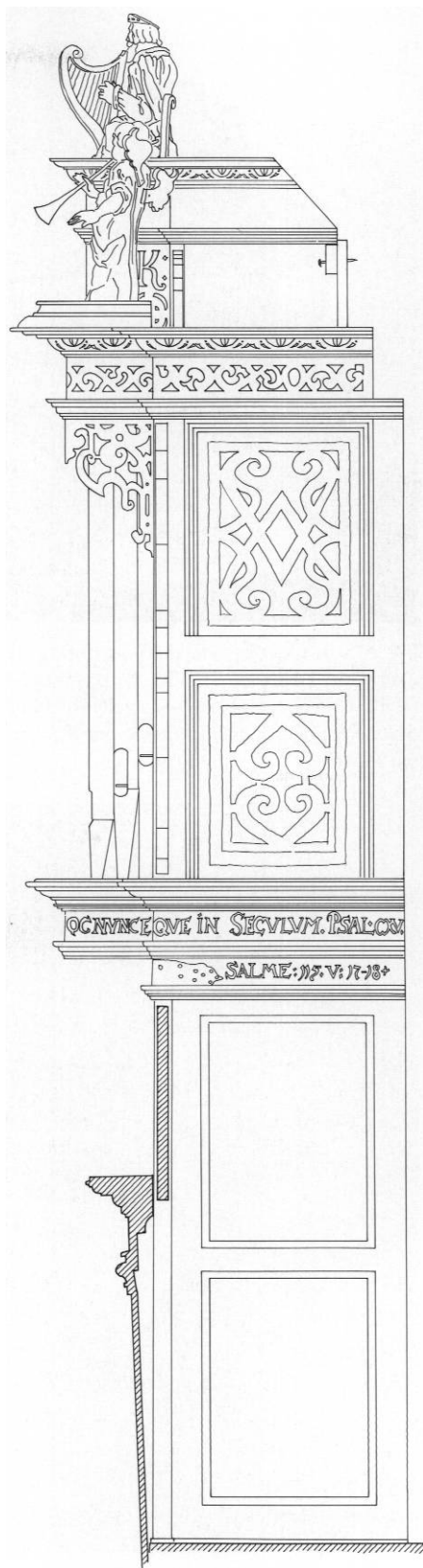

Fig. 57a-b. Orgelfacade 1633-36, topfigurer, a. Kong David med harpen (s. 125). b. Basunblæsende engel (s. 125). HW fot. 1996. - *Orgelprospekt von 1633-36, Spitzenfiguren. a. König David mit der harfe. b. Engel mit Posaune.*

Andersen, der derved ønskede at bøde på facadens noget »tårnagtige« fremtræden; samtidig opsattes, oven på pulpiturbrystningen, to tilsvarende ranker, der danner overgang til facaden.

De oprindelige, klingende prospektpiber af bly var, i hvert tilfælde siden 1772, belagt med bladsølv; 1861 bronzeredes de.¹⁵⁵ Piberne sad siden 1861 stumme i facaden, indtil de 1935 solgtes til omsmelting og erstattedes af de nuværende stumme piber af tinlegering.¹⁵⁶ 1855 lavede tapetserer Outzen et dække til orglet, muligvis et forhæng eller et ophængt, baldakinagtigt draperi. Dette solgtes igen på en auktion 1863.²⁸

Den 1931 fremdragede bemaling fra 1734 skyldes Laurits Frandsen Bøhm og er sammenhørende med en opmaling af det daværende orgelpulpitur (nr. 1). Ligesom Laurits maler dér lod profetmalerierne urørte, har han på orgelfacaden gentaget og udsparet dele af den oprindelige staffing fra 1636, der må tilskrives Jakob Bartholomesen og/eller Jakob van Meulengracht i Ribe. Den grønne grundfarve gentager således facadens oprindelige farveholdning. Rødt, hvidt, gulbrunt og blågråt med marmoreringsupplerer, en rød og hvid bemaling på listerne er vistnok slet ikke rørt af Laurits maler, og det samme gælder den gulbrune skabelonmaling på fyldingerne i orgelhusets nordside, typisk for de nævnte Ribemalere. På nordsidens fyldinger anes en ældre, malet dekoration, der må være udført o. 1575-1600 (jfr. fig. 55). De nye storvinger har på medaljonerne malet små portrætagtige englehoveder. I frisen over mellemfelterne læses i forgyldte, skyggelagte versaler på grå bund: »Anno/1734«. De øvrige latinske indskrifter synes uændret at gå tilbage til 1636. Centraltårnets frise bærer, med forgyldte versaler på sort bund, inskriptionen: »Omnia ad Dei gloriam« (alle ting til Guds ære), i postamentet tilsvarende: »Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum sed nos qui vivimus benedicimus Domino ex hoc nunc et usque in seculum. Psal. CXV.«, hvilket 1931 er suppleret i fodfeltet med en dansk gengivelse af samme salmesteds (frak-

Fig. 58a-b. Lysekrone nr. 1 (s. 128), o. 1646, skænket af borgmester Jens Olufsen, a. Helhed, b. Topfigur, Jupiter ridende på ørnen. HW fot. 1997 og 1996. - *Kronleuchter, um 1646. Eine Stiftung des Bürgermeisters Jens Olufsen, a. Gesamtansicht. b. Spitzenfigur, auf Adler reitender Jupiter.*

turskrift): »De Døde love ikke Herren, ei heller nogen af dem, som nedfarer til det stille. Men vi, vi ville love Herren fra nu af og indtil evig Tid. Salme: 115. V: 17-18«.

For sin udførelse 1633-36 forekommer facaden påfaldende avanceret, hvilket understøtter formodningen om, at instrumentet er importeret sydfra. Ornamentik og skæringer udviser for egnen fremmelige barokformer, således i topfigurerne, som man godt kunne tænke sig tilføjede eller fornyede efter midten af 1600'erne, hvilket imidlertid ikke finder støtte i de 1931 undersøgte farvelag. Under det malede årstal »1734« er konstateret et »1636«, der således angiver året for facadens første bemaling. Den nu afdækkede staffing fra 1734 optræder i årets regnskab som en post på 30 sldr. til »Laurits Frandsen Mahler« for orgelværket og pulpituret at anstryge. 1833 reparerede snedker Holger Arent »englene og orglet«, og facaden maledes i

en bleg, lysgrøn tone med cinnoberrødt og lyslilla, erindret ved en (senere overmalet) korrektion af årstallet i gult på lyslilla bund: »Anno 1833«. ²⁸ Ved orgelfornyelsen 1861 omdannedes facadens sokkelparti, og alt fik en overstrygning med nøddetræsmaling. Denne er senere (1900?) dækket af egetræsmaling med versalindskrift fra Ps. 95 i fodfeltet, hvorefter facaden ved istandsættelsen 1931 har fået sin nuværende fremtræden.

Salmenummertavler, 1935, fem ens, 88x75 cm, med hængecifre i letmetal på sort bund og hammerformet profilramme malet i beige-rødt. † *Salmenummertavler*. 1740-41 betales Laurits maler for at male fem salmenummertavler. ²⁸ De blev 1783 opmalet med sort oliefarve, røde lister og bogstaver, der sagde »Høymesse«, »Affden Sang« og tre gange »No«. ³⁰ 1790-91 anskaffedes fem træbrædder at skrive salmer på (rødmaled), ²⁰ 1831 to rammer at skrive salmernes

numre på (sortmalede), 1844 et »salmembrædde«. 1864 kasserede man kirkens ti salmebrædder til påskrivning med kridt og anskaffede i stedet tre nye tavler, der var indrettet til at skyde malede tal ind i.²⁸ Disse tavler, med lys maling og en lille udsvejfning ovenfor (jfr. fig. 34) afløstes 1908 af fire med høj, gennembrudt spidsgavl, letmetalcifre og påskrift i hvid antikva.⁵⁹

Præsterækketavle, 1941, 228x187 cm, i bred profilramme med stjerneprydede hammerhjørner, tekst i forgyldt versalskrift på brun bund. Stjerneerne står gule på sort bund, rammen i øvrigt mørkrød med gyldne versaler, foroven og forneden: »Series Pastorum/ for Ringkøbing Kirke«, ved siderne: »Anno Domini/ mdcxxxxi«. I tårnrummet, opsat på nordvæggen.

Lysekroner. 1) (Fig. 58a), o. 1646, skænket af borgmester Jens Olufsen, 102 cm høj, tv. 115 cm. Kronen har balusterstamme, 2x6 S-svungne lysearme, glat hængekugle med afsluttende drueklasse samt som topfigur Jupiter ridende på ørnen (fig. 58b). Armene, med fornyede lyse-skåle, smykkes af akantus og danner inderst hesteforkroppe. Mellem de to kranser af lysearme udgår tre små pyntearme, hvorpå hestemotivet gentages. Kronen, der har samtidigt smedjærnsophæng, er siden 1935 opsat i kors-skæringen.

Kronen skænkedes for Jens Olufsens begravelse og er derfor næppe meget ældre end hans dødsår 1646. Arvingerne tilføjede 50 rdl. til forskaffelse af lys i kronen og andre steder i kirken om vinteren.¹³⁷ Pladsen i korsskæringen er snarest kronens oprindelige, da den i 17-1800'erne gerne benævtes den østre (jfr. nr. 2).¹⁵⁸ 1900 i kirkens vestende.⁵⁹

2) (Fig. 59), 1692, skænket af Christen Hansen (Ronum) og Johanne Mikkelsdatter, 104 cm høj, tv. 106 cm. Den har balusterstamme med to rækker arme, kronende dobbeltørn og en stor, glat hængekugle, som nedtil afsluttes afløvehoved med delfinring i flaben. Den nedre krans udgøres af ni S-svungne lysearme (skålene fornyede), der inderst løber sammen i spiral, mens den øvre krans rummer det dobbelte antal små pyntearme i bruskformer. På kuglen læses med

Fig. 59. Lysekronen nr. 2 (s. 128), skænket af Christen Hansen Ronum og hans hustru Johanne Mikkelsdatter. HW fot. 1996. - *Kronleuchter, gestiftet von Christen Hansen Ronum und seiner Ehefrau Johanne Mikkelsdatter.*

ganske små, graverede versaler: »Christen Hansen Iohane Michels Dater Anno 1692«. Siden 1935 ophængt i koret i nyt ophæng; det gamle ophæng, med store trækugler, er henlagt i kælderen.

Anledningen til stiftelsen skal have været Christen Hansens (†1699) taknemlighed over, at en behjertet karls indgriben havde hindret ham i, grundet pengesorger, at gøre en ende på sit liv. Til lysekronen føjede enken ved gavebrev en ager, siden kaldet »Kroneager«, hvoraf den skulle forsynes med vokslys til julen. Kronens gamle plads var vestligst i skibet, hvor den hang »ved pulpituret«. 1737 gjorde rådmand Oluf Frank, der allerede i gavebrevet 1698 nævnes som eneste arving og bruger af engen, krav på Christen Ronums »arvelysekrone« og fandt sin ret så sikker, »at ikke engang Pavens ret til Patrimonium Petri er så vel begrundet...«. 1900 var kronen opsat i skibets østfag (jfr. fig. 34).

3) 1893, af form som nr. 1 (dog uden topfigur), skænket af Ringkøbing og Omegns Sparerkasse.⁵² Oprindelig i nordre korsfløj, siden 1935 i skibets vestende. 4) O. 1910-20, skønvir-

kestil, henlagt på kirkeloftet. 5-6) 1934-35, to ens, ophængt i hver sin korsarm. En *†lysekrone* nævnes 1854.²⁸

En *†lampe* var 1694 skænket af Peder Pedersen og hans hustru Anna Pedersdatter Plovsgaard (jfr. *†gravsten* nr. 22), der tilføjede fire agre, hvoraf lampen skulle holdes med olie og væge under froprædiken. Til lampen, i korskirken,¹⁵⁸ har hørt en **skrifttavle* (fig. 60a-b), sammenslået af tre brædder, 45x61 cm, med indskrift i gylden fraktur på sort bund: »Gud til ære, og Zirat her i hans huus/ dette Lys eller Lampe skin og blus/ for æret af Per Persen, Børn og hustru froe/ for dennem det Lyser her Indkommer/ Guds ord med Lyst vil høre og Lære/ Til Saligheds gaffn og Evig ere,/ flitig bede, for synden giøre bod,/ Siunge hellig hellig est du herre gud«. 1721 sagdes den lampe, som var givet af salig Peder Pedersen og stod ved norddøren, ikke at gøre nogen nytte i kirken. Værgen ønskede derfor at flytte den »op til stolene på et bekvemmere sted, hvor den kan lyse for alle«. ⁵⁷ Endnu 1862 fandtes lampen i korskirken,³⁷ formentlig med tavlen opsat derved. Dens bagside har malet stjernemotiv (fig. 60b), forgyldt på sort bund, vel forsøg på gengivelse af lampens »skin og blus«. I så fald har skrifttavlen været opsat ud fra væggen med begge sider synlige.¹⁶⁰

Herefter er lampen kasseret, og tavlen er på et tidspunkt kommet på kirkeloftet, hvorfra den blev fremdraget 1931 og afgivet til Ringkøbing Museum.¹⁶¹ Her findes den uden oplysninger (inv.nr. 5201x4).

Lysearme. *1) (Fig. 61), o. 1575-1600, nu afbrudt lige under den manglende lyseskål, 41 cm lang. Den S-slyngede, akantusmykkede arm rummer en fremstilling af S.Jørgens kamp med dragen, han i det indre slyng, dragen i det ydre. Den rustningsklædte ridder, med opslået visir, knejser på en fyrig gang og planter med begge løftede hænder en lang lanse i det åbne udyrs-gab. Et brud på lysearmen lige over ridderen er repareret med en tyk bøsning, og svingtappen er nu simpelt fornyet i jern.

S. Jørgen var blandt de helgener, der afbildedes endnu en tid efter reformationen, gerne - som her - uden helgenglorie.¹⁶² Hans optræden på en lysearm må dog have krævet en særlig begrundelse, her formentlig kirkens indvielse og navn af S.Jørgens (se s. 63). En sådan fastholdt billedlig markering af en kirkes katolske værnehelgen kendes fra pengetavler og enkelte lysekroner, men vistnok ikke fra andre lysearme, der i det hele taget sjældent har figurlige motiver.¹⁶³ Såfremt S.Jørgens afbildning således markerede kirkens navn, må lysearmen snarest

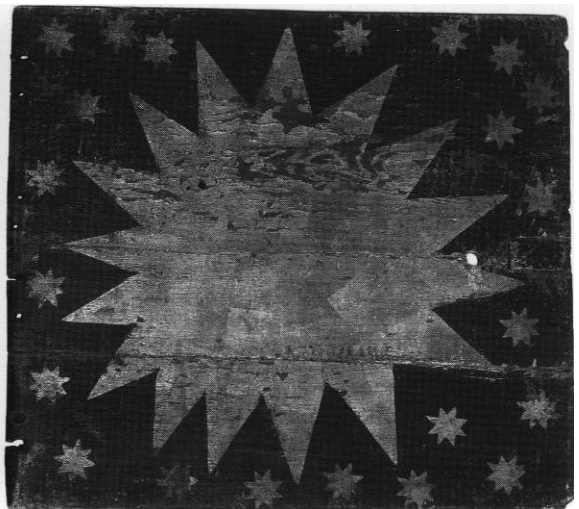

Fig. 60a-b. **Skrifttavle* fra *†lampe*, skænket 1694 af Peder Pedersen og hans hustru Anne Pedersdatter (s. 129). a. Indskriftside. b. Bagside med malet stjernemotiv. I Ringkøbing Museum. HW fot. 1997. - **Inskrifttafel von †Leuchter, gestiftet von Peder Pedersen und seiner Ehefrau Anne Pedersdatter, 1694. a. Inschriftseite. b. Rückseite mit gemaltem Sternmotiv.*

Fig. 61. *Lysearm nr. 1 (s. 129), o. 1575-1600, med fremstilling af S.Jørgen og dragen. I Ringkøbing Museum. HW fot. 1996. - *Wandleuchter mit St.-Jürgen-Gruppe, um 1575-1600.

være identisk med den mere offentlige afto 1818 nævnte messing lysearme, der da tjente som lys-giver ved prædikestolen (jfr. også nr. 2).²⁸ Til-gået Ringkøbing Museum uden oplysninger, men med al sandsynlighed fra kirken (inv.nr. 5201x5).¹⁶⁴

2) (Fig. 45), o. 1600, 64 cm lang. Den S-slyn-gede, akantusmykkede arm har to lydeskåle (begge fornyede), den ene båret på hovedet af en lille englefigur, der vokser ud af bladværket midtpå. I det indre slyng ses tilsvarende det for-reste af et fuglelignende dyr med samme vegetative vin-ger som englen. Armen holdes af en hånd, fæst-net til en cirkulær vægplade med fremsprin-gende bule. Opsat midt på nordre korsarms øst-væg. Armen kan have hørt til prædikestolen (jfr. nr. 1) men er snarest identisk med en mes-sing lysearm, der 1818 var opsat »nede i kir-ken«.²⁸

†Lysearme. 1807 betaltes en gørtler for repara-tion af tre lysearme i kirken, foruden de beva-rede formentlig en lysearm afjern på orglet, der nævnes i inventariet 1818. Heri opføres endvi-

dere »en liden jern lysearm-plade«. 1854 mod-tog kirken som gave to lampetter til alteret, året efter leveredes tre lampetter af blik, og 1861 nævnes ved orglet to lampetter og en bliklampe til at lyse ved bælgene.²⁸

Kirkeskibe. *1) (Fig. 62) et linjeskib af type fra 1700'erne, skænket 1845, men formentlig noget ældre. Ifølge sen og næppe trolig overlevering er det udført af engelske krigsfanger, som under Englandskrigen var interneret på »røde gård« ved fjorden.¹⁶⁵ Skibet er skænket af skipper Si-mon Brostrup, imod at kirken forpligtede sig til dets vedligeholdelse. Det bærer påskrift »Erin-dring 1845« og er 160 cm langt med to kanon-dæk, hvid og grøn bemaling samt røde kanon-porte. 1852 betaltes for istandsættelse (25 dages arbejde),⁵² 1922 atter for reparation.⁵⁹ Ophængt midt i skibet (jfr. fig. 34) til 1957, da det over-droges Ringkøbing Museum (inv.nr. 5203). 2) 1928, den amerikanske fuldrigger, teklipperen »Surprise«, bygget af skibsfører Bertel Clausen Jensen i Ribe, sortmalet, ophængt midt i skibet 1957 (jfr. fig. 11).¹⁶⁶

†*Ligbårer*. 1597-99 gjordes en ligbåre, og 1601 opsattes kroge til ophængning af ligbårer.²⁰ 1721 ønskede man ligbåren ophængt i nordre korsfløj,⁵⁷ 1732 blev en af de små ligbårer repareret, og 1751 anskaffedes en ny båre, mens to male-des.²⁰ Da kirken ophørte som begravelsesplads 1807, kunne man ved auktion afhænde to ligbårer, den bedste med englehoveder og vers, samt to mindre, af hvilke den ene brugtes af fattige, mens den anden, til børn, anføres som uduelig.²⁸ En †*ligvogn* anskaffedes 1868 i Århus, efter at det 1805 udtrykkeligt havde været angivet, at ligvogn ikke brugtes.¹⁵⁸

†*Ligklæder m.m.* 1676 gav borgmester Jep Jepsen Tarm liglagen og ligkerter til kirken, og 1740 købtes stof til et ligklæde.¹⁶⁷ 1841 solgte kirken to gamle ligklæder,²⁸ 1909 anskaffedes et tæppe til lig, og 1916 købtes fra Crome & Goldschmidts fabrikker et tæppe til lig i kapellet.⁵⁹

Tårnure. 1) 1866, siden 1988 ude af drift, dets urskive fra 1934-35 er genbrugt for det fungerende tårnur (nr. 2). Værket leveredes af urfabrikant A. Nielsen, men er vistnok udført af P. Chr. Louv eller i hvert fald som kopi af dennes ure. Det står på en træstol, ståljernrammen, 79x70 cm, er 33 cm høj, værket har stiftgang og slagværk og kan gå i en uge. Urhuset, formentlig samtidig med værket, har pulntag og er forsynet med to messingplader med påskrifterne: »Restaureret i 1960 af Henry K. Nielsen Taarnurfabrikant, Løkken« og »Restaureret V. Skaarup 1984«. Værket, som fremtræder ret mis-handlet, står i tårnets mellemstokværk ved syd-muren (jfr. fig. 8f).¹⁶⁸ †*Urskiven* her ses på ældre afbildninger (fig. 8b, 10).

2) Det fungerende, elektriske tårnur er udført 1988 af P. Lüchow, Ringkøbing, og har på tårnets sydmur en genbrugt, cirkulær urskive af kobber fra 1934-35 (jfr. ovf.). Skiven er grøn med forgyldte romertal på sort bund og er opsat i en cirkelblending med hvidkalket bund (jfr. fig. 7).

†*Tårnure*. Et tårnur nævnes tidligst 1592-96 og havde da muligvis en lille klokke inde i kirken (se †klokke nr. 5). 1610 blev uret repareret af Henrik sejmager i Viborg, og der blev sat lås

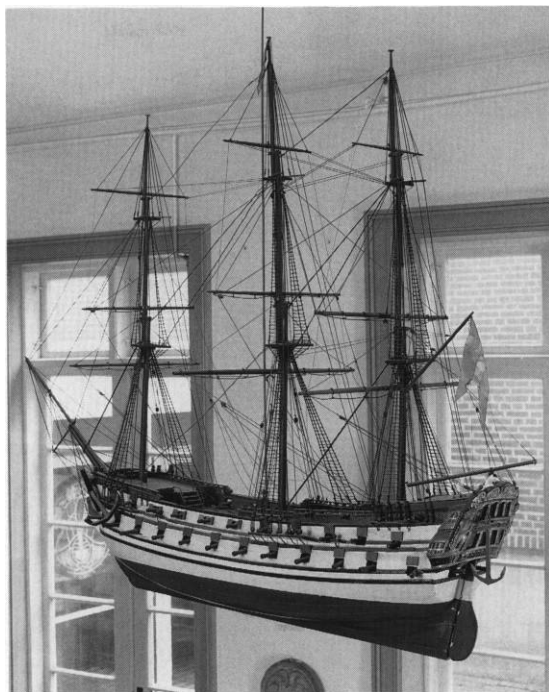

Fig. 62. *Kirkeskib nr. 1 (s. 130), begyndelsen af 1800'erne, skænket 1845 af skipper Simon Brostrup. I Ringkøbing Museum. HW fot. 1996. - **Votivschiff, Anfang 19. Jh., gestiftet von Kapitän Simon Brostrup, 1845. Im Museum von Ringkøbing.*

på urhuset. Afregnskaberne fremgår, at der var stadige småreparationer.²⁰ 1721 var uret »så forslidt og gammelt, at det snart næppe kunne gå en halv dag rigtigt, samme må hjælpes enten med et nyt i stedet eller en god reparation, viserne uden på tårnet er og malingen så afslidt, at tallene ej kan kendes«. 1743-44 betaltes Eske Møller for et nyt »permen pickel hjul« til værket, men straks efter skulle han for 100 sldl. udføre et helt nyt ur. 1766 leverede Laurits Kjær et nyt federal til værket, nok urhuset, som Christian smed gjorde hængsler og krog til.³⁰ Lodderne var hidtil trækasser med sten,¹⁶⁹ men 1774 erstattedes de med blylodder, ligesom urværket blev hovedrestaureret af Christen Buuslund (Lund?).³⁰ 1799 foregik urmager Iver Andersens reparation af uret hos den lokale smed, og større reparationer fandt herefter sted både 1808,²⁴ 1814, og 1820 ved O. T. Schjøttz. Til arbejdet 1814 hørte, at drevene blev lagt omvendt »til nyt slid«, og reparationen 1820 omfattede dels fjer-

Fig. 63. Klokke nr. 1 (s. 132), 1728, støbt af Johan Vallentin Müller i Hamborg. HW fot. 1996. - *Glocke, ein Guß des Johan Vallentin Müllers in Hamburg, 1728.*

nelse af den gamle seje olie til fordel for frisk, dels aftagelse af »den overdrevne svære vægt, hvormed værket til stor skade er betynget«. 1823 og 1830 nævnes reparation ved Niels Silkeborg, 1833 ved urmager Thomsen, og 1852 ved smed O. Kleinstrup.²⁸ Ved den store ændring af kirkespiret 1866 anskaffede man det ovennævnte tårnur (nr. 1), mens det gamle værk (fra 1743-44?) forblev i tårnet, indtil menighedsrådet i 1930'erne gav det til »Mands Samling« i Assens, hvorfra det er forsvundet o. 1971. To trætrisser til reb, vel fra uret før 1866, sidder i mellemstokværkets loft.

Urskiven, utvivlsomt på tårnets sydmur, nævnes tidligst 1740, da der anvendtes guld til viseren.²⁸ 1787 malede og forgylde Chr. Kirkegaard atter skiven,³⁰ der 1833 blev fornyet af egebrædder med forgylde tal, som pålagdes en blå glasbestrøning. Atter 1853 måtte man male og forgylde skiven.²⁸

Klokker. Så langt regnskaberne rækker tilbage (1584), har kirken haft to egentlige klokker (jfr. dog †tårnur), en stor (nr. 1 og †nr. 1, 3, 4) og

en lille (nr. 2 og †nr. 2).¹⁷⁰ Kirkeklokkerne må siden tårnets færdiggørelse i 1500'erne have haft plads i dets klokkestokværk (s. 78). Om deres nærmere plads vides dog intet konkret før 1612, da en ny storklokke (†nr. 4) anskaffedes, og begge kirkens klokker blev flyttet, måske fra hinanden, eftersom de nævnes med hver sit »træværk« (klokkestol).²⁰ Klokkernes placering fra 1612 var formentlig den samme, som kendes fra tiden op til 1866, nemlig i tårnets tagrum, ophængt i hver sit glamhul, den store i det sydlige, den lille i det østlige (jfr. fig. 10). 1866 blev klokkerne af stabilitetshensyn flyttet til nuværende klokkestol midt ind i klokkerummet (fig. 8f).³⁷

1) (Fig. 63), 1728, den store klokke, støbt af Johan Valentin Müller i Hamborg, tv. 102 cm. Klokken har profilering ved overgangen mellem legeme og slagring og om halsen to bladborter kantende et bånd med reliefversalerne: »Naar ieg lyder/ ieg indbyder/ Herrens Hioord/ til Naadens Boord«. Verset når, som de øvrige, tilsvarende indskrifter kun halvt om klokken; på legemet læses: »Iohann Valentin Muller omstøbte mig in Hamburg 1728«, på slagringen: »Ære være den treenige almechtige Gud i det høye fred paa lorden. R.N.K.W.« Initialerne står for »Rasmus Nøhring Kirke Værge«. Hankene er profilerede og fæstnet til en nyere slyngebom af eg.

Efter støbningen i Hamborg, hvortil medgik forgængerer fra 1612 (†klokke nr. 4) og en lille †kvarterklokke (†klokke nr. 5), blev klokken 1729 beslået,²⁸ og endnu 1730 arbejdedes med dens opsætning i et nyt ophæng, formentlig allerede da i søndre glamhul (jfr. ovf.).²⁰ 1744 var klokken nedtaget for reparation af ophænget,²⁸ ligeledes 1780, da aksel og bom fornyedes,³⁰ og 1806, da lejet var itu.²⁰ 1813 var knebelen faldet ned under ringningen,²² 1838 sattes malmboesninger i muren for at lette ringningen »udefra« (dvs. fra jorden), og såvel 1826, 1834, 1858 som 1867 nævnes reparationer.²⁸

2) (Fig. 64), 1755, støbt af Caspar König i Viborg, tv. 80 cm. Klokken har profilering oventil og ved overgangen mellem legeme og slagring, samt på halsen en perlestav hvoraf

vokser bladværk og store stjerner. På legemet læses reliefversalerne: »Convoco Rincopiæ Populum/ cum Pulsor in Ædem/ quam sibi vult summum/ Numen habere sacram/ Ch: Worgod/ Cur(ator) Templi/ Casparus König me fedt Wiburgi« (Når jeg ringer, kalder jeg menigheden sammen i Ringkøbing til det hus, som den højeste guddom vil have sig helliget. Ch. Worgod, kirkeværge. Caspar König gjorde mig i Viborg). Ophængt i egetræsslyngedom.

Efter støbningen i Viborg (af †klokke nr. 2) angaves klokkens vægt til 41 lispd. 1794 fik den nye »pander« (lejer),³⁰ og 1838 gjordes samme forbedring afringningen fra jorden som for den store klokke.²⁸

†Klokker. 1) Storklokke, tidligst nævnt 1587, omstøbt 1592-96 (jfr. †nr. 3). 2) Lilleklokke, tidligst nævnt 1587. 1612 blev dens træværk (klokkestol) flyttet, formentlig til lilleklokkens senere kendte sted i tårnets østre glamhul (jfr. ovf.). 1625 og 1730 repareredes den lille klokke,²⁰ der vejede 32 lispd. 3½ pd. ved omstøbningen 1755

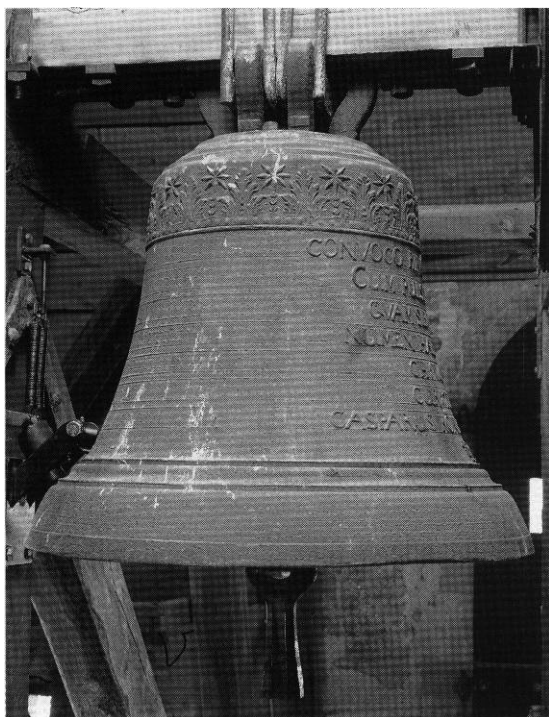

Fig. 64. Klokke nr. 2 (s. 132), 1755, støbt af Caspar König i Viborg. HW fot. 1996. - Glocke, ein Guß des Caspar Königs in Viborg, 1755.

(jfr. klokke nr. 2). 3) Storklokke, 1592-96, da der for dens støbning m.m. betaltes 68 rdl. og 2 ½ sk. grot. Omstøbt i Hamborg 1612 (jfr. †nr.

4). 4) Storklokke, støbt 1612 i Hamborg. Til dens ny klokkeværk, vistnok i tårnets søndre glamhul (jfr. ovf.), anskaffedes fire egestolper.²⁰ 1713 var klokken slidt »udi kronen«, ligesom den ene side frygtedes at gå i stykker.²⁸ 1720 blev den taget ned af tårnet for indskibning til omstøbning,⁵⁷ men kom først af sted 1728 (jfr. klokke nr. 1). 5) Lille kvarterklokke, måske urklokke inde i kirken, ombstøbt 1728 (jfr. †tårnure og klokke nr. 1).²⁸

Nyere †klokkestol af eg til to klokker, opsat ved tårnets restaurering 1866. †Klokkestole. 1611-12 havde kirkens to klokker hver deres »træværk«,²⁸ idet storklokken formentlig som senere havde klokkestol i tårnets søndre glamhul, lilleklokken i det østre (jfr. ovf.). 1623-25 anskaffedes egespær til den store klokkes stol, 1730 nyt klokketømmer til den lille klokkes, idet den gamles tømmer solgtes på auktion. 1794 var klokkestolenes bjælker og stivere forrådnede, og alt måtte repareres med brug af jern, kalk, bjælker, fjæle, søm og bly - det sidste til at beklæde træet med.¹⁷¹

GRAVMINDER

Indledning. Kirkerummet og dets gulv var frem til tiden o. 1800 langt mere eftertragtet som begravelsessted end kirkegården. Det gav sig til kende i en rig, indendørs gravkultur, der nu næsten alene er repræsenteret af kirkens to prægtige *epitafier* fra o. 1614 og o. 1652. Deres oprindelige plads såvel som anbringelsen af yderligere to †*epitafier* fremgår af en indretningsplan 1733-1841 (fig. 19). Herpå er også angivet en †*åben begravelse* (dvs. med frit stående kister) fra 1693 i en lille †tilbygning nord for koret, mens ni †*murede begravelser* under korets og skibets gulve er søgt sammentegnet på en kælderplan (fig. 16). Under korsfløjen savnedes sådanne gravkældre, men også her var begravelse eftertragtet; således fandt eksempelvis borgmester Claus Ibsen Bang (†1710) sit sidste hvilested »i korskirkens muld«. Der betaltes efter kirkens takst ikke blot for gravstedet, men også når familiegravstenen skulle optages og atter pålægges ved nye kistenedsættelser. De murede begravelser nedlagdes 1841, da deres kister nedsattes på kirkegården. Fra kirkens begravelser stammer enkelte †*kistekrucifikser* og -*beslag* af bly.

Ikke mindre hårdt er det gået ud over de mange ældre *gravsten*, der fandtes på kirkegårdsgrave, men som først og fremmest dannede gulvdække og markerede begravelsen, indtil den med tiden hjemfaldt til kirken. Stenen kunne da sælges, således afhændedes 1747 hele 17 kasserede ligsten,¹⁷² der typisk blev købt af private med henblik på nyhugning og genbrug.¹⁷³ Da indendørs begravelser blev forbudt 1805 var afviklingen af gravminderne allerede i gang, således bortauktioneredes næsten alle kirkens gravsten 1790, 1804 og 1816 til brug som trappesten o.lign. i byens og egnens huse.¹⁷⁴ Fra sådan brug hidrører hovedparten af de 14 nogenlunde helt eller stumpvis bevarede gravsten. De synes hovedsagelig at tilslutte sig typer og former, som kendes fra de to Ribekirkers store gravstenssamlinger (*DK Ribe* 585ff., 776ff., 789ff.). Afarkivalier, især auktionslisterne 1790, 1804 og 1816, kan endvidere udlæses navne og årstal for hen imod 60 *†gravsten*. Otte *†gravfliser* repræsenterer en gravmindetype, der især benyttedes over spædbørn og unge, ligesom fliser kunne have karakter af markeringssten på erhvervede gravsteder, som endnu ikke var benyttet og belagt med nogen egentlig gravsten (*DK Ribe* 524, 645ff.).

Epitafier. 1) (Fig. 65), o. 1614, sat af sognepræst Iohannes Iuari Borchius (Jens Iversen Bork) over sin hustru Anna D, Nicolai (Fru Anna Nielsdatter) og forsynet med begges portrætter (fig. 83). Ifølge de vidtløftige latinske indskrifter blev den længselsfuldt savnede hustru under sin tiende barsel »blidt kaldt herfra til Abrahams skød 10. juni 1614, 28 år gammel«. Epitafiet er et smukt renæssancearbejde, arkitektonisk opbygget med vinger, top- og hængestykke i form af velskåret rulleværk. Det højrektangulære, profilkantede storfelt flankeres af spinkle frisojler med attisk base, æggestavskapitæl og vulstringe til markering af et prydbælte (påmalet). Over søjlerne har frisefremspringene beslagværk med roset, under dem brydes postamentet af kanneleerede volutfremspring. Hængestykket har englehoved over et rektangulært skriftfelt, vingerne halve slyngbåndsmedaljoner med englehoved, frugtklase og et havfrueagtigt væsen, der forneden løber ud i en volut. I topgavlen rummer rulleværket også frugt i bundter og danner i midten en medaljon.

Ægtefællernes portrætmalerier har form af guldindfattede brystbilleder i storfeltets nedre hjørner (fig. 83). Jens Iversen Borks træk svarer

her tydeligt til den senere gengivelse sammen med hans anden hustru (se epitafium nr. 2 og fig. 66).¹⁷⁵ Portrætterne suppleres af et malet kranium i topgavlens medaljon. Den øvrige staf-fering er delvis original, men ved afdækningen 1934 noget opfrisket og suppleret. Grundfarven er en mørkgrøn med brunt, lidt rødt, beige, forgyldte sirater og på de grå søjleskafter prydbælter, der er malet som beslagværk. Gravskrift med forgyldt kursiv på brun bund i postamentfeltet; storfeltet har sort bund. Dets øvre del rummer et digt, der til venstre gengives på latin (hvide versaler), til højre i dansk oversættelse (hvid fraktur), og som lader hustruen tale til sin mand under overskrifterne: »Vxor defvincta lvgentem maritv(m) compellat/ En Afdød Quinde Taler til sin Sorgefuldt Mand«. Her gengives digtets danske form:

»Min Tiende Fødzels store Smerte/ Gick mig, kier' hosbond/ nest til Hierte./ Det kierist der effter/ ieg Satte til/ Det maa saa skee ihuad Gud vil./ Vor fem smaa Børn har ieg hoss mig/ De andre fem beffalis dig./ Jeg i Glæde met disse Mine/ Foruenter dig Oc alle Dine./ Naar wi her samlis effter Guds villie/ Tratz døden skal oss meer atskillie. Du haffde mig vel aff Hiertet Kiær/ Men Jesus elsker mig Meget meer./ Vær trøst, oc kom, at wi tilsammen/ Kand leffue met Christ i Ro oc gammen/ Oc vor Kierlighed Renouere/ I Christ vor broder oc brudgom kiære«.

I storfeltets nedre del taler han i et latinsk digt til hende under en tilsvarende overskrift: »Maritvs Moestvs ad tvmvlvm melitissimæ vxoris« (den sorgfulde ægtemand ved sin allerkæreste hustrus grav). Det er anført med hvid kursiv og afsluttes afnavnene på de ti fælles børn, opført i gylden fraktur imellem portrætterne: »Cara patri, liberis, fueras et cara marito/ Cunctis cara bonis, carior Anna Deo./ Tot partes animæ, quot mando funera terræ/ Infero sic Domini semisepultus agro« (Anna, du var elsket af din far og dine børn og elsket af din mand,/ elsket af alle gode mennesker og endnu mere elsket af Gud./ Så mange mennesker jeg lægger i jorden, så mange dele af min sjæl/ anbringer jeg, selv halvt begravet, i Herrens ager), Mette Jensdaatter/ Peder Jenssøn/ Karen Jensdaatter/ Karen

Fig. 65. Epitafium nr. 1 (s. 134), o. 1614, sat af sognepræst Jens Iversen Bork over hustruen Anna Nielsdatter. HW fot. 1996. - *Epitaph, errichtet von Pfarrer Jens Iversen Bork für seine Frau Anna Nielsdatter, um 1614.*

Jensdaatter/ Hans Jenssøn/ Hans Jenssøn/ Mette Jensdaatter/ Iffuer Jenssøn/ Kield Jenssøn/ Christen Jenssøn«. Endelig læses i frisen med gylden fraktur på brun bund: »Den som Offuerwinder hannem Wil Jeg Giffue...Aabenb. 2 v. 7«, og i hængestykket tilsvarende: »Vor Frelser Sød/ Ved Blod hin Rød/ har gjort Oss Reene Oc Klare./ Effter vor Død/ i Abrahams Skiød/ Kand wi huile Vden fare«.

Epitafiet havde sin gamle plads på den få år ældre korsfløjs vestvæg (jfr. fig. 19), hvilket gav anledning til den urigtige antagelse, at Jens Bork skulle have opført korsfløjen.¹⁷⁶ 1828-32 indgik epitafiet i en rokade med nr. 2 (jfr. ndf.) og fik sin plads på korets nordvæg,¹⁷⁷ hvor det stadig hænger. En restaurering 1888 ved maler H. F. Svendsen, København,¹¹⁴ omfattede træværkets opmaling »i oprindelig stil«, atter fjernet ved epitafiets istandsættelse 1934. En rent konserverende istandsættelse er foretaget 1996.

2) (Fig. 66), 1652, over Hans Hansen Kier (jfr. *†orgel*), fordum sognepræst her i menigheden og i Rindum i 26 år samt provst i Hindherri i 23 år, *†*28. aug. 1652 i hans alders 52. år, og hans hustru Karen Jensdatter, *†*12. sept. 1677 i hendes alders <63.> år. De levede kærligt sammen i <26> år og blev af Gud velsignet med elleve børn, fem sønner og seks døtre. Hustruens dødsår er en fejlopmaling for det rigtige, 1672, der endnu læstes 1765.¹⁷⁸ Opbygningen, med malet årstal »1652«, er i velskåret bruskbarok med et ottesidet maleri, der viser ægtefællerne og deres børn knælende med samt Karen Jensdatters første mand, Jens Iversen Bork, hvis portræt er udført som en skygge mellem ægtefællerne.

Malerifeltet, indrammet med kraftige profiler og æggestav, har oventil en ydre, tresidet ramme med store tandsnit og hviler som epitafiets bruskvinger på en meget bred og svær postamentbjælke med svajet profil.

Bjælken danner kraftige fremspring yderst, hvorpå der på bruskplinte med englehoved står to høje, tynde frifigurer, repræsenterende henholdsvis det gamle og det ny testamente. Til venstre står Moses, der med venstre hånd støtter lovens tavler mod jorden, mens højre hånds stav

mangler, til højre en velsignende Johannes Døberen (fig. 67), der har gudslammet stående på tværs bag sine underben. Mens vingernes øvre del blot fremtræder udsavet og danner baggrund for to skråtstillede kors (det venstre med kobberslange), har vingerne i øvrigt reliefskåret bruskværk. Det danner glorieagtige muslinger bag frifigurerne hoveder og løber yderst ud i nøgne hermer, en kvindelig (til højre) med brændende hjerte (fig. 67) og en mandlig, der har mistet en tilsvarende, løftet genstand. Topgavlens bruskværk krones af englehoved, og under postamentfremspringene er der beskedne, tilsvarende hængestykker med to drueklaser, der flankerer et mandligt hoved (til venstre) og et kvindeligt, der fremtræder fjernt drømmende og let vendt mod hinanden. De flankerer et større hængestykke, hvis kantende bruskværk rummer andre småhoveder, og som krones af en stor konsol i form af en engel med foldede hænder.

Stafferingen er delvis original med årstallet »1652« over gravskriften, der læses med forgyldt fraktur på sort bund i det store hængestykke. Grundfarven er grå, stedvis med malet beslagværk, og endvidere er brugt rødt, to grønne, sort, karnation og meget guld. Forgyldte på sort bund er også de øvrige indskrifter. På postamentets fremspring læses under Moses: »Lowen er gifven ved Mosen, Naade oc Sandhed er blefve(n) ved Jesum Christum, Ioh: 1 v. 17«, under Johannes: »See, det er Guds Lam, som bær Verdens synder, Ioh. 1 (v. 19)«, og i topgavlen forkyndes med versaler: »Vivo ego, vos etiam vivetis« (jeg lever og I skal leve, Joh. 14, 19).

Maleriet, udført i olie på træ, har grå baggrund med hvidgråt hængedraperi og viser præstefamilien knælende på et rødt klæde. Hans Kjær, med lille kalot, er gråsprængt og har lagt venstre hånd mod brystet, mens han i sin højre holder en bog. Karen Jensdatter er hulkindet med hænderne bedende og bærer sort, stærkt kriget hue og hvid, opstående krave. De levende børn er ligeledes vist i sort, bedende, pigerne bag moderen klædt som hende (de tre yngste dog uden hue), tre drenge bag faderen med

Fig. 66. Epitafium nr. 2 (s. 136), 1652, over provst Hans Hansen Kjær, hans hustru Karen Jensdatter, deres elleve børn samt hendes første mand Jens Iversen Bork (på maleriet indsat skyggeagtigt mellem ægtefællerne). HW fot. 1996. - Epitaph für Probst Hans Hansen Kjær, seine Frau Karen Jensdatter und ihre gemeinsamen elf Kinder sowie den ersten Ehemann Jens Iversen Bork (auf dem Gemälde zwischen den Ehegatten schattenhaft eingefügt), 1652.

halvlangt, lyst hår og små hvide kraver.¹⁷⁹ Foran dem står to små tidligt afdøde drengebørn i hvide gevandter, og mellem de to i gravskriften nævnte ægtefæller ses som nævnt skyggeagtigt Karen Jensdatters første mand Jens Iversen Bork, tydeligt genkendelig i forhold til hans fremstilling sammen med sin første hustru (epitafium nr. 1, fig. 83a).¹⁷³ Af børnene har flere moderens smalle ansigt og alvorsmine; frisket malet virker den mindste dreng yderst til venstre (fig. 68).

Epitafiet har i opbygning og udførelse sidestykker i bl.a. Skive og Grønæk kirker (Viborg amt) og skyldes formentlig en dygtig Viborg-

Fig. 67. Epitafium nr. 2 (s. 138), 1652, udsnit, Johannes Døberen og kvindeherme pegende på Kærlighedens brændende hjerte. HW fot. 1996. - *Johannes der Täufer und eine auf das brennende Herz der Liebe zeigende Frauenherme. Ausschnitt aus Epitaph, 1652.*

mester.¹⁸⁰ Bemalingen minder bl.a. ved sine skabelonmønstre om 1600'ernes staffering af orgelfacaden og pulpiturene, der som de sidstes malerier er henført til o. 1636 og tilskrevet to Ribemalere. I det mindste én afdisse, Jakob van Meulengracht, mestrede også portrætmaleriet og synes til Ribe domkirke at have udført epitafieportrætter nært beslægtet med Hans Kjær. Nævnes må især maleriet af sognepræst Lauge Andersen Vedels familie fra o. 1648, hvor de på maletidspunktet afdøde, halvvoksne drenge er gengivet tilsvarende, skyggeagtigt som Jens Iversen Bork (*DK Ribe* 558f).¹⁸¹ Det er derfor sandsynligt, at maleriet og vel stafferingen som helhed skyldes Jakob van Meulengracht.

Epitafiet over Hans Hansen Kjær, der 1633-36 var en hovedkraft i kirkens anskaffelse af orgel,¹⁸² hang oprindeligt på korets nordvæg nær dette (jfr. fig. 19). 1828-32¹⁷⁷ veg det her for nr. 1 (jfr. ovf.) og flyttedes til sin nuværende plads vestligst på skibets nordvæg. Her gennemgik epitafiet 1888 en restaurering ved H. F. Svendsen, København, hvis overmalinger til dels er fjernet ved istandsættelse 1934. Fornyeede konserveringer er foretaget 1964 og 1996.

†*Epitafier.* 1) O.1603, over borgmester Frederik Busk (jfr. prædikestol), hans hustru Lisbeth Iversdatter (†1619), deres 12 børn samt hendes 2. mand, borgmester Peder Pedersen Skriver (†o. 1627).¹⁸³ Epitafiet hang endnu 1817 på korets sydvæg,¹⁸⁴ nær den af Frederik Busk skænkede prædikestol (jfr. fig. 19). Nedtaget 1841, da kirken bortauktionerede et gammelt epitafium, som købtes af købmand Søren Harpøth for 4 mk. 14 sk.¹⁸⁵

2) Snarest barokt, da dets rester ved afhændelsen 1810 anførtes som en egeplade, to stk. »overkroner«, en »underkrone« samt fire engle (barokke putti?).¹⁷¹ Gravmindet kan have tilhørt en skipper, da kirkens epitafier 1759 sagdes at være sat over »præsterne, skippere og borgere«.¹⁸ Måske er det identisk med et 1778 omtalt »nederste epitafium«,¹¹⁴ i så fald vel opsat vestligst på skibets nordvæg. 1791 måtte epitafiet nedtages for reparation, men viste sig »faldefærdigt« og sagdes 1810 at være faldet ned nogle år før. Det må være sket 1792, idet man da

Fig. 68. Den yngste søn af provst Hans Hansen Kjær og Karen Jensdatter, udsnit af maleri på epitafium nr. 2 (s. 138), 1652. HW fot. 1997. - *Der jüngste Sohn von Probst Hans Hansen Kjær und Karen Jensdatter. Ausschnitt aus Gemälde von Epitaph, 1652.*

fjernede dets jernophæng og lod muren bag det udspække og kalke.¹⁷¹

Gravsten og -fragmenter. 1) (Fig. 69) o. 1600, over Iver Nielsen og hans kære hustru, måske borgmesteren af dette navn (jfr. prædikestol), hvis enke levede 1587.¹⁸⁶ Lys kalksten, nu 185x121 cm men afkortet forneden og oprindelig mere end to meter lang. Midt på den afslidte flade ses et nu tomt bomærkeskjold i medaljon, i de øvre hjørner medaljoner med konturer af basunblæsende engle. Gravskriftens rester, i indhuggede versaler, forløber langs siderne i tre linjer og må forneden have sluttet sig til medaljoner som de øvre. Læses kan kun brudstykker, langs den ene side: »Her leger vnder dene sten i hvile oc ro Ifver Nielse[n] och hans kiere hvstro...«, langs den anden bl.a. resterne af en datering: »nest mandag efter Maria [Bebudelse]dag...«. Udformningen med bomærkeskjold,

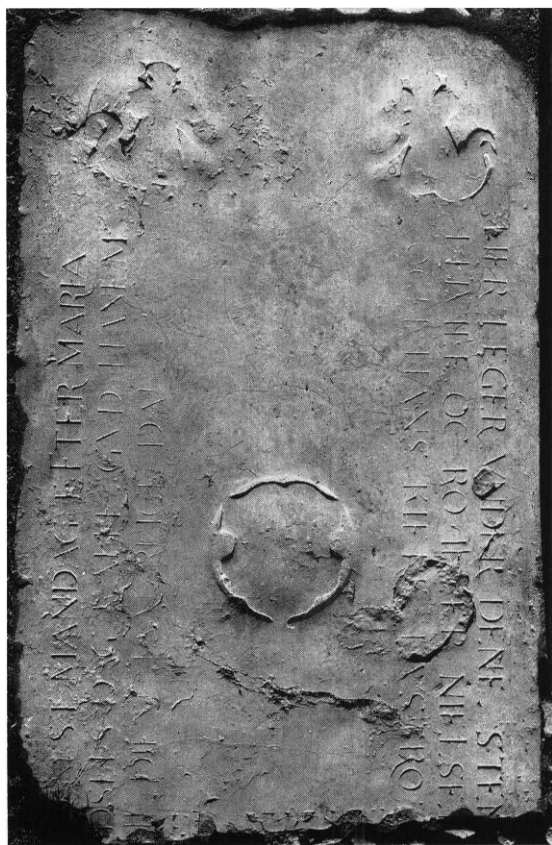

Fig. 69. Gravsten nr. 1 (s. 140), o. 1600, over Iver Nielsen og hans hustru. HW fot. 1997. - *Grabstein für Iver Nielsen und seine Ehefrau, um 1600.*

randskrift og hjørnemedaljoner har adskillige siddestykker i Ribe både lidt før og lidt efter 1600.¹⁸⁷ Nu lagt som tærskelsten foran døren til tårntrappen.

*2-4) O.1600-25, i alt 13 eller flere fragmenter, nu genbrugt som trappetrin i Toldboden ved havnen. Alle fremtræder nu sorte som følge af jævnlig indgnidning med fedtelse, men stenedes egen farve skal efter sigende være lys, formentlig kalksten. Syv af stykkerne har rester af dekoration eller skrift og synes at kunne henføres til mindst tre nogenlunde samtidige sten. 2) Med indskrift (intet bevaret) i rulleværkskartouche og evangelistmedaljoner i hjørnerne. Til stenen hører to rektangulære stykker, det ene 111x37 cm med Mattæusmedaljon, det andet 131x37 cm med Markusmedaljon, begge stumper har rester af kartouchens kant. 3) Af type som nr. 1, med centralt bomærkeskjold, hvoraf halvdelen er i behold på et i øvrigt glat fragment, 180x61 cm. Til stenen synes også at have hørt enten en trekantet hjørnestump (største mål 55 cm) med basunblæsende engel i medaljon (jfr. nr. 1) eller to større, rektangulære stykker med evangelistmedaljoner i hjørnerne, det ene 96x35 cm (med Johannesørn), det andet 112x43 cm med rester af Mattæusengel. 4) Med midtfladen optaget af indhugget versalskrift; bevaret er et knækket fragment, 111x43 cm, der i den ene side har afslutningen på op imod ti linjer, og som i øvrigt er glat til kant. Til stenen kan endvidere have hørt det ene af de under nr. 3 nævnte sæt hjørnemedaljoner.

5) Formentlig 1600'erne, over ukendte, sortgrå kalksten, 190x100 cm, helt udslidt. Nu hængt som tærskelsten foran indgangen til nordre korsfløj.

*6) (Fig. 70a-b) o. 1625-75, et fragment af kalksten, 144x47 cm, der har udgjort en del af stenens venstre side med det nedre hjørne. Stykkets øvre parti viser en stående mand, der hæver højre hånd til gestus, mens hans venstre er lagt beskyttende på hovedet af et lille, næsten nøgent barn, der står i bøn ved hans fødder. Begges åsyn er løftet og vendt ind mod stenens midte, hvor man af et skriftfelt ser begyndelsen til seks linjer (reliefversaler) og derunder lidt vegetativ

Fig. 70a-b. *Gravstensfragment nr. 6 (s. 140), o. 1625-75. a. Helhed. b. Udsnit, engelmedaljon. I Ringkøbing Museum. HW fot. 1997. - *Fragment eines Grabsteins, um 1625-75. a. Gesamtansicht. b. Detail, Engelsmedaillon.

ornamentik. Manden, der står i en smal niche og har udgjort en herme, da hans hoved kantes af to kapitælvolutter, må have skullet forstås allegorisk i sammenhæng med en tilsvarende nichefigur ved skriftfeltets højre side.¹⁸⁸ Under ham læses det første af en skriftlinje »Gud som gav...«, og i stenens hjørne ses det meste af en medaljon med en engel, der sidder i en skykrans og holder et timeglas (fig. 70b). Stenens opbygning er typisk for årtierne o. 1650, og reliefhugningens gode kvalitet kan f.eks. sammenlignes med Vardeborgmesteren Steffen Nielsens fornemme gravsten fra o. 1659 (*DK Ribe* 1435). I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5204x1).

*7) (Fig. 71) o. 1650-75, bevaret er to nogenlunde kvadratiske fragmenter, kalksten, 44x45 cm og 43x42 cm. Stenen synes at have haft et centralt skriftfelt med kronende relief af den opstandne Kristus, trædende på den gamle slange, endvidere hjørnemedaljoner med evangelisterne, de to nedre flankerende et felt i laurbærkrans, samt i øvrigt udfyldende forkrænkethedssymboler. Det større stykke stammer fra stenens øvre, venstre del, idet man foroven ser kanten af hjørnemedaljonen, til højre noget af

den Opstandnes skybræmme og slangen (med æble i munden), til venstre en putto, der læner sig mod et kranium med timeglas. Det andet stykke rummer det meste af Lukasmedaljonen i stenens nedre, venstre hjørne. Til højre for den ses øverst lidt af skriftfeltet, derunder en stump af et mindre felt i laurbærkrans, hvortil endvidere synes at have hørt lidt bruskornamentik. Stykkerne har begge sekundære huller midtpå fra brug som stabelsten. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5204x2-3).

*8) (Fig. 72) o. 1650-1700, et trekantet fragment af kalksten, største mål 39 cm, med rester af syv linjer reliefversalskrift, bl.a. læses navnet »Lauri...« og årstallet »A(nn)o 166...«. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5204x4).

*9) (Fig. 72) o. 1700-1750, et fragment af grå kalksten, 62x28 cm, med rester af indskrift over »velforne[mme] Hans...«. Stenen har været af baroktype med storakantusløv omgivende et centralt, højovalt skriftfelt, kronet af en mindre bladkrans, som holdes mellem to engle i stenens øvre hjørner. Det bevarede fragment omfatter stenens midterste overkant med noget af en sådan kronende krans (laurbær), hvori læses begyndelsen af fem linjer med indhugget versalskrift. Langs kransens overside ses den ene engels arm og lidt af vingen, derunder akantusløv og allernederst en stump krans, vistnok også akantus, der må repræsentere kanten af det centrale skriftfelt. Gravstenens opbygning kendes bl.a. fra Knud Hauchs og Sophie Bruns (o. 1703) samt handelsmand Peder Knudsens (1739) sten, begge i Ribe S. Katrine kirke (*DK Ribe*

Fig. 71. *Fragmenter af gravsten nr. 7 (s. 141), o. 1650-75. I Ringkøbing Museum. HW fot. 1997. - *Fragmente eines Grabsteins, um 1650-75.

Fig. 72. *Gravstensfragmenter, til venstre nr. 8, o. 1675-1700 (s. 141), til højre nr. 9, o. 1700-50 (s. 141). I Ringkøbing Museum. HW fot. 1997. - *Fragmente von Grabsteinen, um 1675-1700 (links), um 1700-50 (rechts).

799, 802). I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5204x5).

10) (Fig. 73) o. 1775, over en ukendt handelsmand eller skipper, spor af genbrug. Grå kalksten, 240x156 cm. Stenen er af baroktype med centralt, højovalt skriftfelt og fire i hjørnerne svævende putti, der mellem sig holder bred-ovale laurbærkranse, mens fladen i øvrigt udfyldes af storakantus og enkelte rocailles. De øvre engle slår ud med deres frie hænder, de nedre blæser i basuner. Det tomme, udslebne skriftfelt indfattes af en æggestav, der foroven brydes af en musling, forneden af et englehoved mellem to rocailles, som kan have rummet de afdødes bomærker eller initialer. Den øvre laurbærkrans er næsten ødelagt ved sekundær pålægning af cement, men ses at have rummet et reliefhugget motiv som den nedre. Heri (fig. 74) er udhugget et tremastet skib, til venstre for hvilket der står en romersk soldat, som i sin venstre hånd løfter en vægt, i den højre en nedadvendt genstand, der synes for tyk til at være en slukket fakkel. Skibet må henvise til afdødes befatteelse med handel eller søfart,¹⁸⁹ men moti-

vet som helhed lader sig vanskeligt udlægge.¹⁹⁰ Gravstenen, der oprindelig må have haft sin plads i kirkegulvet, ligger nu nær kirkegårdens søndre indgang. Den øvre endes cementpålægning skyldes formentlig et her rejst kirkegårdsmonument.

*11) (Fig. 75) o. 1776 med fragmentarisk gravskrift i indhuggede versaler over madame Iepsen, *1720, †1776 i sin alders 56. år. Hun indgik ægteskab 1754 med skipper (Mattias) Jepsen, †1773, og fik med ham en søn og en datter.¹⁹¹ Det nu utilgængelige fragment, 122x36 cm, omfatter et parti af stenens venstre del med rest af et højovalt skriftfelt i laurbærindfatning, der foroven brydes af en rocaille. Ingen oprindelige kanter er i behold, og fragmentets øvre og nedre del er forhugget som følge af genanvendelse i en havetrappe. Stenfragmentet fremkom 1984 på Rindumgaard (Rindum sogn), til hvis ombygning og haveanlæggelse efter 1807¹⁹² stenen må være erhvervet fra Ringkøbing.¹⁹³

12) O.1800, brugt (eller genbrugt) som kirkegårdsmonument 1826 over (ritmester) Christian Ehrenreich Brockdorff, *15. sept. 1734, gift 6.juni 1763, †21. aug. 1819 i en alder af 85 år, medsammt hans hustru Henriette Brockdorff, f. Pultz, *21. maj 1747, †.. april 1825. De levede i ægteskab i 56 år og fik sammen .. børn af hvilke seks var døde.¹⁹⁴ I indskriftens vanskeligt læste afslutning nævnes foruden »hans efterladte«, disses? »2 sønner og 6 [døtre]«, ligesom det synes at fremgå, at flere (afbørnene?) er nedsat hos dem. Sandsten, 205x132 cm, med konkavt afskårne hjørner og et kvadratisk, todelt skriftfelt, der optager stenens midtparti i fuld bredde og i hjørnerne har buet afskårne bladrosetter. Foroven rummes i et felt Brockdorffvåbenet (en flyvefisk), holdt af to vingede løver (fig. 76), mens et tilsvarende, lavere felt forneden har en lille, central medaljon med sommerfugl. Til venstre for den er oplysningen »Pålagt 1826« indhugget med samme gnidrede skriveskrift som den egentlige gravskrift. Al skrift er derfor formentlig tilkommet 1826, vel et par årtier efter at stenen i øvrigt er udført med henblik på at skulle ligge i kirkegulvet. At stenen er indkøbt brugt til pålæggelsen 1826, kan næppe udelukkes. Men

da Brockdorffvåbenet ikke synes sekundært, har ægteparret vel selv ladet stenen udføre i god tid, hvorefter dens indskrift er udhugget eller nyhugget af deres arvinger. På kirkegårdens sydlige del.

13) O.1800, over ukendte, genbrugt o. 1909 over (stiftsfysikus) Erik Begtrup Holst, *12. okt. 1828, †26. april 1907, og hustru Anna Cecilie, f. Husted, *20. dec. 1844, †17. aug. 1909.¹⁹⁵ Grå sandsten, 234x156 cm, med stor højoval krans, dannet af to olivengrene, som foroven er sammenbundet med en sløjfe og foroven lader en sommerfugl (sjælen) fri. Midt på stenen, hvor den oprindelige indskrift har haft plads, findes nu den nye gravskrift på en dertil indfældet, hvid marmorplade, 118x72 cm, der øverst bærer Odd-Fellowordenens tre ringe. På kirkegårdens søndre del.

14) O.1800, over ukendte, genbrugt 1835 over (møller) Niels Jensen Buch, *17. juni 1770, †15. jan. 1834, og hans kone Birthe Andersen, *30. marts 1774, (†9. maj 1850), samt et tidligt dødt barn, der efter årstallene ikke kan være deres, men som måske var et barnebarn, <Birgitte Buch, *1. marts 1839, †1[7.] juni 1840). Kalksten, 182x91 cm, med konkavt afskårne hjørner og bred ramme med udfligede bånd og hjørnerosetter. Afførste indskrift anes midt på stenen ordene »..svandt du/..Dig/..Engle..«. Den sekundære gravskrift, ligeledes i indhugget skrift, afsluttes med oplysningen »Paalagt 1835«. Et delvis læseligt gravvers tilslutter sig den o. 1840 påførte gravskrift over barnet: <»Omnu Moder gik til Gud/ Samledes med Fader neden/..«>. Stenen må oprindeligt have ligget i eller ved kirken. Genbrugen 1835 er sket på kirkegården, hvor den nu står op ad muren ved sydindgangen (jfr. fig. 5).

†*Gravsten.* Hvor ikke andet anføres, hidrører oplysningerne fra auktionslisten det år, hvori stenen angives som solgt.¹⁹⁶ 1) O.1600, Mette Nielskone, †1600. Solgt 1816. 2) O.1606, Hr. Peder Andersen, †1606. Solgt 1804. 3) O. 1611, (rådmænd) Christen Svendsen, †1611.¹⁹⁷ Solgt 1804. 4) O.1612, Poul Michelsen, ridefoged i Bøvling len og borger i Ringkøbing, †1612. Solgt 1804 og 1816. 5) O. 1638, Maren Hans-

Fig. 73. Gravsten nr. 10 (s. 142) over ukendt handelsmand eller skipper (jfr. detalje fig. 74). HW fot. 1997. - *Grabstein für einen unbekannten Handelsherrn oder Kapitän* (vgl. *Detail Abb. 74*).

datter Simcox(?), †1638. Solgt 1804. 6) O.1646, Peder Balvig, borger og købmand i Ringkøbing, født i Tønder, †1646. Solgt 1816. 7)

O.1646, Ole Christensen, †1646. Solgt 1804. 8)

Fig. 74. Utolket motiv med romersk soldat og skib, udsnit af gravsten nr. 10 (s. 142, jfr. fig. 73). HW fot. 1997. - *Uninterpretiertes Motiv mit römischem Soldaten und Schiff, Detail von Grabstein* (vgl. *Abb. 73*).

O. 1656, Christen Harbal, †1656. Solgt 1790. 9) O. 1657, Laust Andersen, †1657. Solgt 1816. 10) O. 1662, et barn af Hans Frandsen Heeboe. Solgt 1816. 11) O. 1665, købmand Niels Nielsen, †1665. Solgt 1816. 12) O. 1668, rådmænd Thue Jensen, †1668. Solgt 1804. 13) O. 1670, købmand Jørgen Jensen Stabye, †1670. Solgt 1816. 14)

O. 1674, rådmænd Hans (Jensen) Ronnum (Ronnum), rådmænd, †1674. Solgt 1816. 15) O. 1676, Magdalena Pedersdatter Hegelund, †1676. Solgt 1804. 16) O. 1678, solgt 1816 som en gammel ligsten over borgmester og rådmænd (Jens) Sørensen (Bredal).¹⁹⁸ 17) O. 1686, Jens Jensen Lyngvig, †1686. Solgt 1804. 18) O. 1687, købmand Christen Christensens enke, †1687. Solgt 1816. 19-21) O. 1690, 1692, 1695, Jens Biergsdatter, moder og hustru, †henholdsvis 1690, 1692 og 1695 (jfr. nr. 37). Solgt 1790. 22) O. 1694, Anna Pedersdatter Plovsgaard, †1694 (jfr. †lampe). Solgt 1804. 23) O. 1695, ifølge auktionslisten 1816 over Tue Tuesen, †1695, der (vel urigtigt) nævnes som borgmester i Ringkøbing.¹⁹⁹ 24) O. 1698, Tue Olaisens børn, †1698 (jfr. nr. 34). Solgt 1790. 25-26) O. 1700 og 1707, Reinhold T..sens (Tuesens?) to børn, †1700, og han selv, †1707. Solgt 1790. 27) Hans Hansen, †1705. Solgt 1790 og 1804. 28) O. 1707, Reinholdt Fischer, †1707. Solgt 1804. 29) O. 1712, Christen Christensen Harboe, †1712. Samme år betales for en ligsten på hans grav.²⁸ Solgt 1804. 30) O. 1715, rådmænd Peder Boesens tre børn, †1714-15. Solgt 1804. 31-32) O. 1716 og udateret, den første over »Dorsk«, †1716, vel et medlem af familien Torsk (jfr. †oblatæske),²⁰⁰ solgt 1790, den anden over Johanne Dorsk, solgt både 1790 og 1804. 33) O. 1718, Peder Pedersen, †1718. Solgt 1790. 34) O. 1718, borgmester Tue Olai (Olufsen), †1718 og hans (3.) hustru (Kirstine Hoffgaard, †1720).²⁰¹ Solgt 1790 og 1804. 35) 1728?, Laurits Hansen Nyeland, †1725, og hans hustru, †1722. Ifølge en antegnelse til kirkens regnskab 1728 var Laurs Nyelands ligsten blevet udført af en stenhugger i Horsens.⁵⁷ Solgt 1816. 36) 1731-32 købte Lars Rindom (købmand Laurids Nielsen Rindom) en lille sten til sit barns lig.²⁰ 37) O. 1737, Jens Bierg, †1737 (jfr. nr. 19-21). Solgt 1790. 38) O. 1744, Anders

Busk, †1744. Solgt 1790. 39) O. 1750, rådmænd Eskil Mikkelsen Rude og hans hustru. Kort før sin død 1759 skænkede rådmændene kirken 40 rdl. på betingelse af, at han blev begravet nærmest muligt sin kone, samt at hendes gravsten skulle være deres fælles. Endvidere skulle stenen forsynes med kampesten og mur, så at den var forhøjet i det mindste en halv alen over jorden. Hans efterkommere skulle have pligt til at vedligeholde stenen »under Guds retfærdige vrede og hæfn«.²³ 1801 betales murmester Hans Holm for »rådmænd Rudes grav at reparere«.²⁰ 40)

O. 1752, Jacob Elias Hoffmann, apoteker, †1752 (urigtigt).²⁰² Solgt 1816. 41) O. 1747, madam Sparre, †1747. Solgt 1790. 42) O. 1750, John Jensen, †1750. Solgt 1790. 43) O. 1763, (Henrik Henningsen) Broholm, †1763 (hører og kor-

Fig. 75. *Fragment af gravsten nr. 11 (s. 142), o. 1776, over madam Jepsen. Nu på Rindumgaard. Ringkøbing Museum fot. 1984. - *Fragment eines Grabsteins für Madam Jepsen, um 1776.

degn). Solgt 1790. 44) O.1769, Jens Croners datter, dødfødt 1769. Solgt 1816. 45) O.1771, Anna Catrine Croner, †1771.²⁰³ Solgt 1816. 46)

O.1774, jomfru Jensen, en søster til amtsforvalter (Frederik Christian) Lang. Solgt 1816. 47)

O.1778, apoteker (Johan Sebastian) Stabel, †1778. Solgt 1816. 48) O.1778, Madam Anne Arent, (købmand Christen) Strandbyegaards 1. hustru, †1778. Solgt 1816. 49) O.1783, Maren Arent, †1783. Solgt 1816. 50-52) O.1785 og 1794, Anna Cathrine, Johannes og Jens Andreas, børn af tolder Voigt, †henholdsvis 1785 og 1794 (drengene). Solgt 1816. 53) O.1787, Elisabeth Marie, †1787, en slægtning(?) af »gamle tolder Voigts hustru«. Solgt 1816. 54-55) 1789 betalte tolder Voigt for to på kirkegården lagte ligsten, en stor på sin salig kones, en lille på sine børns.²⁰ 56-57) 1789 og 1791, Peder Georg og Frederich Giørtz, †henholdsvis 1789 og 1791, børn af præsten (Balthasar) Giørtz. Solgt 1816. 58) O. 1790, barnet Christiane Marie Rindom, †1790. Solgt 1816. 59-82) Udaterede er en sten over Peder Bøllings datter, solgt 1790, en over Laurits Lauritsen, solgt 1804, mens fem andre optræder i auktionslisterne 1790, 1804 og 1816 som gamle uden navn og årstal. Også 17 kasserede ligsten, der solgtes 1747, er i øvrigt uoplyste.¹⁷²

†*Gravfliser*. 1) O.1616, Peder Christensen Wognberg, borger i Ringkøbing. Solgt 1816. 2)

O.1686, »1 flise«, ifølge auktionslisten 1816 over en rådmand Busk, †1686.²⁰⁴ 3-7) Yderligere fem gamle fliser uden navn og årstal solgtes 1790 og 1816.

En *†åben begravelse* indrettedes 1693 af amtsforvalter Villads Andersen (†1697, jfr. †alterkande og alterskranke) i en af ham opført †tilbygning, indpasset i hjørnet mellem koret og nordre korsfløj (jfr. fig. 19 og s. 82). Ifølge skødet strakte bygningen sig 7 alen ud fra koret og 7½ alen øst fra korsfløjen. Begravelsen fandtes i kælderplan og havde dør med nedgang fra koret samt to luft huller ud til kirkegården. Til gengæld for skødet skænkede han kirken 50 rdl. samt yderligere 50 rdl., som skulle stå hos ham selv, hans hustru og børn i deres livstid og tjene vedligholdelsen.²⁰⁵ 1721 var der ikke i 20 år betalt for begravelsen, skønt lig både var indsatte

Fig. 76. Udsnit af gravsten nr. 12 (s. 142), o. 1800, over ritmester Christian Ehrenreich Brockdorff, øvre del med Brockdorffvåbenet. HW fot. 1997. - *Ausschnitt aus dem Grabstein für Rittmeister Christian Ehrenreich Brockdorff, Wappen im Oberteil, um 1800.*

og udtagne, hvilket nu ønskedes påtalt, inden hustruen Maria Pedersdatters 2. mand, kammeradvokat Nicolaus Friesse i København, blev indsat.²⁰⁶ Efter klage over kapellets forfald bestod hun 1732 en reparation, og 1749 foretog hendes brodersøn, Peder Stephansen i Varde, en ny istandsættelse.²⁰ Han overlod samme år begravelsen til sin fætters enke, Johanne Nielsdatter Colding, ejer af Søgaard i Nysogn, som begravelsen herefter tjente. 1812 stod den druknede engelske kaptajn David Atkins en tid i begravelsen, inden hans kiste førtes videre til Randers.²⁰⁷ Efter kancelliasessor Hans Peder Ammitzbøls død 1821 ville enken ikke holde begravelsen vedlige, hvorfor den nedlagdes og kapellet blev nedbrudt.⁴⁹

†*Murede begravelser*. Mens kirkegulvets gravsten (jfr. s. 86f.) i korsfløjen markerede underliggende jordbegravelser, lå stenene i skib og kor over murede gravkamre, af hvilke mindst ni kan uskilles ved rester og spor i de eksisterende kældre (fig. 16a-i, jfr. s. 88f.). Da der i væggene forekommer munkesten, må indretningen af mere permanente gravkamre vel gå tilbage o. 1600, men de fleste synes at have tilhørt baroktiden. Et »ligforordnings reglement« 1697-1729 anfører en pris af 4 rdl. for åbning af eksisterende begravelser, 6 rdl. for efter kistens nedsettelse atter at få sten pålagt. Ikke benyttede kamre hjemfaldt til kirken; eksempelvis talte kirkeværgen Rasmus Nøhring 1721 om »begravelser, som man ej ved, hvem har tilhørt, og ej udi 20 a 30 vel over 60 år har været åbnet og eller

lig nedsat udi«. Både til sådanne begravelser og til gamle ligsten mente værger, der var libhavere, »hvoriblandt jeg selv er een, som gerne ville have en begravelse for en billig betaling til kirken, og gerne forpligte mig, at de salige afdødes ben og støv skal blive samlet og bevaret i begravelserne udi en god benkiste«. ⁵⁷ Samtlige gravkamre synes at være tømt 1841, da »de i kirken værende ligkistelig og afdødes levninger« tillodes optaget og begravet på den gamle kirkegård. ²⁸

Den omstændighed, at gravkamrene kunne benævnes både efter de første og de seneste brugere, er med til at vanskeliggøre nærmere udredning af deres historie. Da de ni endnu erkendelige kældre under kirkegulvet kun usikkert lader sig identificere arkivalsk, er beskrivelsen her opdelt, således at der først redegøres for kamrenes rester (a-i), derefter for de begravelser (1-5), der kan udskilles i kilderne. De i kirkens fyrrkælder erkendelige, murede begravelser er følgende, idet bogstaverne henviser til kælderplanen (fig. 16a-i):

a-b) I koret; sandsynligvis oprindelig to gravkrypter. Afgrænsningen mod vest kan aflæses i sydmuren, mens der ikke ses spor af en adskillelse mellem de to krypter. Den østligste krypt har korfagets fulde bredde, og dens nord- og sydvæg støttes af hver to piller, mens den vestre krypt er smallere. ²⁰⁸ Byggematerialet synes i hovedtrækkene at være tegl af moderne format.

c-d) I skibets 1. fag; sandsynligvis oprindelig to gravkrypter. Afgrænsningen mod øst aflæses i sydmuren (jfr. ovf.), mod vest i både nord- og sydmuren. Placeringen af krypternes nordre murflugt kan skyldes en hensyntagen ved anlæggelsen til det herover stående pulpitur (nr. 1) med orgel. En adskillelse mellem de to krypter spores ikke, men antydes af en forskel i byggematerialet, idet sydmurens østre del er opført af rå kamp fornedet og munkesten i blokskifte foroven, mens vestre del er opmuret af tegl i moderne format. En luftkanal omtrent midt i sydvæggen var bevaret frem til restaureringen 1934-35 (sml. fig. 8b), men ses ikke længere.

e) I skibets 2. fag, nordøstre hjørne. Nordvæggen og et stykke af østvæggen er bevaret,

mens vestgrænsen ses som et skillerumsspor i nordvæggen. Opmuret af små teglsten.

f) I skibets 2. fag, sydøstre hjørne. Sydvæggen bevaret, mens afgrænsningen mod både øst og vest er angivet ved spring i murflugten. En bred luftkanal i sydmuren var bevaret frem til 1934-35 og giver sig endnu til kende indvendig ved en tilmuring bindig med væggen. Opmuret af små tegl.

g) I skibets 2. fag, sydsiden. Sydvæggen er bevaret, mens afgrænsningen mod øst og vest angives af spring i murflugten. Opmuret af små tegl.

h) I skibets 2. fag, sydvesthjørnet. Syd- og vestvæggen er bevaret, mens afgrænsningen mod nord og øst ses i form af rester af bortbrudte helstens skille vægge. I sydmuren er en let smiget luftsprække, der indvendig er tilmuret bindig med væggen. Byggematerialet er teglsten af moderne format.

i) I skibets 2. fag, nordvesthjørnet. Nord- og vestvæggen samt en kort stump af sydvæggen er i behold, mens afgrænsningen mod øst angives af et skillerumsspor. Krypten er tydeligvis yngre end den sydfor liggende, idet sydvæggen er skabt ved en halvstens skalmuring af den ældre krypts nordvæg. I nordmuren en smiget luftsprække, der indvendig er tilmuret bindig med murflugten. Opmuret af små teglsten.

Arkivalsk kan følgende begravelser udskilles:

1) Under korets vestlige del (fig. 16a-b) var der fra gammel tid fri begravelse for sognepræsterne, deres hustruer og børn. 1700 fik provst Johan Christopher Jacobsen Eilertz nedsat et barn i sin begravelse, ²⁸ 1721 nedsattes han selv, og 1769 måtte hans enke Mette Jensdatte Bagge (†1769) og en datter søge særlig tilladelse for at blive gravsat hos ham og andre af familien. ²⁰⁹ Årsagen var givetvis de mange, forløbne år samt det forhold, at korets gravkamre siden var fyldt op. Med begrundelse heri havde Johan Eilertz' efterfølger, provst Hans Allerup, således 1743 søgt og fået bevilget en begravelse uden for koret (ndf. nr. 2). I forbindelse med provstinde Eilertz' ansøgning 1769 oplyses, at der siden 1747 kun var sket én nedsættelse, nemlig 1767, da Peder Tangs kone fik plads i sognepræsternes

Fig. 77. *Kistekrucifiks og *kistebeslag af bly, o. 1675-1750 (s. 147). I Ringkøbing Museum. HW fot. 1997. - *Sargkrucifix und *Sargbeschläge aus Blei, um 1675-1750.

begravelse, idet hun var datterdatter af provstinde Eilertz.²⁸ 1791-92 istandsattes en begravelse under koret, øjensynligt arbejdedes især i nord under kapellanens skriftestol (jfr. fig. 19). Væggene blev nyopmuret i tegl og kamp, en ny egebjælke lagdes ind, og trærammen over begravelsen blev sat i stand.¹⁷¹ Arbejdet medførte optagelse af tre kister, men kun én blev nedsat igen, idet de to andre var så gamle og forrådnede, at de måtte »nedgraves i jorden«.²⁸

2) »Straks uden for koret på søndre side« (vel fig. 16d),²¹⁰ hvor Christen Høeg var gravsat 1693, hans hustru 1711. 1743 sagdes kammeret kun at rumme »faldne fjæle og formulstrede døde ben«, hvorfor provst Hans Allerup erhvervede det, idet der ikke længere fandtes nogen plads i sognepræsternes store begravelse under koret (jfr. nr. 1).²²

3) I skibets sydside under mandsstolene nr. 4-5 (vel fig. 16c), hvor man 1770 nedsatte liget af kaptajn von Barners kone. 1773 blev amtsforvalter Jens Fuglsangs kiste nedsat, efter at man først havde flyttet to af de ældste kister over i begravelsen »næst vesten til« (vel fig. 16f).²² 1782 betaltes for nedsættelse af madam Fuglsang.³⁰

4) I skibets nordvesthjørne (fig. 16i), indrettet 1698 af borgere og handelsmænd Christen Han-

sen Ronum (jfr. lysekrone nr. 2) og Jens Knudsen farver for sig selv, deres hustruer (jfr. †gravsten nr. 22), børn og arvinger. Rummet var ifølge skødet syv alen langt, fire alen bredt, »inden mur vel fem en halv alen lang og to en halv alen bred, med et luft hul nør ud« og grænsede op mod borgmester Jens Jensens begravelse (nr. 5).²²

5) I skibets vestende grænsende op til nr. 4, formentlig i øst (fig. 16e). Kammeret kaldtes 1698 for borgmester Jens Jensens (†1664).²² Hvis det lå øst for nr. 4, er det snarest identisk med en begravelse, der 1778 befandt sig »under det nederste epitafium« (jfr. fig. 19) og sagdes at være rådmand Oluf Franks forfædres. Ved hans død 1778 erkendtes hans ret til begravelsen, men han sagdes før sin død at have ytret ønske om at blive gravsat på kirkegården ved siden af sin kone.¹¹⁴

Fra kirkens murede begravelser stammer formentlig en række *kistebslag m.m. af bly, der rimeligvis er fremkommet ved de omfattende gulvarbejder i kirken 1934-35, og som nu er i Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5205). Alle har barokformer fra perioden o. 1700-50 (fig. 77): 1) En krucifiksfigur, 23 cm høj. 2) To engle, største mål 22 cm. 3) En krone, 7x13 cm. 4) En guirlande med liggende engel, 5x11 cm. 5) To små putti med fakkelt, største mål 4 cm. 6) Fire brudstykker af akantusløv, største mål 17 cm.

Ved en arkæologisk undersøgelse på den tidligere kirkegård syd for kirken fremkom 1992 to begravelser, begge fra baroktiden og med *kistekrucifikser som det ovennævnte nr. 1 (jfr. fig. 77). Der kan være tale om kirkegårdsbegravelser, men vel snarere om kister fra kirkens murede †begravelser, hvis kister 1841 blev begravet på den gamle kirkegård (jfr. ovf.). I Ringkøbing Museum (inv.nr. 7075).²¹¹

†Gravfaner. 1780 gaves tilladelse til major von Bettaus nedsættelse i en begravelse og til, at to faner ophængtes derover, dog »således at disse ikke spærrer for udsynet til alteret og prædikestolen«.²³

To *begravelsesskjolde (lyseskjolde) afjernblik er afvanlig, højoval form, 51x33 cm, med grønt

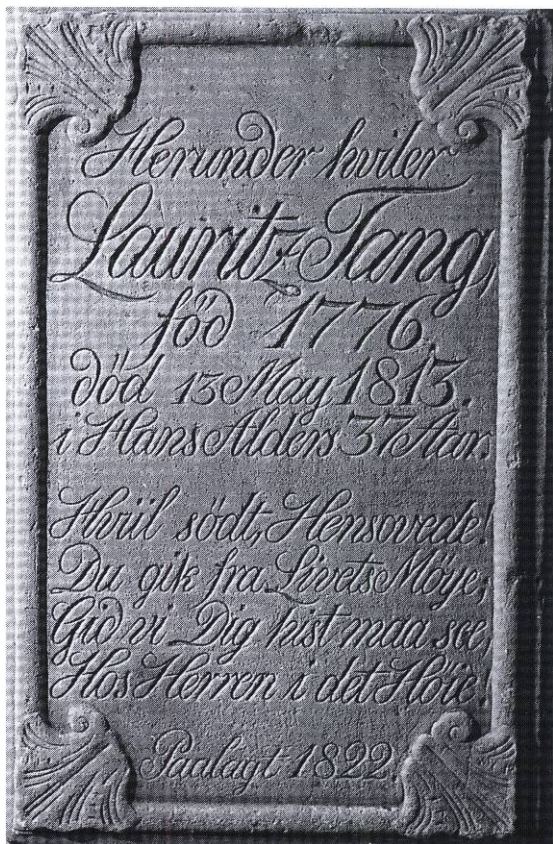

Fig. 78. *Kirkegårdsmonument nr. 1 (s. 148), o. 1822, over Lauritz Tang. I Ringkøbing Museum. NM Fot. 1960. - *Friedhofsmonument für Lauritz Tang, um 1822.

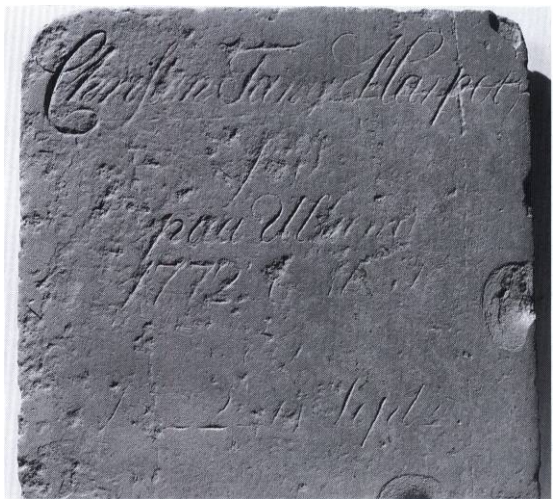

Fig. 79. *Kirkegårdsmonument nr. 2 (s. 148), o. 1824, over Christian Tang Harpøth. I Ringkøbing Museum. HW fot. 1997. - *Friedhofsmonument für Christian Tang Harpøth, um 1824.

løvværk og sort skriveskrift på nu rusten bund (fig. 82).²¹² 1) 1867, for N. E. Krarup, *21. okt. 1..3, †10. sept. 1867. 2) 1872, for etatsråd Carl Georg Leuning, *19. jan. 1798, †16. okt. 1872. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5206).

Kirkegårdsmonument. Foruden de nedennførte er fire gravsten fra kirken genbrugt som kirkegårdsmonument (se gravsten nr. 10 og 12-14).

*1) (Fig. 78) 1822, over Lauritz Tang, *1776, †13. maj 1813, i hans alders 37. år.²¹³ Gråbrun sandsten, 59x38 cm, med kantprofil, hjørneblade og indhugget skriveskrift, der afsluttes med et gravvers og oplysningen »Paalagt 1822«. 1922 skænket af familien til Ringkøbing Museum (inv.nr. 1688B).

*2) (Fig. 79) o. 1824, over (bager) »Chri[stian] Tan[g] Harp[øth], født paa Ulf[sund] (Nees sogn)... 1772« (†1822).²¹⁴ Lysgrå kalkstensflise, 44x44 cm, med indhugget skriveskrift. Oplysningerne er udfyldt efter en fortegnelse over kirkegårdens gravminder 1839-41, hvori monumentet anføres med årstal 1824.²³ Dette år anfører kirkeregnskabet, at der ikke var betalt for hans sten, hvorfor den ønskedes fjernet.¹¹⁴ 1922 skænket af familien til Ringkøbing Museum (inv.nr. 1688A).

3) (Fig. 80) o. 1826 over Peder Tang (den ældre), *1737, †1826,²¹⁵ en genbrugt gravsten fra o. 1785, erhvervet 1802 i Ulfborg.²¹⁶ 1827 betales for stenens pålægning.²⁸ Sandsten, 189x99 cm, i barokform med stor højoval laurbærkrans, der forneden rummer et englehoved i renæssancestil, foroven en vinget jordklode, hvorpå står den opstandne Frelser i cirkulær skybræmme. Han flankeres af de siddende evangelister Mattæus (til venstre) og Markus (med symbolvæsner), mens man i stenens nedre hjørner tilsvarende ser Lukas (til venstre) og Johannes. Mellem dem står, flankeret af to balustersøjler, den afdødes sjæl med hænderne knuget bedende for brystet. Over den sekundære gravskrift, med meget stor, indhugget skriveskrift, ses et Jahveøjle i stråleglans, efter den en engel (sjælen), der bryder ud af en sæbeboble (sekundært huggede?). Profileret kant med rocailler.

Stenen, der i sine blandede og til dels stærkt forældede stilformer er et interessant stykke folkekunst, kan dateres nogenlunde ud fra et nært sidestykke fra o. 1784 i Ringkøbing Museum (formentlig fra Velling kirke, Hind hrd.). På kirkegårdens søndre del, opsat skråt på seks søjlestykker af granit (fra byens ældste kirke? Jfr. s. 72).

4) 1827, over Johan Leonhardt Broagger, *5. okt. 1743, †(1824) efter 45 års virke som (apoteker). Skråstillet kalksten, 81x39 cm, med smal kant og hjørneblade. Den skadede indskrift med indhugget kursiv afsluttes af et gravvers og oplysningen: »Paalagt af hans Efterkommere Aar 1827«. På kirkegårdens søndre del.

*5) O.1861, over Kirstine Margrethe Schouboe (*1809, †1861).²¹⁷ Rød sandstensflise, 66x46 cm, med indhugget versalindskrift, hvoraf kun begyndelsen er i behold, da resten er borthugget. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv.nr. 5204x6).

6) O. 1862, over Hansine Gerhardine Frederikke Heiberg, f. Olrik, *6. jan. 1835, †11. aug. 1862. Stele af sandsten, cippusform, 126 cm høj, med gravskrift i fordybede versaler under indfældet relief i hvid marmor, visende en sørgende genius med lyre og krans. Ved kirkegårdens sydindgang (jfr. fig. 4).

7) O.1862. Minde over Anna Hebroe, f. Pedersen Korsgaard, *28. maj 1793, †12. nov. 1862. Hun blev gift første gang 4. maj 1820 med snedker Peder lense Broe, *16. juni 1788 ved Hebroe, †19. juni 1830 i Ringkøbing, i ægteskabet seks børn. G. 2° 12. juli 1845 m. borger og ølbrygger lense Christian lense Hebroe, *23. april 1797, <†14. juli 1881>. Sandstensstele med svagt spærformet afslutning, 90 cm høj, på fod af granit. Foroven forsænket medaljon med latinsk kors, herunder kanter to rosetter begyndelsen af indskriften, hvis fordybede versaler afsluttes med henvisning til Matt. 11,28. På kirkegårdens gravmindemuseum ved nordøsthjørnet af dens ældste del.

Støbejernskors. *1) 1853, over snedker Søren Kjeldsen, †1842, og hustru Ulrikke Antonette, født..., †1853. Korset, 115 cm højt, har trekloverender og bærer på bagsiden påskrifterne »Sa-

Fig. 80. Kirkegårdsmonument nr. 3 (s. 148), o. 1826, over Peder Tang (den ældre), en genbrugt gravsten fra o. 1785, erhvervet i Ulfsborg. Opmåling ved Gunnar Juul Brask i NM. - Friedhofsmonument für Peder Tang (d.Ä.), um 1826, ein wiederbenutzter Grabstein um 1185, erworben in Ulfsborg.

lig er De som bor i Herren« og »paasat 1853«. I Ringkøbing Museum (inv. nr. 5179). *2) O. 1875, over (amtsfuldmægtig) Berthel Axelsen Berthelsen, *20. jan. 1831, †11. okt. 1875. Korset er afbrudt forneden, nu 86 cm højt, med stjerneprydede, liljeformede ender. På øvre korsarm ses en utydelig figur, på den nedre krydsende fakler. I Ringkøbing Museum (inv. nr. 5178). 3) Skriftløst og glat, 87x57 cm, hensat løst på kirkegårdens gravmindemuseum.

†Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 81) o. 1829, over købmand Chr. Høy Husted, *2. sept. 1770, †17. marts 1825, og hustru Kjerstine Høy Husted, f. Houmark, *24. juni 1775, †20. dec.

Fig. 81. †Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1829, over købmand Chr. Høy Husted og hans hustru Kierstine (s. 149). Sven Fritz fot. 1941 i Ringkøbing Museum. - †Friedhofsmonumentfür Kaufmann Chr. Høy Husted und seine Ehefrau Kierstine, um 1829.

1829.²¹⁸ Den klassicistiske stele, alene kendt fra fotografiet 1941 (fig. 81), var af træ, vel ca. 130 cm høj. Den udgjorde et rammeværk med kronende rundbuegavl og et tilsvarende, nedre rundbuefelt, hvorimellem var indfældet et skriftfelt med sort skriveskrift på hvid bund, iluderende en marmortavle. Tilsvarende må en mørk bemaling af monumentet i øvrigt skulle imitere sten; en blikbeslåning oventil har skullet beskytte mod vejret.²¹⁹ 2) 1832, over (overtoldbetjent Christian Frederik) Schubert, hvis hustru nævnte år betalte for et træmonument (som nr. 1?) på sin afdøde mands grav.²⁸

En lang række †kirkegårdsmonumenter er endvidere anført i kirkegårdsfortegnelser 1839-41²³ og 1853,⁵² men karakteriseres ikke nærmere og er derfor ikke medtaget her.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing amt i almindelighed henvises til s. 54f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56f. Endvidere er benyttet:

RA. *Ringkøbing kæmnerrgsk.* ca. 1590-1750 div. år (film M 34.406).

LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp.ark.* Ringkøbing kirkes kopiprot. 1753-1842 (C 628.1). Ringkøbing kirkes dokumenter 1635-1817 (C 828.7-8). Ringkøbing kirkes papirer 1783-1813 (C 628.9). Auktions- og licitationsforr. 1818-38 (C 628.11). Div. dokumenter 1671-1895 (C 628.15). Kirkerghsk. 1584-1627 og 1730-1828 (C 628.16-17). Kopibog over rgsk. 1790-1804 (C 628.18). Rgsk.prot. 1848-1913 (C 628.21-24). Rgsk. bilag 1740-1789 (C 628.28-29). *Ribe bispeark.* Ringkøbing kirke 1631-1778 (C 4.129). Rgsk. for kirke- og kirkebetjeningskassen 1924-62 (C 4.2409). Ringkøbing kirkes rgsk. 1700-1900 (C 4.1346-1357). Ringkøbing kirkes rgsk. 1900-24 (C 4.1789-1800).

Privatarkiver: *Th. Frobenius & Sønners ark.* *Kirkeminiesteriets orgelkonsulents ark.*

Menighedsrådsarkivet. Synsprot. 1862f. Liber daticus 1864f.

NM. *Notebøger.* Søren Abildgaard VIII, 35. *Indberetninger.* Peter Kr. Andersen 1928 (pulpitur), 1931 (inventar, gravminder), 1931 (orgel, orgelpulpitur) samt 1935 (krucifiks, korsarmspulpitur, epitafier, prædikestol). Georg N. Kristiansen 1964, 1966 (epitafium), Karsten V. Larsen 1990 (bygning, inventar, gravminder), Steen Tullberg og Gitte Brinkbæk 1997 (gravminder). *Tegninger og opmålinger.* Akvarel aftårnet ved Jacob Kornerup 1865. Tryk af tegning af gravsten ved Gunnar Juul Brask u.å. Kalker af indskrifter på prædikestolshimmel, pulpitur og orgelfacade ved Peter Kr. Andersen 1931. Beliggenhedsplan og forslag til regulering af kirkepladsen ved Hother Paludan 1931. Opmåling af kirken (planer, opstalter og snit) ved Hother Paludan 1931. Forslag til restaureering af kirken (planer, opstalter og snit) ved Hother Paludan 1933. Måleblade og skitser til ovennævnte ved Hother Paludan 1931-34. Forslag til korsarmsgavle, trappehus, dørfølge, alterparti og stolestader ved Hother Paludan 1933-34. Tegninger af præstetavle og lysekrone ved Hother Paludan 1937. Tryk af længdesnit ved Rolf Graae 1972.

Litteratur. P. N. Frost, *Kjøbstaden Ringkøbing*, Borris 1817, genoptryk, Ringkøbing 1922, 88-123. - Pastorinde Fledelius, »Ringkøbing Kirke«, *RStbog* 1936, 33-39. - Carl Lindberg Nielsen, *Ringkøbing Købstads Historie*, Ringkøbing u.å. (1943-69), 212-52. - *Ringkøbing kirke. Kort beskrivelse af Ringkøbing kirke - en vejledning for de besøgende.* Udg. af Menighedsrådet 1975.

Historisk indledning ved Sven Rask og Ebbe Nyborg, bygningsbeskrivelse ved Mogens Vedsø, in-

ventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler), gravminder Ebbe Nyborg. Tysk oversættelse Bodil Moltesen Ravn. Redaktionens afsluttet dec. 1997.

¹ Carl Lindberg Nielsen, *Ringkjøbing Købstads Historie*, Ringkøbing u.å. [1943-69] 14f.

² Jens Aarup Jensen, »På sporet af 'Rennumkøpingh'. Rapport om middelalderens Ringkøbing«, *FRAM* 1985, 61-75. Se også *FRAM* 1986, 136, 1987 183f., 1991 149f.

³ Jfr. note 1 og 2. Et fingerpeg om, at der 1234 og 1237 næppe fandtes nogen by, er måske kongebreve fra disse år, hvorved Ribebispen i stedet for sin del i mønten fik overladt plovskatten af Hardsyssel, Almindsyssel og Vardesyssel med flækkerne (»opidis«) Varde og Lemvig. Ringkøbings manglende nævnelse skyldes vel, at byen da endnu ikke eksisterede. *Dipl-Dan* 1, VI, nr. 182, 240.

⁴ Herom senest Jens Aarup Jensen, »'Marie, Marie, du skal sgu' mæ te a haw!' - med arkæologen på Holmslands Klit«, *FRAM* 1988, 7-35 samt Torben Egeberg Hansen og Jens Aarup Jensen, »Fjorden rundt - udkast til en arkæologisk beskrivelse af Ringkøbing Fjord-området«, *FRAM* 1988, 27-38.

⁵ Jfr. Ebbe Nyborg, »Om kirketopografi og middelalderlig bydannelse«, *hikuin* 17, 1990, 7-20.

⁶ *Oldemoder* 111, *Severinsen* 1909, 22, *Dahlerup* 92 samt Troels Dahlerup, *Det danske sysselprovsti i middelalderen*, 1968, 120. Severinsens formodning, at Ringkøbing kirke ikke skulle have eksisteret på Oldemoderlistens tid, idet navnet »Rennemkøbing« skulle dække Rindum kirke, er næppe trolig (se også *Lindberg Nielsen* (note 1) 16). Kirkerne kan udmærket begge have eksisteret o. 1250 og således hver have været taksretet til en ret gennemsnitlig afgift af 5 sk. Jfr. *Rask* 40 samt Michael H. Gelting i *DK Ribe* 1020ff.

⁷ *Dahlerup* 92; *Lindberg Nielsen* (note 1) 241 med note 54.

⁸ *Lindberg Nielsen* (note 1) 214.

⁹ *Lindberg Nielsens* (note 1) formodning 213, at S. Jørgensgruppen slet ikke har eksisteret, men beror på en fejlidentifikation i *DaAtlas*, kan vel ikke afvises, men må være mindre sandsynlig, jfr. s. 97 med note 79. En tilsvarende usikkerhed om indvielse til S. Jørgen kan nævnes for Holstebro kirke. Se Esben Graugaard, »Sct. Jørgen og Holstebro«, *HoMuÅr* 1987, 18ff.

¹⁰ *DaKancReg* 6. juli 1546.

¹¹ P. Storgaard Pedersen, »Latinskolerne i Hardsyssel«, *Haarb* 1919, 33f. Omtalen af gildegods ses her som vidnesbyrd om eksistensen af et middelalderligt præstegilde.

¹² *Lindberg Nielsen* (note 1) 241f. En periode 1685-1745 var Ringkøbing tillige hovedsogn for Bølling og Sædding (Bølling hrd.), en ordning, der skulle skaffe

byens sognepræst bedre indtægter. Sognekapellaner nævnes jævnligt efter 1594.

¹³ *KancBrevb* 26. juni 1593.

¹⁴ *Rask* 38.

¹⁵ *Lindberg Nielsen* (note 1) 30f.

¹⁶ P. N. Frost, *Kjøbstaden Ringkøbing*, Borris 1817 (genudgivelse 1922) 94f.

¹⁷ Jfr. Ribe Domkirke, *DK Ribe* 500f.

¹⁸ *HofnFund* 668.

¹⁹ En randbebyggelse ses her angivet på Resens kort over Ringkøbing.

²⁰ LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp. ark.* Kirkeregnskaber 1584-1627 og 1730-1828 (C 628.16-17).

²¹ Note 22 og 57.

²² LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp. ark.* 1635-1817. Ringkøbing kirkes dokumenter (C 828.7-8).

²³ LAVib. Ringkøbing kirkes kopiprot. 1753-1842 (C 628.1).

²⁴ LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp. ark.* 1790-1804. Kopibog over regnskaber (C 628.18).

²⁵ Note 20 og 158.

²⁶ Note 23, 28 og 60.

²⁷ Note 22 og 158.

²⁸ LAVib. *Ribe bispeark.* 1700-1900. Ringkøbing kirkes rgsk. (C 4.1346-1357).

²⁹ Note 20. Et kirkedige, der omtales 1588, var formentlig blot en lav jordvold, hvorpå plankeværket stod.

³⁰ LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp. ark.* 1740-1789. Rgsk. bilag (C 628.28-29).

³¹ Note 20 og 28.

³² Note 20, 22 og 24.

³³ Note 23, 28, 60 og 114.

³⁴ Note 28 og 52.

³⁵ LAVib. *Ribe bispeark.* 1924-62. Rgsk. for kirke-og kirkebetjeningskassen (C 4.2409).

³⁶ Note 22, 24 og 158.

³⁷ Menighedsrådsark. Synsprot. 1862ff.

³⁸ Note 52 og 59.

³⁹ Der er ikke konstateret fundamenter af en ældre bygning på stedet, og det kan derfor ikke helt udelukkes at de mange kvadre er tilført andetsteds fra. Ved restaureringen 1934-35 tolkede man de brede fundamenter under langmurene som en rest af en ældre kirke, jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 215, men dette forhold skyldes murens undermuring på inder siden i forbindelse med indretning af de mange gravkrypter under kirken, sml. $\dagger$ murede begravelser samt fig. 16.

⁴⁰ De nordre er nu inkorporerede i korsarmen, mens de søndre fjernedes ved opførelsen af denne sides korsarm 1934-35.

⁴¹ I den vestligste sten er indhugget en cirkulær fordybning med en diameter på 24 cm.

⁴² Det kan ikke udelukkes, at såvel dette træk som gjordbuernes nuværende skikkelse er resultat af en

stabiliserende undermuring. Fremspringet er fejlagtigt registreret på Hother Paludans planer (sml. fig. 8a og 9), men det fremgår af de tilhørende måleblade, at det før restaureringen 1934-35 havde samme størrelse som nu.

⁴³ Forholdet mellem vestafsnittets ydre og indre vesthjørner viser, at en eventuel gavlmur ikke kunne gives sædvanlige dimensioner, idet der kun levnes plads til en mur af 40 cm's tykkelse. Kun en samtidig påbegyndelse af tårnet kan forklare en så ringe »overlapning« i hjørnerne.

⁴⁴ Vestmuren er ca. 180 cm tyk mod ca. 140 cm i de øvrige tre mure.

⁴⁵ Vinduets ydre er, som det omgivende murværk, nymuret ved restaureringen 1934-35.

⁴⁶ Særlig udtalt ved nordre kappe, der 1855-1934 var gennembrudt af en trappe til mellemstokværket.

⁴⁷ Måske ved tårnets restaurering 1866.

⁴⁸ *DK Sjyll* 2724.

⁴⁹ *Lindberg Nielsen* (note 1) 217f.

⁵⁰ Formurede i munkeskifte (sic!) med det særkende, at binderne er placerede over studsfugerne i det underliggende skifte.

⁵¹ I den vestre er senere indhugget et skorstensrør.

⁵² LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp.ark.* 1848-1913. Rgsk. protokoller (C 628.21-24).

⁵³ Selv nordre korsarms lette afvigelse mod vest i forhold til vinkelret blev gentaget.

⁵⁴ Skødet er gengivet i *HaÅrb* 1930, 170f.

⁵⁵ Frem til restaureringen 1934-35 var de to piller midt på kirkens søndre langside betydeligt kraftigere end kirkens øvrige (fig. 8a-b).

⁵⁶ Kongen rejser sig omtrent over midten af det seksdelte hvælv i korfaget og polygonen.

⁵⁷ LAVib. *Ribe bispeark.* 1631-1778. Ringkøbing kirke (C 4.129).

⁵⁸ Note 28. Med »malet« bly skal formentlig forstås valsede blyplader i modsætning til de sædvanlige, støbte plader.

⁵⁹ LAVib. *Ribe bispeark.* 1900-24. Ringkøbing kirkes rgsk. (C 4.1789-1800).

⁶⁰ LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp.ark.* 1818-38. Auktions- og licitationsforretninger (C 628.11).

⁶¹ Anskaffelsen af vinduet i polygonens nordøstside er ikke omtalt i kilderne, men kan have fundet sted 1847 ved korsarmens ombygning (jfr. ndf.).

⁶² Dette vindue har forsøgsvis været tolket som »romansk«, jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 215. Det præciseres stedse i arkivalierne, at dette vindue er anbragt ved prædikestolen, og dets bestemmelse kan derfor kun være at oplyse denne.

⁶³ Vel en følge af, at korsarmen frem til ombygningen 1847 var lidt lavere end langhuset.

⁶⁴ Note 28 og 30.

⁶⁵ En udvidelse af pillerne mod øst antyder en mindre fremrykning af pulpiturets forside.

⁶⁶ Note 35. Fornyelsen, der faldt i forlængelse af kirkens restaurering 1934-35, har næppe været fuldstændig.

⁶⁷ Note 20. »Molingen« er sandsynligvis den på fløjstangen anbragte kugle - denne omtales i kilderne også som kedel eller klode.

⁶⁸ Laurits Frandsen Bøhm, der optræder i kirkens regnskaber 1728-47, tog borgerskab i Ringkøbing 1727 og ses at have fået et barn begravet 1743. Venligst meddelt af Jens Bergild.

⁶⁹ Jens Aarup Jensen, »En debatudstilling i Ringkøbing«, *FRAM* 1995, 20ff. Andre foreslåede fremstillinger fra kunstnerens hånd, udstillet 1995, havde som motiver vandringsmanden, Isaks Oftring og S.Jørgen og dragen. Se *Ringkøbing Amts Dagblad* 15. juli 1995 og *Viborg Stifts Folkeblad* 13. april 1996.

⁷⁰ Beskrivelsen bygger hovedsagelig på fotografier (jfr. fig. 23) og en indb. 1928 (i NM), hvori Peter Kr. Andersen påviste spor efter en oprindelig firsøjleopbygning, der bekræftes af tavlens omtale i kirke-regnskaberne (jfr. ndf.). 1928 henføres bemalingen til tavlens reduktion i No kirke 1878, og det oplyses, at ældre farvelag ikke eftersøgt, men formentlig næppe heller er til stede.

⁷¹ *Frost* (note 16) 91f.

⁷² Topfeltets anvendelse til et himmelfartsmaleri (bevaret bag Jahve-øjet?) kan således iagttages på andre afegnens renæssancealtertavler (f.eks. Rindum, Hind hrd.) og skyldes derfor snarest tavlens første maler. Om Mikkil maler, jfr. *Severinsen* 1913, 152, 174.

⁷³ Jfr. August F. Schmidt, »Alterbilledet i No Kirke«, *HaÅrb* 1949, 55ff. Oplysningen om tavlens oprindelse i Ringkøbing kirke findes i Peter Kr. Andersens indb. 1928 (i NM) med henvisning til lokale hjemmelmænd. En stedlig formodning om, at No-tavlen i stedet kunne være gjort af et *†renæssanceepitafium* fra Ringkøbing kirke afvises berettiget af Peter Kr. Andersen (jfr. epitafier).

⁷⁴ *Lindberg-Nielsen* (note 1) 221f.

⁷⁵ På vingernes bagsider, med Christian X's og dronning Alexandrines kronede monogrammer (påmalet), læses henholdsvis: »Udført af Th. W. Kristiansen Aar 1935« og »Anno 1935 i Februar-Marts blev Altertavlen stafferet. Einar V.Jensen«.

⁷⁶ I mitraens dybe nedskæring savnes den ellers vanlige indboring.

⁷⁷ Således *Lindberg Nielsen* (note 1) 213.

⁷⁸ *Lindberg Nielsen* (note 1) 297, 337. Jfr. også *Storgaard Petersen* 156f.

⁷⁹ Således *Lindberg Nielsen* (note 1), der s. 214 foreslår, at fejltolkningen videre skulle have ført *DaAtlas* til den formening, at kirken havde været viet S.Jørgen. Jfr. historisk indledning med note 9.

⁸⁰ Gruppen er formentlig kasseret ved tårnets istandsættelse 1866, eller 1855 da en trappe førtes igennem ved nordvæggen (jfr. fig. 8a).

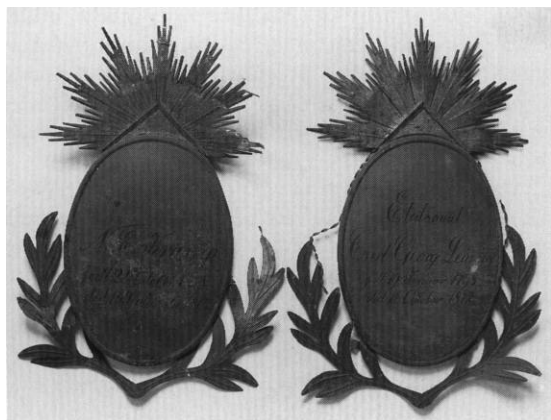

Fig. 82. *Begravelsesskjolde (s. 148), til venstre nr. 1, 1867, for N. E. Krarup, til højre nr. 2, 1872, for etatsråd Carl Georg Leuning. HW fot. 1997. - *Sargschildefür N. E. Krarup 1867 (links) und für Staatsrat Carl Georg Leuning 1812 (rechts).

⁸¹ Jfr. også Ulla Kjær, »Det ondes overmand. S. Jørgen og S. Jørgens fremstillinger i Danmark«. *Ico* 1990 nr. 4, 13-28.

⁸² Frost (note 16) 89; Lindberg Nielsen (note 1) 222.

⁸³ Jfr. *GuldsmRing* 1984, 82f.

⁸⁴ *GuldsmRing* 1983, 77f.

⁸⁵ Hun var af Ringkøbingsslægten Torsk, se Lindberg Nielsen (note 1) 222.

⁸⁶ *GuldsmRing* 1983, 77f. med gengivelse af guldsmedens regning.

⁸⁷ Note 28. Kanden leveredes af guldsmed Fischer i København.

⁸⁸ Frost (note 16) 89, der angiver årstallet 1697 (Villads Andersens dødsår). Se også Lindberg Nielsen (note 1) 217, 222.

⁸⁹ Lindberg Nielsen (note 1) 222.

⁹⁰ Lindberg Nielsen (note 1) 223.

⁹¹ Pastorinde Fledelius, »Ringkøbing Kirke«, *RSibog* 1936, 38.

⁹² En tilsvarende anbragt malesignatur 1697 ses i glorien bag Kristushovedet på et middelalderkrucifiks i Kølstrup kirke (Odense amt).

⁹³ Lindberg-Nielsen (note 1) 226.

⁹⁴ Note 28. Med i hagelens forsendelse til Ringkøbing var også det ved udskæringen tiloversblevne fløjlsilke og »kambrids« (cambric, d.e. fint bomuldsstof).

⁹⁵ Herpå tyder, at gravkældrene (fig. 16) har respekteret en lige linje mellem kormurenes knæk, formentlig skranken.

⁹⁶ Se Carsten Bach-Nielsen, »Dåbens engel - en inventartype i kirkens og bevidsthedens rum«. *Kirk-HistSaml* 1994, 27.

⁹⁷ Synsprot. 1862; Lindberg-Nielsen (note 1) 223.

⁹⁸ Formodningen, at fonten (ligesom den gamle alter-

tavle) skulle være »foræret bort til No kirke«, fremsættes i *Ringkøbing Kirke. Kort beskrivelse af Ringkøbing Kirke - en vejledning for de besøgende*. Udg. af Menighedsrådet 1975.

⁹⁹ Severinsen 1913, 159, 163.

¹⁰⁰ Jfr. s. 90 med note 68. I sin indb. 1931 (i NM) har Peter Kr. Andersen som første initial anført et »I«, således som han siden opmalede det, men med spørgsmålstegn og et alternativt »R«. Ved deres anbringelse og korrespondance med årstallet kan initialerne næsten kun repræsentere en signatur; og da malerens identitet og årstallet kendes fra rgsk., taler omstændighederne for den her foreslåede læsning.

¹⁰¹ Englehovederne, der også kunne tænkes at stamme fra renæssancealtertavlen (*alterprydelse nr. 1), har dog ingen sikker tilknytning til kirken og vil blive behandlet under genstande fra amtet uden proveniens.

¹⁰² Den mulige datering 1728 skyldes, at regnskabet da omtaler udførelse af en ny præstestol, som eventuelt kan være identisk eller delvis identisk med den eksisterende (jfr. †præstestole).

¹⁰³ Her læses med sorte versaler: »Anno 193.. Prædikestolen, Orgelfacaden og Vestpulpituret er istandsat under Nationalmuseet. P. Kr. Andersen«.

¹⁰⁴ Bagsidenummereringen af malerierne nr. 2-8 er i rækkefølge: »III, I, II, IV, V, VI, VII«.

¹⁰⁵ Den dårlige bevaring skyldes, at maleriet blev ukyndigt afdækket 1927, før de øvrige.

¹⁰⁶ Se Hollstein's *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and woodcuts*, Vol. XXII, nr. 82-87 og 317-29.

¹⁰⁷ Note 20. Jfr. Lindberg-Nielsen (note 1) 227.

¹⁰⁸ Formodningen om en lektorieopstillinger overbeviseende fremført og diskuteret i Karsten V. Larsens indb. 1990 (i NM) dog uden kendskab til regnskaberens klare tale om stolens faktiske opsætning i nord. Et lignende eksempel på en planlagt lektorieprædikestol, der under opsætningen modificeredes til en mere traditionel, kan nævnes i Føvling kirke (*DK Ribe* 2784). Generelt, se Ebbe Nyborg, »Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventaranskaffelse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet«. *Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre*, red. Martin Blindheim m.fl., Oslo 1991, 231f.

¹⁰⁹ Der konstateredes ved restaureringen 1931 også på træværket rester af staffering ældre end 1733, der antydede en lignende farveholdning, dog vistnok med mere rødt. Når der ikke under kurvens malerier er konstateret ældre, må det skyldes, at disse er blevet helt bortskrabet 1733.

¹¹⁰ Den mulighed, at brofagene skulle være en stilistisk afpasset tilføjelse 1621-25 som led i en udbygning til lektorieprædikestol, kan således udelukkes.

¹¹¹ Synsprot. 1862. Der omtales her fem malerier, men otte motiver: De fire Evangelister, Mariæ Bebu-

delse samt Jesu Fødsel, Opstandelse og Døb.

¹¹² Tegninger ved Hother Paludan i NM.

¹¹³ Jfr. Jensen, *Snedkere* 44.

¹¹⁴ LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp. ark.* 1671-1895. Div. dokumenter (C 628.15).

¹¹⁵ P. Storgaard Pedersen, »Af Ringkøbing kirkes Historie«, *HaÅrb* 1918, 148f.

¹¹⁶ *Frost* (note 16) 93.

¹¹⁷ Note 28. Samtidig anmeldte også Peder Holm, der før havde haft sæde i en af mandsstolene, at han ønskede at afgive sin plads, da han som døv ikke havde nytte af at gå i kirke og som en fattig mand kunne have nødigt at spare.

¹¹⁸ Fra et af staderne må stamme et lille bredovalt *metalskilt, 11,5x17,5 cm, med sort skriveskrift på grå bund: »Denne Stol er bortfæstet til forhenv. Kasserer O. Arendt«. Han stiftede sparekassen 1845 og var dens kasserer 1865-76. I Ringkøbing Museum uden oplysninger (inv. nr. 5201).

¹¹⁹ Om skriftestole generelt, se Erik Skov, »Skriftemål og skriftestol«, *Kirkens bygning og brug* 107ff.

¹²⁰ *Frost* (jfr. note 16) 89-94.

¹²¹ Note 22 og 114.

¹²² Note 28. Blandt kirkens papirer anføres den kongelige anordning om en sådan tavle »at ombæres for Helsingørs Hospital og Skole af år 1670«.

¹²³ Om profetmotivene, se Christie, *Ikongrafi* II, 42f. Om malerne *Severinsen* 1913 155ff., 167ff. og Ebbe Nyborg: »Hans og Sten Maler af Ribe'. Om Ribes malermiljø og dets 'marked' i 1600'ernes Vestjylland«. *Synligt og usynligt. Studier tilegnede Otto Norn* 1990, 144ff.

¹²⁴ Bemalingen er dokumenteret i to skitser af Peter Kr. Andersen (i NM).

¹²⁵ Pulpiturets udskrækning på rekonstruktionen fig. 19 har bl.a. kunnet bestemmes ud fra de murede begravelsers respektering af det gulvområde, hvorpå pulpiturets søjler har hvilet, jfr. kælderplanen fig. 16.

¹²⁶ Herpå tyder bl.a., at de samme Ribemalere synes at have virket. Et så specielt motiv som Kristus og de små profeter forudsætter næsten en yderligere pulpiturudsmykning med en eksisterende eller planlagt fremstilling af Kristus og apostlene; jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 234. Brystningens formodede oprindelige udformning med 13 felter kan, trods dens første, ornamentale bemaling, udmærket have været tiltænkt en traditionel udsmykning med Kristus og apostlene.

¹²⁷ Note 57. De kaldes undertiden »lukkede«, men var ikke egentlig indelukkede med loft og vægge.

¹²⁸ Note 28. Denne bemaling synes i en farveundersøgelse 1928 kun at give sig til kende i spor efter opfriskning af 1636-stafferingen, der tilsvarende ses delvis bibeholdt på orgelfacaden (jfr. ndf.).

¹²⁹ »Billeder i Ringkøbing Kirke«, *Jyllandsposten* 20. sept. 1922.

¹³⁰ Skaderne, der bl.a. skyldtes ukyndig anvendelse af

ætsemidler, viste sig på Malakias så udbredte, at det efter forsøg på fjernelse af malermesterens overmalinger var nødvendigt atter at retouchere med beskedent hold i det originale. For alle fem nævnte malerier gjaldt dog, at de originale ansigter var nogenlunde i behold.

¹³¹ Peter Kr. Andersen nævner i sin indb. 1928 (i NM) klare spor efter pulpiturets tidligere opsætning med midtfremspring, men ændringer og tilføjelser synes for mange til at muliggøre en detaljeret udredning.

¹³² Jfr. ovf. med note 123.

¹³³ Christie, *Ikongrafi* II 195f. Serien er måske fra 1607.

¹³⁴ Dette var ved denne tid, 1633-36, under omdannelse til orgelpulpitur uden væsentlig plads til stolestade, jfr. ovf.

¹³⁵ Jfr. ovf. med note 126. De formodede Ribemalere synes dog også at have virket i kirken 1652 (jfr. epitafium nr. 2), ligesom deres arbejde i landsbykirkerne i det hele taget ofte må have bragt dem omkring Ringkøbing. Da således Jakob maler selvanden stafferede altertavle og prædikestolshimmel i Nørre Omme 1640, blev malerne både hentet og afleveret i Ringkøbing. Se *Severinsen* 1913 168.

¹³⁶ *Severinsen* 1913 151f., 166f; *Nyborg* (note 123) 144ff.

¹³⁷ Dispositionen fremgår af de fem bevarede stemmer; det vides ikke med sikkerhed, om orglet havde anhangspedal før udvidelsen o. 1888.

¹³⁸ *Organist- og Kantorembederne*, 3. udg. 1927.

¹³⁹ *Organist- og Kantorembederne*, 3. udg. 1927 benævner fejlagtigt stemmen Oktav 4'; det bevarede pibemateriale viser imidlertid, overensstemmende med 1944-udgaven, at der var tale om en dækket Fløjte 4'.

¹⁴⁰ Note 52. Orglet havde allerede i 1911 fået »en motor til træk af bælgene«. 1957 udskiftede Th. Frobenius & Co. jævnnstrømsblæseren med en vekselstrømsblæser (Kirkeministeriets orgelkonsulents arkiv og note 142).

¹⁴¹ Note 142. Demants Oktav 2' indgik i mixturen; ved omdisponeringen 1952 fik den atter status som selvstændigt register.

¹⁴² Th. Frobenius & Sønners arkiv.

¹⁴³ Den ene afstemmerne, Skalmøje 4', indsattes først 1996.

¹⁴⁴ Note 142. Denne stemme, der ikke anføres i tilbudet, var en gave til kirken fra orgelbyggeriet.

¹⁴⁵ Initialerne ledsages her af det skårne årstal »1633«, men orglet stod muligvis først færdigt i kirken o. 1635, da den samlede bekostning blev opgjort, eller 1636, da facaden stafferedes (malet årstal). *Frost* henviser 1817 til en (senere forsvundet) regning fra Hans Kjær, dateret 4. jan. 1635, hvoraf det fremgår, at hele bekostningen for orglet beløb sig til 409 sldl. 3 mk. 5 sk. RA. *Ringkøbing kæmnerregsk.* oplyser 1632, at »Mester Hans Kiær« blev forstrakt med 50 sldl. til or-

gelværkets bygning. Jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 230 med note 33 samt for Hans Hansen Kjærs familieforskel: John Helt Green, »De to epitafier i Ringkøbing kirke«, *HaArb* 1998 (1997 under udarbejdelse).

¹⁴⁶ Oversigt over reparationsarbejder: anonyme mestre 1710 og 1729 (note 28) samt o. 1731 (note 20), orgelbygger Carl Friedrich Gerstendorff o. 1743 (note 28) og 1749 (note 20), Amdi Worm 1779 (note 30), organist Frederik Christian Oppenhagen 1806 (note 20), organist Schjøttz 1817 (note 114) og 1824 (note 23), organist Hans Graversen 1832 - muligvis i samarbejde med en orgelbygger - og 1851 (note 24 og 52), Caspar H. G. Worm, Engum, 1848 (note 28), samt Chr. Mortensen Lakkenborg (Hoven) 1850, o. 1851 og 1853 (note 52).

¹⁴⁷ Sløjfer: Bevægelige trælist, der åbner og lukker for vinden til orglets stemmer.

¹⁴⁸ Tak til orgelbygger Mads Kjerregaard for hjælp vedr. tolkning af sporene i orgelhusets nordre gav. l.

¹⁴⁹ Note 114. Cymbelstjernen, der allerede omtales 1779, var et lille automatisk klokkespil, forbundet med en drejelig stjernefigur i facaden.

¹⁵⁰ Note 28. Ved restaureringen 1824 indsattes 30 nye piber. Det må antages, at orglet på dette tidspunkt har haft o. 10 stemmer.

¹⁵¹ 24. maj 1813 meddeler organisten, Frederik Christian Oppenhagen, at blæsebælgene til orglet behøver reparation. Han tilbyder selv at reparere disse, men påpeger at krudtet på kirkeloftet først må fjernes, da han skal bruge ild til reparationen (note 158). 1824 oplyses det, at bælgværket består af tre bælg (note 28).

¹⁵² Bælgplaceringen i tårnrummet omtales i *Ringkøbinghistorier*, samlet og genfortalt af J. Vejen Larsen (manuskript i Ringkøbing Kommunebibliotek): I organist Hans Graversens embedsperiode (o. 1827-68) hændte det en vintersøndag, at orglet ikke fungerede, da man skulle synge salmen efter prædiken. Organisten løb ud i tårnet, hvor han fandt bælgræderne sovende; for at holde varmen havde denne nemlig indtaget et antal kaffepuncher, som han havde brygget i en blændet vinduesniche.

¹⁵³ Juliane Jürgens, *Studien zu den barocken Orgelspektren Westfalens I-II*, Sande 1996, 73, Abb. B 25.; jfr. også Ribe Domkirke, *DK Ribe* 476.

¹⁵⁴ De yderste englevinger er sekundært afkortede, da en ændret facadeplacering ikke har levnet tilstrækkelig plads til dem.

¹⁵⁵ Note 30. Også den drejelige stjernefigur blev forsvundet.

¹⁵⁶ Note 142. Prospektpibernes vægt blev opgjort til 40 kg. Antallet af prospektpiber angives 1779 at være 33, men 1861 var der kun 29; også de nuværende piber, indsat 1935, er 29 i tallet (note 28 og 30).

¹⁵⁷ Note 57. *Lindberg Nielsen* (note 1) 232.

¹⁵⁸ LAVib. *Ringkøbing kirkeinsp.ark.* 1783-1813. Ringkøbing kirkes papirer (C 628.9).

¹⁵⁹ *HofmFund*, IX 30; Jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 226.

¹⁶⁰ En sådan anbringelse vil snarest have været oprindelig, men kan også have været sekundær, da bagsidens farver synes at hidrøre fra 17-1800'erne (en opmaling?). Muligt er det selvsagt, at bagsidebemalningen skyldes genbrug af tavlen i en helt anden sammenhæng (med skriftsiden skjult), men i så fald vil motivet være vanskeligt forklarligt.

¹⁶¹ Indb. 1931 ved Peter Kr. Andersen (i NM), der allerede da, med henvisning til *Frost* (jfr. note 16) 103, kunne sætte tavlen i forbindelse med Peder Pedersens tlampe.

¹⁶² Se Mereth Lindgren, »De ståndaktige helgenen«, *Ico* 2, 1984, 60f. og Ulla Kjær, »Det ondes overmand. S. Jørgen og S. Jørgens fremstillinger i Danmark«, *Ico* 4, 1990, 26f.

¹⁶³ Pengetavler eksempelvis *DK Frborg* 952, 1137. I Helsingør S. Olai kirke er værnehelgen afbildet både 1666 på en pengetavle og 1662 som topfigur på en kæmpestor lysekrone. Her findes også eksempler på renæssancelysearme med figurmotiver (*DK Frborg* 198, 218f.). Jfr. endvidere en malmhånd (fra o. 1588?) med værnehelgenen S. Klemens' anker, der pryder prædikestolspillen i Århus domkirke (*DK Århus* 564).

¹⁶⁴ Jfr. ovf. andre uoplyste genstande i museet, der med større eller mindre sikkerhed kan henføres til kirken. En lysearm af denne art kan næsten kun stamme fra en købstadskirke, og dens billedmotiv ville finde forklaring i traditionen om kirkens indvielse til S. Jørgen.

¹⁶⁵ Notat i Ringkøbing Museum.

¹⁶⁶ *Lindberg Nielsen* (note 1) 232.

¹⁶⁷ Note 30 og 114.

¹⁶⁸ To cylindriske jernlodder til uret henligger i en af tårnets hvælvlokker.

¹⁶⁹ Samme enkle arrangement kendes fra et tårn i Strø kirke (*DK Frborg* 1504).

¹⁷⁰ Jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 237f.

¹⁷¹ Note 20 og 24.

¹⁷² *Lindberg Nielsen* (note 1) 240.

¹⁷³ Se Vibeke Michelsen, »Genbrug af gravsten«, *Kirkens Bygning og Brug* 181ff.

¹⁷⁴ Den engelske rejsende Horace Marryat beklagede ved sin rejse i Vestjylland 1859 den »vederstyggelige skik i dette land, nemlig at sælge gamle gravsten fra kirkegårdene, når gravstederne er blevet sløjfede. Det er en helligbrøde, og det eneste tilfælde, hvor udsigten til en 'god handel' vinder over folks nedarvede overtro«. Se hans »Rejse i Vestjylland 1859«, oversat af Inger Kjeldsen og bearbejdet af Esben Graugaard, *HaArb* 1984, 18.

¹⁷⁵ At Jens Iversen Bork findes gengivet på begge epitafier er påvist af *Helt Green* (note 145).

¹⁷⁶ *DaAtlas* 807 og *Frost* (note 16) 92. Jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 217, 224.

¹⁷⁷ Note 24 og 28.

¹⁷⁸ LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindberetninger til biskop Bloch 1766-69 (C 4.772-75). Jfr. *Helt Green* (note 145).

¹⁷⁹ Om fem af børnene, en dreng og fire piger, kan *Helt Green* (note 145) angive nærmere oplysninger.

¹⁸⁰ Venligst meddelt af Jens Bergild.

¹⁸¹ *Nyborg* (note 123) 161f.

¹⁸² Om hans karriere og ligeledes højt kultiverede efterslægt med det latiniserede navn Paludan, se *Helt Green* (note 145).

¹⁸³ Jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 227, 320f.

¹⁸⁴ *Frost* (note 16) 92.

¹⁸⁵ Note 28. *Lindberg Nielsen* (note 1) 227.

¹⁸⁶ *Lindberg Nielsen* (note 1) 320.

¹⁸⁷ Således i domkirken nr. 37, 39, 41, 45, i Katrine kirke nr. 5 (*DK Ribe* 603f., 789f.).

¹⁸⁸ Figurgruppen kunne eventuelt repræsentere absorptionen. Den voksne figurs tydelige hankøn (med overskæg) udelukker i hvert fald, at figurgruppen skulle fremstille Næstekærligheden. Og imod en tolkning som Kristus og børnene (Matt. 19,14) taler både dragt, gestus og den øjensynligt manglende korsglorie.

¹⁸⁹ Jfr. bl.a. skippergravsten på Rømø (*DK Sjyll* 1433f., 2774) og i Sønderho (*DK Ribe* 2188f.).

¹⁹⁰ Krigerdragten synes uforenelig med en tolkning som Merkur (handelens gud) og ville kunne angive krigsguden Mars eller »Kærlighed til fædrelandet«, et motiv, der blev almindeligt i Christian VII's tid, men som synes vanskeligt foreneligt med vægten. Jfr. eksempler i Kryger, *Studier og -* ligeledes Karin Kryger - »Det nationale monument. Enevældig magtdemonstration - borgerlig solidaritet«. *Forblommet antik. Klassicisme i dansk arkitektur og havekunst. Studier tilegnede Hakon Lund 18. oktober 1988*, 157ff.

¹⁹¹ Mattias Jepsens enke blev begravet 30. nov. 1776, hvorimod skipperens død 1773 ikke fremgår af kirkebogen. Venligst meddelt af Per Hauge Mortensen.

¹⁹² Jfr. Kr. Susgaard, *Rindum Sogn*, Ringkøbing 1993, 203-4.

¹⁹³ Indb. og fotografier i Ringkøbing Museum (sagsnr. 6282) ved Jens Aarup Jensen og N.J. Bork.

¹⁹⁴ Jfr. P. Schou, »En Mesalliance i Ringkøbing«, *HaÅrb* 1942, 89-98.

¹⁹⁵ Jfr. *HaÅrb* 1908, Iff.

¹⁹⁶ Auktioner 1790, 1804 og 1816, se hhv. noterne 23, 24 og 28.

¹⁹⁷ Han var ifølge *Lindberg Nielsen* (note 1) rådmand 1601-10.

¹⁹⁸ Han døde 9. feb. 1674. *Lindberg Nielsen* (note 1) 321.

¹⁹⁹ Han ses ikke i *Lindberg Nielsens* (note 1) liste over borgmestre og rådmænd (s. 319f.), men kunne være en søn af rådmand Tue Jensen, †1668.

²⁰⁰ Årstallet passer ikke med de af *Lindberg Nielsen* (note 1) anførte familiemedlemmer, men ifølge venlig

oplysning af Per Hauge Mortensen med en 26. marts 1716 afdød søn af nedenstående Johanne Torsk, f. Karmark.

²⁰¹ Borgmesteren døde 9. okt. 1718. *Lindberg Nielsen* (note 1) 321.

²⁰² Ifølge *Lindberg Nielsen* (note 1) var Jacob Elias Hoffmann apoteker 1751-1760. En madam Hoffmann begravdes ifølge kirkebogen 12. aug. 1752, venligst oplyst af Per Hauge Mortensen.

²⁰³ Hun var datter af Jens Croner og blev ifølge kirkebogen begravet 31. dec. 1771, 31 uger minus to dage gammel. Venligst oplyst af Per Hauge Mortensen.

²⁰⁴ Ukendt af *Lindberg Nielsen* (note 1).

²⁰⁵ Skødet er gengivet i *HaÅrb* 1930, 170f.

²⁰⁶ Note 57. Nicolaus Friesse var kammeradvokat til 1718, derpå amtmand i Finmarken, †1721. Venligst oplyst af Per Hauge Mortensen.

²⁰⁷ Atkins havde været kaptajn på linieskibet »Defence«, der strandede ved Thorsminde 24.12 1811. Se Arne V. Frandsen, »Bidrag til en beretning om de to engelske linieskibe St. George og Defence's forlis på den jyske vestkyst den 24. december 1811«, *HaÅrb* 1961, 153f. Jfr. også *Frost* (note 16) 89f.

²⁰⁸ Forskellen i udstrækning mod nord kan skyldes hensyn til en større inventargenstand i korets nordvesthjørne.

²⁰⁹ Note 22 og 24.

²¹⁰ Note 22. Et vanskeligt forståeligt moment i stedfæstelsen er, at begravelsen tillige sagdes at befinde sig »under kvindestolene«.

²¹¹ Indb. ved Helle Henningsen i Ringkøbing Museum.

²¹² Jfr. S. Ellkier-Pedersen, »Offerlys og mindeskjolde«, i *Vejle amts Årbog* 1982, 7-60.

²¹³ Jfr. P. Storgaard Pedersen, »Slægten Tang«, *HaÅrb* 1921, 32.

²¹⁴ Jfr. P. Storgaard Pedersen, »Slægten Harpøth«, *HaÅrb* 1913, 3f.

²¹⁵ Jfr. *Lindberg Nielsen* (note 1) 80, 100f., 250 og P. Storgaard Pedersen, »Slægten Tang«, *HaÅrb*, 1921, 5ff.

²¹⁶ Oplysningen fra Peder Tangs privatarkiv i LAVib. Se nærmere Per Hauge Mortensen, »Om toldregnskabers troværdighed. Nogle eksempler fra perioden 1750-1800«, *FRAM* 1989, 88.

²¹⁷ Datter af apoteker Johan Leonhard Broagger (se nr. 4), jfr. F. K. Erlang, *Ringkøbing Haandværkerforening*, Ringkøbing 1936, 160.

²¹⁸ Hendes dødsår angives som 1836 i Jens Aarup Jensen og Jørgen Borg, *Jesper Malers Ringkøbing, 1808-1847*, Ringkøbing, 1993, 84.

²¹⁹ Ældre kirkegårdsmonumenter af træ er sjældne, mindre direkte i efterligningen af stenmonumenter er en række andre eksempler, gengivet i *ÆldNord Arch* 1. Samling, 3. rk., 15 (1872) og 5. Samling, 1. rk., 7 (1908).

DIE KIRCHE VON RINGKØBING

Die Stadt Ringkøbing liegt am Nordufer der meeresartigen, weiten Ringkøbinger Förde. Die Entstehung des Ortes ist auf die Verhältnisse für den Schiffsverkehr zurückzuführen, die für die sonst ungastliche Westküste Jütlands erträglich waren, obwohl der Zugang zum Meer von einer instabilen und gefährlichen Fördemündung abhängig war. Durch archäologische Funde hat man die Stadtbildung in der Mitte des 13. Jh. festlegen können. Erst Mitte des 14. Jh. berichten schriftliche Quellen von »Rennumkøping«, und es war immer nur die Rede von einer typischen Kleinstadt. So gab es in der Stadt z.B. nur eine einzige, bescheidene Kirche, die ganz bis zur Reformationszeit eine Filiale des Pfarrbezirks Rindum war, auf dessen Ländereien die Stadt gegründet war. Die Annahme, die Kirche sei während der katholischen Ära dem *heiligen Georg* geweiht, gründet sich auf eine späte Tradition (1769) und auf die Zeugnisse einer gewissen Markierung des Heiligen unter den Inventarstücken.

Die Kirche liegt in der Stadtmitte auf einem schmalen Grundstück (Abb. 3). Sie ist an allen Seiten von niedrigen, eng aneinander liegenden Häusern umgeben, jedoch mit Öffnungen in den Hausreihen gegen Westen und Südwesten Richtung Marktplatz. Bis 1807 diente der Platz als *Stadtfriedhof*, wonach dieser niedergelegt und ein neuer Friedhof am nördlichen Stadtrand eingerichtet wurde (Abb. 3). Späterhin wurde dieser Friedhof mehrmals erweitert und bietet jetzt auch Platz für die Leichenkapelle der Kirche.

Der Kirchenbau (Abb. 9), der vermutlich der Nachfolger eines älteren Granitquaderbaus aus dem 13. Jh. ist, wurde in der ersten Hälfte des 15. Jh. in Backstein errichtet. Der Bau ist ein dreijochiges Langhaus mit dreiseitigem, polygonalem Chorschluß. An das Schiffschloß sich im Westen ein Turm, dessen unteren Stockwerk gleichzeitig mit oder unmittelbar nach dem Langhausbau errichtet worden sein muß. Die Turmbauarbeiten sind wahrscheinlich erst um 1550 fertiggestellt worden. Die Turmspitze stellt mit ihren kleinen Giebeln ein nördliches Beispiel

des sogenannten Tørninglehnschen Typus dar, der von der spätgotischen Turmspitze auf dem Bürgerturm des Ripener Doms beeinflusst gewesen zu sein scheint; den Namen verdankt der Turmspizentypus seinem häufigen Vorkommen in Nordschleswig östlich von Ripen (Tørning Lehen).

An der Nordseite der Kirche fügt sich ein 1590-92 erbauter Kreuzflügel an. Seit dem 18. Jh. ist der Bau mehrfach restauriert und geändert worden. Ein Vorschlag zu einem neuen Turmhelm 1822 hatte sein Vorbild in der Architektur C. F. Hansens, wurde aber nicht verwirklicht. 1847 wurde der Kreuzflügel erhöht; 1866 wurde der Turm instandgesetzt, und bei einer umfassenden Restaurierung 1934-35 kam ein Kreuzflügel im Süden hinzu und bildete eine Ergänzung zum nördlichen Flügel. Zur gleichen Zeit wurden fast sämtliche erkennbaren Mauern verblendet, worauf das bisher weißgetünchte Gebäude jetzt in rotem, schlichtem Backsteinmauerwerk hervortritt. Im unteren Ostteil ist jedoch die Verwendung von bis zu vier Schichten Granitquaders aus dem ursprünglichen Bau zu erblicken. Sämtliche Dächer sind mit Blech gedeckt; der nördliche Kreuzflügel hat jedoch ein Ziegeldach.

Ausstattung und Einrichtung. Die heutige Erscheinung des Kirchenraumes ist auf eine *Instandsetzung 1996* zurückzuführen, als der Chor mit einem Altarbild, geschaffen von dem Maler Arne Haugen Sørensen, und einer von Haugen Sørensen und dem Glaskünstler Per Hebsgaard geschaffenen Taufe neueingerichtet wurde (Abb. 18). Die historische Ausstattung stammt besonders aus den guten Jahren während der Regierungszeit des Königs Christian IV (1588-1648); ursprüngliche Farben sowie Gemälde wurden bei einer umfassenden *Instandsetzung 1928-35* aufgefunden. Die *Einrichtung* des Kirchenraumes vor und nach dieser Instandsetzung geht aus Abmessungen hervor (Abb. 8, 14). Durch einen rekonstruierten *Einrichtungsplan für den Zeitraum 1733-1841* (Abb. 19) ist der Versuch gemacht worden, die ältere Einrichtung zu veranschaulichen; aus diesem Plan geht auch die Aufstellung der wichtigsten Grabmale hervor.

Aus dem Mittelalter sind noch zwei spätgotischen Schnitzarbeiten erhalten geblieben, u.zw. ein *Altarkruzifix* (Abb. 25) und ein **Bischofsheiliger* (Abb. 24), während ein †*Hl. Georg* (mit dem Drachen?) sich noch 1862 im Turmraum befand. Mittelalterlich war wohl auch die alte †*Granittaufe*, die bis 1884 benutzt wurde.

Aus einer *Renaissanceeinrichtung*, die 1592-96 nach dem Bau des Kreuzflügels durchgeführt wurde, stammt die *Kanzel* (Abb. 36) und ein etwas reduziertes **Altarbild* (Abb. 23), das sich seit 1878 in der No Kirche befindet. Die beiden Gegenstände sind auf demgleichen Bildschnitzer zurückzuführen, der von dem in Ostjütland tätigen, niederländischen Bildhauer Mikkel van Groningen und seiner 1588 im Dom von Århus errichteten Kanzel inspiriert war. Das **Altarbild* war ursprünglich dreiteilig mit vier großen Säulen; 1817 war er noch mit Gemälden geschmückt: die Kreuzigung (wohl im Hauptfeld), Ölbergsszene, Auferstehung und Himmelfahrt (wohl im Giebfeld). Mit ihrer fünf Fach langen Brücke muß die Kanzel wohl als eine Lettnerkanzel vor dem Chor geplant gewesen sein. Stattdessen wurde sie an die Chornordwand aufgestellt, von der sie um 1636 ungefähr an ihre heutige Aufstellung im Süden versetzt wurde (vgl. Abb. 19). Die Einrichtung des Kanzelzugangs als Pastorenstuhl (vgl. Abb. 12) datiert von 1728-33; die gleiche Datierung gilt den meisten Gemälden (Abb. 20, 37), die wohl dem ortsansässigen Maler Lauritz Frandsen Bøhm zugeschrieben werden können (vgl. Abb. 38).

Eine *Empore* (Nr. 1, Abb. 46) im nördlichen Kreuzflügel stammt aus 1611-12, wurde aber 1633-36 als Orgelempore vor dem Bogen zum Kreuzflügel eingerichtet (Abb. 19). Diese Veranstaltung erforderte 1635-36 die Errichtung einer zweiten *Empore* (Nr. 2) im Westteil des Kirchenschiffs, auf der die Orgel seit 1841 ihren Platz hat (Abb. 50). Von der ersten †*Orgel*, die 1633 auf Veranlassung des Propsts Hans Kjær kauflich erworben wurde (vgl. Abb. 66), sind *Orgelprospekt und -gehäuse* erhalten geblieben (Abb. 54-57). Die ausgesprochen barocke Form des Prospekts deutet auf einen kauflichen Erwerb des Instruments in der Hamburger Gegend hin, wo

Seitenstücke mit beweglichen Flügeltüren, wie sie auch in der Kirche von Ringkøbing vorhanden gewesen sein müssen, erhalten geblieben sind. Der bescheidene Preis der Orgel stimmt damit überein, daß ihr Baumeister ein etwas älteres Orgelgehäuse wiederverwendet hat, dessen erste Bemalung die Entstehungszeit der Orgel um 1575-1600 bestimmen dürfte (Abb. 55). Nach der Aufstellung der Orgel in Ringkøbing konnten Gehäuse und Orgelprospekt gleichzeitig mit den Emporen 1636 verziert werden (gemaltes Datum). Die Emporengemälde mit den Prophetendarstellungen und Christus und den Aposteln (Abb. 46-52) sind den Ripener Malern Jacob von Meulengracht und Jakob Bartholomesen zuzuschreiben. Aus ungefähr gleicher Zeit stammt eine **Taufdeckel* (Abb. 35), eine ausgesprochen einheimische Arbeit.

Auch Teile der kleineren Ausstattungsstücke der Kirche tragen Renaissanceformen, wie z.B. zwei *Wandleuchter* (Abb. 45, 61); der eine, den hl. Georg darstellend, deutet wahrscheinlich auf seine alte Position als Schutzheiligen der Kirche hin. Der Hauptteil ist jedoch im Barockstil. Das *Altar-Leuchterpaar* dürfte um 1650-75 angefertigt worden sein (Abb. 31); ebenso ein *Altarkruzifix* (Nr.2, vgl. Abb. 46). Der Ältere von zwei *Kronleuchtern* (Abb. 58) wurde um 1646 von Bürgermeister Jens Olufsen gestiftet, dessen Erben 50 Taler für die Beschaffung von Kerzen im Winter spendeten. Der jüngere Kronleuchter (Abb. 59) wurde 1692 von Christen Hansen Ronum gestiftet, u.zw. aus Dankbarkeit dafür, daß man ihm davor gerettet habe, wegen Geldsorgen seinem Leben ein Ende machen zu wollen. Mit dem Kronleuchter verbunden war die von der Witwe gestiftete »Kroneager« (Kronacker) zur Beschaffung von Kerzen zur Weihnachtszeit. Noch ein †*Leuchter* wurde 1694 von Peder Pedersen und seiner Ehefrau gestiftet, um während der Frühkirche leuchten zu können. Zu diesem Leuchter gehörte eine **Schrifttafel* mit Stifterinschrift und (auf der Rückseite) eine Wiedergabe von »Schein und Flamme« des Leuchters (Abb. 60). Ein schmiedeeiserner *Altarschranken* trägt das Datum 1691 und Stiftermonogramm für den Amtsverwalter Villads Ander-

Fig. 83a-b. Portrætmalerier af Jens Iversen Bork (a) og Anna Nielsdatter (b), udsnit af epitafium nr. 1 (s. 134). HW fot. 1996. - Ausschnitt aus Epitaph mit den Bildnissen des Jens Iversen Bork (a) und Anna Nielsdatter (b).

sen und Maria Pedersdatter (Abb. 33). Der *Krankengerätesatz* wurde um 1675 von Jørgen Stilche in Kopenhagen geliefert; *Oblatendose* und **Abendmahlskanne* (Abb. 29-30, 32) wurden 1777 vom ortsansässigen Goldschmied Matthias Clausen geliefert. Die zwei *Glocken* des Turms wurden 1728 von Johan Valentin Müller in Hamburg (Abb. 63), bzw. 1755 von Caspar König in Viborg (Abb. 64) gegossen.

Zu einer *Neueinrichtung des Chors* 1720-33 gehörten †*Altartisch*, †*Chorgitter*, †*Beichtstühle*, †*Küsterstuhl*, †*Schrank* sowie vier neue (†)*Gestühle*, von denen man wahrscheinlich eine **Tür* mit einem von Lauritz Frandsen Bøhm ausgeführten Emblemgemälde kennt (Abb. 43). Ansonsten ist das einzige erhaltengebliebene Inventarstück der vorhin erwähnte, im Kanzelzugang eingebaute, *Pastorenstuhl*. An der Tür scheint Lauritz Maler das einheimische Kircheninnere gegen Westen dargestellt zu haben, wohl als eine Art Monument über die Barockisierung der

Kirche (Abb. 20). Hier sieht man offenbar die Orgeleinrichtung auf der Empore vor dem Kreuzflügel als auch mehrere der bis 1776 errichteten †*geschlossenen Familiengestühle* (vgl. Einrichtungsplan Abb. 19). Von einem †*Gestühl* in schlichtem Rokoko von 1787 ist hauptsächlich eine *Wange mit Tür* erhalten geblieben (Abb. 42).

Bei einer *Instandsetzung 1841* wurden die geschlossenen Gestühle abgestellt; die Orgel erhielt ihren heutigen Platz im Westen, während die Empore Nr. 1 in den Kreuzflügel zurückgebracht und 1847-48 zu einer großen Winkelempore ausgebaut wurde. Im gleichen Jahr wandte sich die Kirche an den König Friedrich VII, um den neuen Monarch daran festzuhalten, daß der Kirche drei Jahre zuvor eine neue *Altarausschmückung* versprochen worden sei; diese Ausschmückung wurde als ein Gemälde, die Bergpredigt (Abb. 22), von Sophus Schack ausgeführt (seit 1996 im südlichen Kreuzarm aufge-

hängt). Eine *Taufe* von 1881 hat die Form eines Taufengels (nach Bertel Thorvaldsen) aus bronziertem Zink und befindet sich seit 1996 in der Leichenhalle. Die heutige Orgel auf der Westempore wurde 1861 von der Firma Demant und Sohn, Odense, gebaut. Die große Orgel im südlichen Kreuzflügel wurde 1974 von der Firma Th. Frobenius und Söhne in Kongens Lyngby gebaut (Abb. 53).

Unter den *Grabmalen* sind vor allem zwei gute *Epitaphe* aus dem 17. Jh. zu erwähnen. Das Ältere (Abb. 65), eine Renaissancearbeit um 1614 mit gelehrten, lateinischen Inschriften, wurde von Pfarrer Jens Iversen Bork für seine Ehefrau Anna Nielsdatter errichtet, die während ihrer zehnten Entbindung »von hier in Abrahams Schoß sanft gerufen« wurde. Auf dem Epitaph sind auch die Namen der Kinder aufgezählt und die gemalten Bildnisse der beiden Ehegatten eingefügt (Abb. 83). Das zweite Epitaph (Abb. 66) wurde für Propst Hans Hansen Kjær, seine Ehefrau Karen Jensdatter, ihre gemeinsame elf Kinder sowie ihren ersten Ehemann, den oben erwähnten Jens Iversen Bork, um 1652 errichtet. Während die knorpeligen Schnitzereien vermutlich einem Meister aus Viborg zuzuschreiben sind, ist die Bildnismalerei eher eine Arbeit Jakob van Meulengrachts, eines der beiden Ripener Maler, die, wie bereits erwähnt, mit den Emporengemälden und der Malerarbeit an der von Hans Hansen Kjær kauflich erworbene Orgel von 1633-36 verknüpft sind. Für die Zuschreibung spricht u.a. der Zug, daß der erste Ehemann von Karen Jensdatter durch schattenartige Portraittierung als einen Verstorbenen zwischen den beiden Ehegatten eingefügt wurde. Vergleicht man im übrigen die Schattendarstellung von Jens Iversen Bork mit seinem Bildnis auf dem Epitaph für seine erste Ehefrau (Abb. 83a), erkennt man ihn wieder.

Die ursprünglichen Anbringungsstellen der Epitaphien gehen aus dem Einrichtungsplan 1733-1841 hervor (Abb. 19). Genau wie die Tafel für Hans Hansen Kjær ihren Platz nahe seiner Orgel hatte, so hing auch ein †*Epitaph* älteren Datums für den Bürgermeister Frederik Busk an der Chorsüdwand über der von ihm gestifteten

Kanzel. Auf dem Plan ist auch ein †*offenes Begräbnis* für den Amtsverwalter Villads Andersen angegeben worden, das 1693 in einem †Anbau an der Chornordseite eingerichtet wurde. Ebenfalls wurde auf einem Kellerplan (Abb. 16) die Zusammenzeichnung von neun †*gemauerten Begräbnissen* unter den Fußböden im Chor, bzw. im Langhaus erstrebt. Diese Gräfte wurden im 17.-18. Jh. eingerichtet und 1841 niedergelegt, woraufhin ihre Särge auf den Friedhof versenkt wurden. Von den Begräbnissen in der Kirche gibt es eine kleine Anzahl **Sargkruzifixe und -beschläge* aus Blei (Abb. 77).

Eine ähnliche schlechte Behandlung haben die vielen alten *Grabsteine* erfahren, die sich auf den Friedhofsgrabstätten befanden, die vor allem aber ein zusammenhängender Bodenbelag über den Begräbnissen in der Kirche bildeten (im Kreuzflügel Beerdigungen). Die Steine wurden dauernd zum Gegenstand von Verkauf und Wiederverwendung gemacht; in den Jahren 1790, 1804 und 1816 gab es ganze Versteigerungen, wo man Grabsteine kauflich erwerben konnte, die dann als Türschwellensteine u. dgl. benutzt wurden. Aus den noch einigermaßen oder nur fragmentarisch erhalten gebliebenen 14 Grabsteinen (Abb. 69-76) wurden die meisten für einen solchen Zweck verwendet. Sie schließen sich hauptsächlich an die Typen und Formen, die man von den großen Sammlungen von Grabsteinen aus den beiden Kirchen in Ripen kennt. Besonders wohlbehauen war offenbar ein Stein um 1625-75, von dem die eine Seite erhalten geblieben ist (Abb. 70). Aus den Versteigerungsverzeichnissen sind außerdem die Namen und Jahreszahlen der bis zu 60 †*Grabsteine* zu lesen, die Ältesten von ihnen um 1600.

Einzelne Grabsteine vom Fußböden der Kirche oder ihrer Nähe sind durch Zweitverwendung als *Friedhofsmonumente* auf dem neuen Friedhof erhalten geblieben (Abb. 73, 76). Unter dessen Grabmalen befindet sich noch ein wiederverwandter Grabstein (um 1775), von dem man weiß, daß er um 1826 in Ulfborg erworben wurde (Abb. 80). Ein †*Friedhofsmonument* um 1829 ist dadurch interessant, daß er als eine Stele aus Holz ausgeführt wurde (Abb. 81).